

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

F. Ruščák – J. Farkašová, Slovenčina v súčasnom nemocničnom komunikačnom prostredí (I) ■ S. Habijanec, Paulinyho teória o vzniku rytmického zákona

DISKUSIE A ROZHĽADY

J. Kačala, Rytmičný zákon a „vedecké“ skresľovanie skutočnosti ■ Š. Ondruš, Poniky – poniklec – Oponice

SPRÁVY A RECENZIE

Vedecký seminár História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania. A. Ramšáková ■ Trojzväzkové súborné dielo Vladimíra Skaličku. S. Ondrejovič ■ KLÉGR, Aleš: Tezaurus jazyka českého. Slovník českých slov a frázi souznačných, blízkých a příbuzných. M. Ološtiak

KRONIKA

Na sedemdesiate narodeniny docenta Emila Horáka. M. Dobříková ■ In memoriam Ivan Masár (26. 3. 1930 – 16. 3. 2008). K. Buzássyová ■ K nedožitej osemdesiatke Jozefa Muránskeho. M. Sedláková ■ Sto rokov od narodenia Jozefa Štolca. P. Žigo

ROZLIČNOSTI

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Katarína Kálmánová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Mi-
roslav Dudok, Ján Findra, Katarína Kálmánová,
Lubomír Kralčík, Milan Majtán, Jozef Mlacek,
Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ján Sabol,
Daniela Slančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- F. Ruščák – J. Farkašová, Slovenčina v súčasnom ne-
mocničnom komunikačnom prostredí (I)..... 65
S. Habijanec, Paulinyho teória o vzniku rytmického zákona 75

DISKUSIE A ROZHĽADY

- J. Kačala, Rytmický zákon a „vedecké“ skresľovanie sku-
točnosti 89
Š. Ondruš, Poniky – poniklec – Oponice..... 101

SPRÁVY A RECENZIE

- Vedecký seminár História, súčasný stav a perspektívy dialek-
tologického bádania. A. Ramšáková..... 104
Trojväzkové súborné dielo Vladimíra Skaličku. S. Ondre-
jovič 108
KLÉGR, Aleš: Tezaurus jazyka českého. Slovník českých slov
a frází souznačných, blízkých a příbuzných. M. Ološ-
tiak 113

KRONIKA

- Na sedemdesiate narodeniny docenta Emila Horáka. M. Dob-
raková..... 117
In memoriam Ivan Masár (26. 3. 1930 – 16. 3. 2008). K. Bu-
zássyová 119
K nedožitej osemdesiatke Jozefa Muránskeho. M. Sedlá-
ková 122
Sto rokov od narodenia Jozefa Štolca. P. Žigo..... 123

ROZLIČNOSTI

- Zakladajúca alebo zakladacia konferencia? M. Kopecká.... 126

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).

3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.

4. Pri rozlišovaní typov písma pridávať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.

5. Rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.

6. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).

7. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).

8. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu *katarina.kalmanova@juls.savba.sk*. Po posúdení a redakčnom spracovaní ho redakcia vráti autorovi. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou a opraveným vytlačeným príspevkom.

9. Literatúru uvádzať takto:

a) knižná publikácia:

FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.

b) štúdia v zborníku:

DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a čeština. In: Studia Academica Slovaca. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 39 – 52.

c) článok v časopise:

HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovies ísť a chodiť. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Prosíme autorov, aby s príspevkami posielali aj údaje potrebné na vyplatenie honoráru: rodné číslo, adresu trvalého bydliska, resp. aj číslo bankového účtu.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 73, 2008. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Katarína Kálmánová. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. E-mail: sap@sapress.sk, www.sapress.sk.

Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Telephone: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2008

František Ruščák – Jana Farkašová

SLOVENČINA V SÚČASNOM NEMOCNIČNOM KOMUNIKAČNOM PROSTREDÍ (I)

RUŠČÁK, F. – FARKAŠOVÁ, J.: Slovak Language in the Contemporary Hospital Communication Environment. *Slovenská reč* 2008, vol. 73, No. 2, pp. 65 – 74. (Bratislava)

The authors of this sociolinguistically oriented study explore the contemporary state of the Slovak language in hospital communication in its graphic and acoustic form. On the basis of acquired written communicates (prepared or unprepared) and acoustic recordings of unprepared speeches, they attempt to find out the contemporary diction of respondents, and especially linguistic-stylistic nature and communication function of the vocabulary used in dialogues between physicians and patients, as well as in monological texts. Besides, the study focuses on the characteristics of the hospital communication environment (Š. Kukura Hospital in Michalovce) divided into internal (professional, without the participation of the patient) and accommodational (with the participation of the patient).

Do radu štúdií o súčasnom stave a fungovaní slovenčiny v jej aktuálnej zvukovej i grafickej podobe v konkrétnom komunikačnom prostredí a v špecifickej komunikačnej situácii sa pokúšame zaradiť aj náš *sociolingvisticky* orientovaný príspevok, ktorý má ambície funkčne sa pripojiť k doposiaľ uverejneným starším i novším štúdiám zacieleným na výskum slovenčiny v medicínskom prostredí; v ostatnom čase z tohto prostredia tematicky čerpala štúdia zaoberajúca sa prvými pokusmi o slovenskú lekársku a lekárnickú terminológiu z obdobia po vzniku 1. Československej republiky (autori štúdie Švagrovský – Ondrejovič, 2003) a z predchádzajúcich spomeňme najmä práce J. Klinckovej, konkrétne jej dizertáciu *Ústna komunikácia v odbornnej sfére* orientovanú na medicínsku komunikáciu, pričom hodno spomenúť, že ide o prvú prácu tohto druhu v slovenčine, a dôležitú štúdiu *Profesionalizmy ako špecifická vrstva lexikálnych prostriedkov* (Klincková, 1988, 1989).

Náš výskum (realizovaný v rokoch 2006 – 2007) sa opieral o zmapovanie, zachytenie a následné spracovanie získaných autentických materiálov – ukážok jazykových prejavov vo forme zvukových nahrávok, písomných komunikátov a rozhovorov so zdravotníckymi pracovníkmi z prostredia Nemocnice s poliklinikou Štefa-

na Kukuru v Michalovciach. Výsledky analýzy získaného korpusu vrátane odpovedí lekárov a zdravotných sestier na niekoľko našich otázok zameraných na také javy, s ktorými sa sledovaní respondenti často vo svojej jazykovokomunikačnej praxi na pracovisku aj mimo neho stretávajú (nejde teda o formu dotazníka in effectu zostavovaného podľa zásad jeho tvorby), pokladáme za užitočný argumentačno-dôkazový materiál potvrdzujúci súčasný stav slovenčiny a úroveň jazykovej komunikácie v konkrétnom a špecificky orientovanom inštitucionálnom prostredí na území Zemplína. Takýto materiál na princípe pars pro toto indikuje paralelný stav aj v iných nemocniciach zemplínskeho regiónu; príspevok tak nadobúda povahu aktuálnej *sociolingvistickej sondy*.

Nemocničné komunikačné prostredie

Nemocničné komunikačné prostredie vo všeobecnosti chápeme ako prirodzenú súčasť *sociálneho komunikačného prostredia*, ktoré má typologické rozpätie od inštitucionálnosti (oficiálnosti, verejnosti) po súkromnosť (intímnosť, dôvernosť). Na pozadí uvedeného rozpätia ho možno rozdeliť na:

- *interné (profesijné) komunikačné prostredie*;
- *akomodačné komunikačné prostredie*.

Interné (profesijné) komunikačné prostredie

Ide tu o komunikáciu medzi dvoma, resp. viacerými lekármi, medzi lekárom a zdravotnou sestrou, medzi zdravotnými sestrami v rámci oddelenia či oddelení alebo ostatnými zdravotníkmi i nezdravotníkmi školenými pracovníkmi (technický, ekonomický a riadiaci personál – manažment). Pre toto komunikačné prostredie je základom dominantné používanie spisovného jazyka a z oblasti slovnej zásoby najmä lekárskej terminológie; neraz sa v ňom vyskytujú výslovnostné a lexikálne javy zo štandardnej formy jazyka, lexika zo sociálne viazaných semivariet (lekárskeho slangu) a v neposlednom rade (najčastejšie medzi zdravotnými sestrami a technickým personálom) výslovnostné javy a lexikálne jednotky zemplínskonárečovej proveniencie.

Akomodačné komunikačné prostredie

Oproti internému (profesijnému) komunikačnému prostrediu je tu základný rozdiel v tom, že v ňom prebieha komunikácia medzi lekárom a pacientom, ktorý doň vstupuje z iného sociálneho prostredia, medzi zdravotnou sestrou a pacientom, resp. súčasne medzi lekárom, pacientom a zdravotnou sestrou. Toto prostredie sme nazvali *akomodačné* preto, lebo v ňom často dochádza k jazykovej, resp. *rečovej akomodácii*; nejde o permanentný jav, pretože komunikačná schopnosť pacientov je rozmanitá – od prípadov kultivovaného ovládania spisovného jazyka po prípady

jeho totálnej absencie. *Prepínanie komunikačného kódu* tu tvorí nosnú časť *komunikačnej stratégie lekára*; to znamená, že na niektorých miestach verbálnej interakcie medzi lekárom a pacientom si lekár uvedomuje nutnosť „... prihliadať na to, či mi partner (pacient, pozn. F. R.) dobre rozumie, či prijíma môj komunikačný zámer tak, ako si to predstavujem, a či reaguje podľa mojej predstavy“ (Dolník, 2006). Dosiahnutie takejto komunikačnej „hladiny“ je jedným z aspektov mnohodimenzionálneho interakčného systému medzi aktérmi komunikácie, ktorý má v sledovanom prostredí svoj *raison d'être*, pretože „... princíp *akomodačno-asimilačnej proporcie* vyvíja na pôvodcu ilokučného aktu tlak, aby sa v danej komunikačnej situácii prispôbil predstave adresáta o akceptovateľnosti aktu so zreteľom na sociálny status pôvodcu a súčasne si vo vzťahu k adresátovi zachoval svoju sociálnu a etickú identitu“ (Dolník, tamže, s.16). Aj keď rozhovor – dialóg – lekára s pacientom má na pozadí komplexnej typologickej špecifikácie charakter inštitucionálnej komunikácie, ide o komunikáciu viacdimenzionálneho typu; máme na mysli skutočnosť, že z jednej strany je tu síce základnou dimenziou obojstranne jednotný komunikačný kód – spisovný jazyk, no z druhej strany sú časté prípady nesymetrických kódov v podobe spisovný jazyk – nespisovné útvary, najčastejšie v podobe juhozempeľského nárečia. Dominantnú komunikačnú rolu tu má lekár, preto v ich dialógu je evidentné *submisívne komunikačné správanie* pacienta. Ich rozhovor je ovplyvňovaný aj množstvom iných komunikačnosituačných faktorov spojených s individuálnymi vlastnosťami lekára a rovnako aj pacienta. V takýchto prípadoch, najčastejšie pod vplyvom subjektívnych komunikačných dispozícií pacienta vstupujúcich do dialógu medzi lekárom a ním, je inštitucionálnosť v *inkluzívnom* vzťahu so súkromnosťou; dialóg tak nadobúda (aj) komunikačnú dimenziu so znakmi utajenosti a dôvernosti referovaných tém. Základné funkcie dialogickej komunikácie medzi lekárom a pacientom sú v triadickej intencnej konštelácii – 1. (*obojstranne*) *informovať* (*informačná funkcia*), 2. *inštruovať* (*poučiť pacienta – inštruktážna funkcia*), 3. *presvedčiť* (*pacienta – persuazívna funkcia*).

K delimitujúcim znakom štruktúrnej povahy dialógu lekára a pacienta v lekárskej ordinácii možno zaradiť ich častú vzájomnú (odbornú, profesionálnu, sociálnu) *komunikačnú nerovnosť*, ktorú lekár „vyrovnáva“ *akomodačným komunikačným správaním*.

K prejavom akomodačného komunikačného správania lekára k pacientovi patrí okrem iného znižovanie frekvencie používania medicínskej terminológie (resp. jej eliminovanie), ktorú sémanticky „spriezračňuje“ perцепčne prijateľnejšími analyticko-opisnými paralelami. Na podporu takéhoto verbálneho správania lekár v jednotlivých fázach rozhovoru neraz využíva aj mimojazykové vyjadrovacie prostriedky, napríklad náčrty (chirurg na požiadanie pacienta načrtne postup pri operácii), reklamy, schémy a i.

Ukazuje sa, že vzhľadom na rozdielnosť komunikačných kvalít aktérov komunikácie je tu možné uvažovať aj o potenciálnych *komunikačných bariérach*; podľa mienky niektorých lekárov jednou z príčin komunikačnej bariéry je aj to, že pacient sa v dialógu neraz správa *komunikačne pasívne* – mlčí. Nie je to prejav jeho nedôvery k lekárovi, ide o momentálnu *komunikačnú indispozíciu* pacienta zavinenú chorobou, preto sa jeho verbálna reakcia často redukuje na repliky typu *áno* alebo *nie*. Pokusy lekára o partnerský *komunikačný súlad* sú neraz náročnou *strategicko-taktickou komunikačnou „operáciou“*.

Na podporu našich konštatovaní uvádzame ukážku dialógu medzi lekárom a matkou (zastupujúcou chorého pacienta; ukážku sme oproti získanej verzii výrazne skrátili):

Pri fonetickej transkripcii sme použili tieto značky :

- * pauza, resp. ** dlhšia pauza
- / stúpavá intonácia
- // klesavá intonácia
- ... prerušená výpoveď
- _ prízvuk; P – pacient, L – lekár

P : zo sinom som na traumatológii / pretože ho už asi mesiadz boli noha / *
a pan doktor eľko * a odporučil naz na ortopediu / * a dvoverne na vas* pan
primar* za** najlepším odbornikom

L : ja som ten rengen nevidel / *

P : vid'el // * asi vid'el s'te čo sestrička mala //

L : áno // lebo to je...

P : lebo ja som tam čakala pred operačnim salom // *

L : to je mi známe // je to jednoznačne // * je to jednoznačne * má...

P : no a že vraj to treba sledovad' u ortopeda a ...ja by som rada...

L : áno ja som už aj komentoval // ** je to fibrózni kortikálni defekt / ** to je
* defekt * ktorí vzniká sám od seba // * keď na určitom úseku zmekne kost//

P : a čo teraz ďalej stím chlapcom // viete **on hraje futbal // *

L : to nie je zápal / * to je niečo ako kebi porucha prekrveňja / * vrčitom
úseku sa kost' premeňi na jazvu // ** fibrózni kortikálni defekt // a* visadiť...
potom je možnozď eš'te ďalšia* emerko robiť * cetečko robiť

P : dobre //

L : dohodnutisme // * napíšem papiere //

P: hej, hej...

V ukážke ide o *dyadický dialóg* medzi lekárom primárom a matkou pacienta, ktorý má miestami dôverný charakter s *informačnou* a nezriedka aj *persuazívnou*

funkciou. Možno v nej pozorovať *komunikačnostrategický akt prepínania kódu*; lekár najprv označil chorobu medicínskym termínom (*fibrózny kortikálny defekt*), no vzápätí si uvedomil, že matka pacienta tomuto termínu nerozumie, preto výpoveď prekódoval do analyticko-opisnej, pre laika zrozumiteľnej podoby – L: „*Je to fibrózny kortikálny defekt; to je defekt, ktorý vzniká sám od seba, keď na určitom úseku zmäkne kosť.*“ O niekoľko replik ďalej znova spresňuje jeho sémantické obsadenie: „*V určitom úseku sa kosť premení na jazvu. Fibrózny kortikálny defekt.*“ Za komunikačnostrategickú súčasť prepínania kódu s výrazným *perlokučným efektom* – a lekári to často využívajú – pokladáme aj prirovnania fungujúce na princípe *tematicko-kompozičnej paralely*, napríklad:

– potrebu schudnúť pri obezite a vysokom krvnom tlaku lekár vysvetľoval pacientke takto:

„*Srdce je ako pumpa, ktorá pumpuje krv aj cez tuk, a tak pracuje aj navyše, čo by nemusela. Keď máte kilá navyše, srdce musí aj viac pumpovať krv, teda viac pracuje a skôr sa opotrebuje*“;

– potrebu schudnúť pri obezite a opotrebovaní kĺbov lekár priblížil tej istej pacientke takouto paralelou:

„*Kĺby sú ako ložiská a perovanie v aute. Ak má napríklad nákladné auto poškodené ložiská a perovanie, nie je jedno, či jazdí prázdne, alebo plne naložené ťažkým nákladom. Naprázdno sa bude na ňom jazdiť ešte dlhšiu dobu, ale keď ho budete zaťažovať ťažkým nákladom, hneď to pocítite na jeho perovaní, ložiská sa mu zadrú a auto skoro prestane jazdiť. S vami je to takisto.*“

Keďže z úsporných dôvodov nemôžeme opisovať všetky významné jazykové javy vrátane tých, ktoré zvyčajne pokladáme za chybné „zásluhou“ tlaku miestneho nárečia (kvantita, prízvuk; ukážku v pôvodnej, rozsahom väčšej verzii využijeme v neskoršej štúdiu na dôkladnejšiu analýzu komunikačných stratégií lekára a pacienta), uvedieme iba tie, ktoré systémovo najviac súvisia so štruktúrou citovaného dialógu.

V texte dialógu je niekoľko nedokončených výpovedí (prerušovaných spontánnou verbálnou reakciou druhého komunikanta), napríklad: L: *lebo to je...*; L: *je to jednoznačne * má...*; P: *no a že vraj to treba sledovať u ortopéda a...*; L: *a vysadiť...* Takéto prípady sú charakteristické pre syntaktickú stavbu nepripravených dialogických prejavov, pričom je tu podstatné, že sémantika dialogicko-konverzačných sekvencií je napriek konštrukčným ruptúram tohto (zvukového) textu priezračná, preto ho vnímame ako koherentný celok.

V niektorých replikách pacienta sa viackrát objavujú častice *dobré, áno, hej*, ktoré fungujú ako sémanticko-modalitné paralely slovík z radu *verba cogitandi* – porozumel som, chápem, prijímam – vyjadrujúce súhlasné postoje. Uvedené opako-

vané výrazy sú na pozadí sémantických pásem dialógu kooperujúcimi prvkami; v rámci známych zásad a princípov efektívnej verbálnej komunikácie (Horecký, 1990; Slančová, 1996) vyjadrujú *súhlas* (zásada súhlasu) s výpoveďou komunikačného partnera, a tak na pozadí koherentno-kohéznej štruktúry celého textu ich nevnímame ako redundantné prvky.

Slovná zásoba analyzovaného dialógu je príznaková najmä v terminologickom inštrumentáriu medicínskej proveniencie v reči lekára; okrem bežných slov domáceho pôvodu obaja komunikanti používajú prevzaté slová, napr. *extra*, *spontánne*, *defekt* a i. Lekárov komunikačný zámer podporuje aj výskyt frazémy so slovesným základom: *dať si pohov*; *dať si kl'ud* (táto frazeologická jednotka je „ovplyvnená“ českou frazémou „to chce klid“) a slovné spojenia nadobúdajúce petrifikačné tendencie – *treba to sledovať*; *napísať papiere* (metonymicko-synekdochické vyjadrenie vo význame napísať lekársku správu). Vo výpovediach sa objavili prvky lekárskeho slangu (*emerko*, *cetečko*).

Nesprávny slovesný tvar *hraje* sa v nepripravených prejavoch vyskytuje často, pričom bežní používatelia slovenčiny ho nenáležite pripisujú vplyvu nárečia; sloveso *hraje* „funguje“ ako analogická paralela plurálovej 3. slovesnej osoby *hrajú* v rámci vnútroparadigmatického vyrovnávania tvarov. Nesprávne je tu aj spojenie „*je treba to sledovať*“ ako dôsledok mechanického „skríženia“ dvoch vetnopríslovkových výrazov „*je potrebné (to sledovať^{*)}*“; „*treba (to sledovať^{*)}*“, teda analogicky utvoreného (akoby) na princípe kontaminácie.

Nielen v tejto ukážke, ale aj v komunikátoch viacerých zdravotníckych pracovníkov sme zachytili slovné spojenie *operačný sál*, ktoré vzniklo vplyvom češtiny (*operační sál*).

V našom výskume sme sa opierali o takúto skupinu respondentov:

lekári: počet: 26, z toho zvukové ukážky 10, respondenti dotazníka 16, vekové rozpätie: 31 – 51 rokov;

vzdelanie: vysokoškolské; sociálne vzťahy: nadriadení 6, podriadení 20;

zdravotné sestry: počet: 25, z toho zvukové ukážky 3, respondenti dotazníka 22, vekové rozpätie: 28 – 56 rokov;

vzdelanie: vysokoškolské 1, bakalárske 4, stredoškolské 20; sociálne vzťahy: nadriadené 3, podriadené 22;

pacienti: počet: 115, vekové rozpätie: 26 – 77 rokov;

vzdelanie: vysokoškolské vzdelanie 9, stredoškolské 31, základné 75.

Pod pojmom *komunikačná situácia* v nemocničnom komunikačnom prostredí chápeme všetky okolnosti a podmienky (vrátane prostredia), v ktorých sa *komunikačná udalosť* realizuje. Základný počet účastníkov komunikačnej situácie je tu v *triadickej* podobe lekár – pacient – zdravotná sestra; toto personálne obsadenie možno pokladať za *typologicky modelovú situáciu*.

Uvedenú triádu niekedy dopĺňa pomocný zdravotnícky personál viažuci sa priamo na pacienta. Komunikačnú situáciu v nemocničnom prostredí tvoria aj neošetrovateľské a neliečebné zložky (riadiaci, administratívno-ekonomický a technický úsek).

V rámci triády sú, pochopiteľne, rozdiely týkajúce sa stupňa ovládania témy komunikantmi, úrovne (kvality) komunikačnej kompetencie a rozdiely vo vzťahu interpersonálnej nadradenosti a podradenosti (vedenie nemocnice – oddelenia, lekár – sestra); súhrnne ich možno charakterizovať ako *kognitívne* (predstavujúce istý stupeň ovládania jazyka ako kognitívnej reality) a *psychosociálne faktory komunikácie* v nemocničnom komunikačnom prostredí.

S konkrétnou komunikačnou situáciou v nemocničnom prostredí je spätá komunikačná udalosť. *Komunikačnú udalosť hodnotíme ako aktuálnu monologickú alebo dialogickú diskurzívnu činnosť človeka uskutočňovanú systémom grafických alebo zvukových jazykových znakov* (pozri aj Hoffmannová, 1997). Podľa počtu účastníkov a podľa formy prejavu, resp. textu sú v tomto prostredí dve základné komunikačné udalosti, ktoré možno typologicky označiť ako *1. ústne – priame* → *dialogické* a *2. písomné – nepriame (sprostredkované)* → *monologické*.

Podstatnú časť tvorí prvá skupina, lebo sa v nej manifestuje priama komunikačná činnosť lekára s pacientom dôležitá najmä z informačného a inštruktívneho hľadiska. Tento typ možno označiť ako *dyadická komunikácia* (jej existenčnou podmienkou sú dvaja účastníci s komunikačnou prevahou jedného z nich, v našom prípade lekára). V dyadickej komunikácii v nemocnici ide o *asymetrickú komunikáciu*. Vzhľadom na konvencionalizovaný vzťah medzi oboma účastníkmi komunikácie, ktorý vychádza z istých sociálnych noriem a z axiologickej povahy komunikovanej témy, ich dialóg má *etickú dimenziu*.

V nemocnici je priestor aj na *polyadickú*, teda viacčlennú, komunikáciu s profesionálne rovnocenným personálnym obsadením, v ktorej zvyčajne jeden hovorí, ostatní počúvajú a sporadicky replikujú (napríklad pracovné odborné porady – lekárske konzíliá, stručné inštrukcie chirurga adresované operačnému kolektívu pred operáciou, operatívne porady manažmentu nemocnice a pod.). Takýto typ *polyadickej komunikácie* možno označiť za *symetrickú komunikáciu*.

Písomné (sprostredkované) komunikačné udalosti – monologické komunikáty

V nemocničnom komunikačnom prostredí sú časté písomné monologické komunikačné udalosti; typologicky ide o vecné texty tvorené podľa obligatórnych modelov (pozri Dolník – Bajzíkova, 1998), ktoré slúžia na písomnú výmenu informácií medzi lekármi navzájom, medzi lekárom a lekárňami, medzi riaditeľom nemocnice a zdravotníckymi pracovníkmi a rovnako aj medzi nemocnicou a zdravotnými poisťovňami.

K písomným monologickým komunikátom patrí chorobopis, prepúšťacia správa, lekárska správa, recept, ambulatná karta, operačný záznam, žiadosť o úhradu zdravotníckej pomôcky, odborný posudok, žiadosť o odborné vyšetrenie, poukaz na zdravotnícku pomôcku a zdravotnícku potrebu, výmenný list – poukaz na odborné vyšetrenie, ošetrovanie, ústavné liečenie, oznámenie riaditeľa nemocnice, usmernenie, pokyn riaditeľa, doplnok k pokynu riaditeľa, príkaz riaditeľa, vyhodnotenie plnenia príkazov a pokynov riaditeľa, vyhodnotenie činnosti oddelenia, rozbor činnosti oddelenia, zameranie kontrolnej činnosti oddelenia, vyhodnotenie plnenia kontrolnej činnosti oddelenia, zápis z rozborov hospodárskych výsledkov oddelenia, kniha dochádzok, organizačná a riadiaca štruktúra NsP.

Činitele ovplyvňujúce súčasnú slovenčinu v písomnej komunikácii

Súčasnú písomnú komunikáciu v nemocničnom prostredí treba vidieť okrem iného najmä na pozadí ovládania jej systému, štylistickej a štylizáčnej dispozície a jazykovokultúrnej úrovne tých činiteľov (subjektov), ktoré ju v tomto prostredí prezentujú; súhrnne ich možno vnímať ako *komplexnú reflexiu jazykovokomunikačného* a širšie aj *sociálno-komunikačného statusu lekára a zdravotnej sestry* ako interných predstaviteľov tohto prostredia. Samozrejme, závažnú rolu tu má pacient a kvalita jeho jazykového (po)vedomia ako externého účastníka dotvárajúceho komplexný profil súčasnej jazykovej situácie a s ňou aj jazykovej komunikácie v nemocnici.

Lekár je rozhodujúcim a zároveň najvplyvnejším činiteľom, ktorý disponuje vysokoškolským vzdelaním. Stredoškolské štúdium slovenčiny ukončil maturitou. Keďže najčastejšie pracuje s odbornou literatúrou, má pravidelný kontakt s písomnou podobou spisovného slovenského jazyka. Z nášho kontaktu s lekármi v čase výskumu sa však ukázalo, že stredná a najmä staršia lekárska generácia študovala a aj dnes študuje z mnohých kníh českej odbornej proveniencie, preto v ich bežnej (neoficiálnej) i oficiálnej komunikácii sa neraz vyskytujú české medicínske výrazy. To však nepopiera našu tézu o tom, že najkompetentnejším a sociálne najvýraznejším nositeľom kultúrnej slovenčiny v nemocničnom prostredí je lekár. Z toho vychodí aj vysoký status jeho spoločenského postavenia a rovnako aj vplyv na súčasnú jazykovú úroveň zdravotníckych pracovníkov. Aby sa rola lekárov v komunikačnom procese kultivovala, ich pracovne treba dopĺňať aktuálnymi slovenskými jazykovými príručkami, ktoré sú v nich nateraz zriedkavé (dominuje medicínska literatúra slovenskej, českej a zvyčajne aj anglickej proveniencie; zrejme je to tak aj inde, nielen v michalovskej nemocnici). K týmto úvahám nás vedie aj skutočnosť, že mnohí lekári boli v staršej i novšej slovenskej umeleckej literatúre jej výraznými predstaviteľmi (Laskomerský, Kukučín, Jégé, Králik, Štraus, Stacho a i.).

Súčasná slovenčina v písomnej komunikácii v nemocničnom prostredí má znaky pripravených textov, ktoré vznikajú na pozadí týchto textotvorných a štýlotvorných aspektov (činiteľov):

- text má podobu súvislého prejavu; je charakteristický lineárnou viazanosťou (pozri najmä Dolník – Bajzíkova, 1998);
- text sa tvorí v komunikačných situáciách bez prítomnosti adresáta, preto jeho autor má viac času na prípravu a štylizáciu;
- v texte dominuje vecnosť, orientácia na obsahovú stránku;
- text má najčastejšie inštitucionalizovaný charakter; dominujú v ňom obligatórne textové modely (o textových modeloch na úrovni ich obsahovej a formálnej štruktúry podrobnejšie pozri vo výkladoch J. Findru; Findra, 2002.), v ktorých sa hneď v úvode explicitne formuluje téma a komunikačný zámer (cieľ);
- komunikačné prejavy zo sféry administratívnej komunikácie sú vytvárané so zámerom čo najefektívnejšie dosiahnuť komunikačný cieľ (komunikovať presné údaje, fakty);
- v písomných komunikátoch administratívnej povahy sa v tomto prostredí uplatňuje spisovná jazyková norma;
- takéto písomné prejavy sú adresované konkrétnym – kolektívnym a individuálnym – príjemcom, a tak je tu možnosť *spätnoväzobnej reakcie* (ako ich potenciálny korektív).

Aj napriek týmto, nazvime to pracovne, priaznivým textotvorným činiteľom niektoré získané ukážky nás upozornili na časté jazykové, najmä gramatické a lexikálne chyby, ktorých sa autori neraz dopúšťajú, napríklad: *doporučenie výrobcu; vedenie NsP bolo dotazované; jedná sa o mŕtveho; čestné prehlásenie; jednanie s vedením zdravotnej poisťovne; výpočet ceny sa prejedná; doprovod dieťaťa; vyšší štandard posteľného prádla; pacient zaplatí platbu zálohovite; zmluva bude predložená k podpisu primárom oddelenia; doporučuje sa cvičenie; doporučenie prevencie; punčochy so stupňovaným tlakom...*

Činitele ovplyvňujúce súčasnú slovenčinu v ústnej komunikácii

Ústna komunikácia v nemocničnom prostredí v Michalovciach je vo veľkej miere ovplyvňovaná nárečovým prostredím Zemplína. Nárečové lexémy niekedy používa aj lekár, pretože mnohí pacienti spisovnú slovenčinu neovládajú; to určuje výber slov, jazykovo-štylistickú hodnotu textov a v ústnej komunikácii aj výslovnosť. Treba však zdôrazniť (dokazujú to aj výsledky nášho dotazníka), že takáto situácia sa postupne oslabuje, čo súvisí s narastajúcim vzdelaním ľudí (najmä stredoškolského typu s maturitou.

(pokračovanie v nasledujúcom čísle)

Literatúra

- BOSÁK, Ján : Hovorovosť ako dynamický faktor. In: Slovenská reč, 1984, roč. 49, č. 2, s. 65 – 73.
- BOSÁK, Ján : K prehodnocovaniu hovorovosti z hľadiska dynamiky súčasnej slovenčiny. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny. Red. J. Kačala. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1984, s. 141 – 144.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: Sociolingvistická orientácia výskumnej úlohy Slovenčina v súčasnej komunikácii. Jazykovedný časopis, 1989, roč. 40, s. 111 – 123.
- DOLNÍK, Juraj – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Textová lingvistika. Bratislava: Stimul 1998. 134 s.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyková komunikácia ako akomodačno-asimilačný proces. In: Komunikace – styl – text. Sborník z mezinárodní lingvistické konference. České Budějovice 20. – 22. září 2005. Ed. Alena Jaklová. České Budějovice: Jihočeská univerzita 2006, s. 13 – 17.
- FINDRA, Ján : Štylistika slovenčiny. Martin: Osveta 2002, 232 s.
- HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína – KROŠLÁKOVÁ, Ema: Frazeologický slovník. Bratislava: Veda 1996.
- HOFFMANNOVÁ, Jana : Teorie dialogu a výzkum nepřipravených mluvených projevů. In: Slovo a slovesnost, 1985, roč. 46, s. 49 – 55.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Stylistika a Praha: Trizonia 1997. 200 s.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 430 s.
- HORECKÝ, Ján: Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. In: Slovenská reč 1979, roč. 43, č. 4, s. 221 – 227.
- KLINCKOVÁ, Jana: Ústna komunikácia v odbornej sfére. (Charakteristika lexikálnych prostriedkov v medicínskej komunikácii. Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti kandidáta filologických vied. Bratislava: Ministerstvo školstva SSR. Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1988. 30 s.
- KLINCKOVÁ, Jana: Profesionalizmy ako špecifická vrstva lexikálnych prostriedkov. In: Slovenská reč, 1990, roč. 55, číslo: 6, s. 327 – 334.
- ONDREJOVIČ, Slavomír – ŠIMKOVÁ, Mária : Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca 1. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV 1995, 240 s.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: K sociolingvistike na Slovensku. In: Studia Academica Slovaca 20. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1991, s. 177 – 191.
- RUŠČÁK, František: Štandardná komunikácia ako reflexia súčasnej jazykovej situácie. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Ed. Klára Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 98 – 101.
- SLANČOVÁ, Daniela: Praktická štylistika. Prvé vydanie. Prešov: Slovacontact 1994. 180s.
- SLANČOVÁ, Daniela: Základy praktickej rétoriky. Prešov: Náuka 2001. 211 s.
- ŠVAGROVSKÝ, Štefan – ONDREJOVIČ, Slavomír: Prvé pokusy o slovenskú lekársku a lekárnícku terminológiu. (Pri storočnici od narodenia prof. Júliusa Ledényiho-Ladzianskeho, tvorcu Slovenského anatomického názvoslovia). In: Slovenská reč, 2003, roč. 68, č. 4, s. 193 – 206.

Siniša Habijanec

PAULINYHO TEÓRIA O VZNIKU RYTMICKÉHO ZÁKONA

HABIJANEC, S.: Pauliny's Theory of the Origin of the Rhythmic Law. Slovenská reč, 2008, vol. 73, No. 2, pp. 75 – 88. (Bratislava)

The article describes Eugen Pauliny's theory of the origin of the Central Slovak rhythmic law. Pauliny's views on the rise of the rhythmic law involve the hypothesis that in Central Slovak, in contrast to Western and Eastern Slovak, the jers fell out or became vocalised before the vowel contraction occurred. A detailed historical linguistic analysis shows that this hypothesis has no basis in documented linguistic facts, and therefore neither has Pauliny's theory, which consequently cannot be considered plausible.

Blíži sa rok 2012, v ktorom si slovenská jazykovedná obec i zahraniční slovakisti pripomenú význačné výročie – 100 rokov od narodenia Eugena Paulinyho, azda najvýznamnejšieho slovenského jazykovedca 20. storočia. Dielo prof. Paulinyho je impozantné nielen svojou rozsiahlosťou, ale predovšetkým rozmanitosťou tém. Takmer niet jazykovednej disciplíny, ktorá nezaujala bádateľský duch E. Paulinyho, pričom vo viacerých zanechal trvalú stopu. Sú nimi napríklad vývin slovenského jazyka (diachrónna fonológia a morfológia slovenského jazyka), dialektológia, dejiny spisovnej slovenčiny, synchronná fonológia... Svojou prácou *Štruktúra slovenského slovesa* (1943) o niekoľko generácií predstihol súčasnú valenčnú syntax, v neposlednom rade ho novšie výklady odhaľujú ako priekopníka sociolingvistických výskumov na Slovensku (Ondrejovič, 1999).

Jednou z najplodnejších a najobľúbenejších jazykovedných oblastí E. Paulinyho nepochybne bola fonológia ako synchronná, deskriptívna a teoretická disciplína, ale aj ako diachrónna disciplína. V tejto poslednej oblasti zanechal známu monografiu *Fonologický vývin slovenčiny* (1963), ktorá je od svojho vydania neodmysliteľnou príručkou pri štúdiu vývinu slovenčiny a zároveň, ako možno usudzovať na základe bibliografických zoznamov v početných súhrnných a porovnávacích slavistických dielach, nerátajúc jednotlivé štúdie, stala sa všeobecne uznaným prameňom aj vo svetovej slavistike.

Blížiac sa významné výročie je výbornou príležitosťou na to, aby sme sa pozastavili pri niektorých bodoch Paulinyho vedeckého dedičstva a pozreli sa na ne z nového zorného uhla. V tejto štúdiu chceme obrátiť pozornosť na jeden z najznámejších objavov E. Paulinyho v oblasti vývinu slovenčiny – na jeho teóriu o vzniku rytmického zákona. Tzv. rytmický zákon alebo zákon o rytmickom krátení,¹ jedna

¹ V štúdiu nechávame bokom problematiku nenáležitého termínu pre tento fonologický jav, ako aj problematiku fungovania rytmického zákona v súčasnej spisovnej slovenčine.

z najcharakteristickejších vlastností strednej a spisovnej slovenčiny, je jedinečným javom v slovanskom svete. Pozoruhodné je Feldsteinovo zistenie, že rytmickému zákonu je spomedzi všetkých slovanských jazykov typologicky najbližšie krátenie neprízvučných samohlások v slovinčine (Feldstein, 1990, s. 42). Podobnosť spočíva v tom, že v slovinčine i slovenčine po dlhej (v slovinčine zároveň aj prízvučnej) samohláske nemôže nasledovať ďalšia dlhá samohláska, aj keď príčiny tohto javu v uvedených dvoch jazykoch nie sú totožné.

Rytmický zákon už dlhšie vzbudzuje záujem bádateľov svojou jedinečnosťou, ako aj zahmlenosťou okolností svojho vzniku v zmysle absencie spoľahlivých písomných dokladov zo starších etáp vývinu slovenčiny, ktorá vo všeobecnosti sprevádza diachrónny výskum slovenského jazyka. Staršie teórie sa pokúšali podať čisto fonetické vysvetlenie tohto javu. J. Liška vysvetľuje vznik rytmického zákona artikulačnými príčinami. Podľa Lišku pri vyslovovaní dlhej slabiky pľúca spotrebúvajú priveľa vzdušného prúdu, ktorý už nestačí na vyslovenie druhej dlhej slabiky, takže tá sa kráti (Liška, 1944, s. 59). Š. Peciar k tomu dodáva „náklonnosť k pohodlnej artikulácii“ (Peciar, 1946, s. 147), ktorú však všeobecne nepripisuje Stredoslovákovi, ako mu to vyčíta Pauliny (Pauliny, 1963, s. 144). Tieto argumenty nie je ťažké poprieť. Keby boli relevantné, rytmický zákon by platil vo všetkých jazykoch, ktoré poznajú dlhé samohlásky, ako aj v tých jazykoch, ktorých hovoriaci majú sklon k pohodlnej artikulácii – a takí sa isto nájdu aj medzi príslušníkmi iných národov, nielen medzi Slovákmi.

Oveľa viac pozornosti si zaslúži Peciarov pokus o fonologickú interpretáciu fonetických príčin vzniku rytmického zákona (Peciar, 1946, s. 147 – 152). Peciar pre staršie štádium slovenčiny predpokladá dynamické poňatie kvantity vyplývajúce zo slabičného vokalického systému. Zastáva názor, že rytmický zákon začal platiť práve vtedy, pretože dlhé samohlásky boli poznačené silnejším výdychovým prúdom, takže sa nasledujúca samohláska skracovala. Po vzniku dvojhlások sa slabičný systém premenil na systém mórový, v dôsledku čoho sa rytmický zákon začal uplatňovať aj pri dvojhláskach. Mórový systém sa potom znovu premenil na dynamický systém, ktorý dvojhlásky nepovažoval za dlhé nositele slabiky, avšak ten proces nie je v stredoslovenských nárečiach dokončený. Takto Peciar vysvetľuje rozdiely typu *pália* | *pála* v stredoslovenských nárečiach. Nedostatok Peciarovho výkladu je ten, že pre predpokladané fonologické systémy starších štádií slovenčiny, z ktorých vychádza, chýbajú akékoľvek nezávislé jazykové ukazovatele, čo pripúšťa aj samotný Peciar (1946, s. 149).²

Problém objasnenia vzniku rytmického zákona úzko súvisí s otázkou chronológie jeho vzniku. Určiť pomernú chronológiu rytmického zákona, teda jeho miesto v poradí fonologických zmien sprevádzajúcich vývin slovenčiny, sa ako prvý pokúsil

² Spomedzi všetkých teórií o vzniku rytmického zákona sa v štúdiu obmedzíme iba na tie, ktoré priamo predchádzali výkladu E. Paulinyho. Súhrnný kritický prehľad početných teórií o vzniku rytmického zákona by si bezpochyby zaslúžil osobitnú štúdiu.

L Novák, ktorý kladie vznik rytmického zákona medzi kontrakciu a vznik dvojhlások (Novák, 1935, s. 19). Keďže dvojhlásky vznikli niekedy v prvej polovici 13. stor. (Pauliny, 1963, s. 225 – 226; Krajčovič, 1988, s. 48), rytmický zákon mal vzniknúť skôr. Dolná časová hranica je nepochybná preto, lebo rytmický zákon sa vzťahuje predovšetkým na dĺžku vzniknutú kontrakciou, ale aj preto, lebo kvantita, ako ju poznáme v súčasných slovanských jazykoch, v ktorých funguje kvantitatívna opozícia, vznikla až kontrakciou; v prospech toho hovorí skutočnosť, že ju ako fonologicky relevantnú danosť poznajú iba tie slovanské jazyky, v ktorých kontrakcia prebehla – pravdaže, niektoré z nich iba v starších vývinových štádiách (napr. poľština). Horná časová hranica nie je celkom opodstatnená, lebo dvojhlásky od svojho vzniku nepretržite fungujú ako dlhé nositele slabičnosti, pričom rytmický zákon funguje na úrovni slabík. V súvislosti s možnou námietkou, že pri rytmickom zákone sa dvojhlásky *ô* i *ie* skracujú na *o* i *e* (aj keby sme vzhľadom na skracovanie pôvodných dvojhlások vo východoslovenských nárečiach očakávali skôr „zúžené“ *u* i *i*), môžeme poukázať na existenciu alternácií typu *kôš* – *koša*, *chlieb* – *chleba*, ktoré sa mohli stať morfonologickým vzorom aj pre rytmické krátenie. Diftongizáciu ako nepochybný terminus ad quem uznáva R. Krajčovič (2003, s. 119), zatiaľ čo J. Stanislav, aj keď to explicitne netvrdí, s ňou očividne nesúhlasí, lebo priamo protirečí jeho výkladu a jeho oveľa neskoršej chronológii vzniku rytmického zákona (Stanislav, 1967, s. 705 – 706). E. Pauliny ju neuvádza do súvislosti so vznikom rytmického zákona, jeho názor je však zrejmý z nasledujúcich slov: „Diftongy *je*, *jo* sa v strednej slovenčine fonologicky vyvinuli tak, že z dlhého *ē* (alebo *ĕ*), *ō* sa vyvinuli diftongy *je*, *jo*, ktoré boli síce vo svojej slabičnej (vokalickej) časti krátke, ale ktoré hneď od začiatku fungovali ako celok ako dlhé nositele slabičnosti“ (Pauliny, 1963, s. 221). A ďalej: „Len pri chápaní dlhého nositeľa slabičnosti ako dvojmórového môžeme vysvetliť fungovanie rytmického zákona o krátení druhej dĺžky a len existenciou rytmického zákona o dvoch dĺžkach si vysvetlíme, že diftongy *je*, *jo* sa po svojom vzniku chápali ako bifonematické nositele slabičnosti, že sa nezmenili na spojenie *jé*, *vó* alebo *je*, *vo*, kde by jotový alebo labiálny prvok prestal byť súčasťou nositeľa slabičnosti“ (Pauliny, 1963, s. 223). Z toho možno usúdiť, že rytmický zákon by sa bol uplatnil na dvojhlásky nezávisle od absolútnej chronológie svojho vzniku, lebo dvojhlásky „hneď od začiatku“ fungovali ako dlhé nositele slabičnosti. Chronológia vzniku dvojhlások teda nesúvisí so vznikom rytmického zákona, samozrejme, ak uznáme, že dvojhlásky od svojho vzniku fungujú ako dlhé nositele slabičnosti, o čom panuje zhoda.

S vlastným, originálnym výkladom vzniku rytmického zákona E. Pauliny prvýkrát vystúpil v r. 1954³ na porade o fonológii a o porovnávaní gramatickej stavby

³ E. Pauliny celú koncepciu pravdepodobne mal premyslenú oveľa skôr, o čom by mohla svedčiť zaujímavá poznámka z jeho ranej štúdie: „Pretože sa *niektoré odchyľky* [zdôraznil S. H.] vo vývine stredoslovenských nárečí dajú vysvetliť len pomocou predpokladu nerovnej chronologizácie kontrakcie

príbuzných jazykov v gramatikách v Libliciach u Mělníka, ako sa dá usúdiť na základe poznámky L. Dvonča v jeho monografii o synchrónnom fungovaní rytmického zákona (Dvonč, 1955, s. 225). Vo forme štúdie sa Paulinyho výklad objavil o tri roky neskôr v zborníku venovanom S. Mladenovovi (Pauliny, 1957) a podrobne je rozpísaný v spomenutej monografii (Pauliny, 1963, s. 141 – 146), z ktorej budú vychádzať aj naše úvahy.

Aj keď azda niet jazykovedca zaoberajúceho sa vývinom slovenčiny, ktorý by Paulinyho teóriu o vzniku rytmického zákona v podrobnostiach nepoznal, pripomeňme si ju v hlavných bodoch. Podľa Paulinyho sa rytmický zákon vyvinul v strednej slovenčine vďaka skutočnosti, že v strednej slovenčine zánik a vokalizácia jerov predchádzali kontrakcii. Zánik koncových jerov spôsobil posun koncového prízvuku a vznik novoakútových dĺžok, napr. **kralъ* > **krāl'* > *král'*. Keďže obidva pôvodné praslovanské dlhé tóny (akút aj cirkumflex) sa prehodnotili ako krátkosť, jedinými zachovanými dĺžkami boli tie, ktoré vznikli po posunutí prízvuku alebo tie, ktoré stáli bezprostredne pred vnútornou krátkou prízvučnou slabikou (napr. **ōtrōba* > *útroba*). V dôsledku toho po dlhej samohláske (vzniknutej posunutím prízvuku alebo polohou pred vnútornou krátkou prízvučnou slabikou) mohla nasledovať len slabika krátka. Keď potom kontrakciou vznikli nové dlhé slabiky, tie sa prispôbili vzorcu, ktorý už existoval (po dlhej slabike krátka slabika), a následne sa skracovali. V západnej a východnej slovenčine sa kontrakcia uskutočnila pred zánikom a vokalizáciou jerov, takže sa tam neuplatnil model, v ktorom po dlhej slabike nasledovala iba krátka slabika.

Nie je ťažké dospieť k záveru, že zásadným oporným bodom Paulinyho koncepcie je odlišná pomerná chronológia kontrakcie a zániku a vokalizácie jerov v strednej slovenčine na jednej strane a v západnej a východnej slovenčine na strane druhej. Preto je odvodenie tejto pomernej chronológie kľúčovým argumentom pre celú vyloženú teóriu.

E. Pauliny nadväzuje predovšetkým na staršiu Novákovu tézu o odlišnom priebehu kontrakcie a denazalizácie v strednej slovenčine na jednej a v západnej a východnej slovenčine na druhej strane. L. Novák vypracoval hypotézu, že v strednej slovenčine sa denazalizácia uskutočnila skôr ako kontrakcia, zatiaľ čo v ostatných slovenských nárečiach to bolo naopak (Novák, 1932, s. 12 – 14; 1935, s. 17; 1980, s. 132 – 133). V západnej a východnej slovenčine praslovanská koncovka inštrumentálu singuláru **-ojo* dala totiž *-ú* (porov. trenčianske *ze ženú*), vo východnej slovenčine po všeobecnom skracovaní dlhých samohlások *-u*. V strednej slovenčine

v strednej slovenčine na jednej a v západnej a východnej slovenčine na druhej strane, prikláňame sa k náhľadu Novákovmu“ (Pauliny, 1951, s. 143). Zo širšieho kontextu štúdie vyplýva, že „niektoré odchýlky“ v uvedenom citáte sa vzťahujú na osobitý stredoslovenský vývin **ъ* > *o*, ale nie je vylúčené, že E. Pauliny tým zároveň myslel aj na rytmický zákon.

sa táto zmena neuskutočnila, lebo podľa Nováka sa **o* zmenilo denazalizáciou na *u*, ktoré sa pre svoju polohu v slabike realizovalo ako polovokál *u*. Podobný proces je zaznamenaný v súčasných bieloruských nárečiach, v ktorých kontrakcia prebieha ako aktívny proces, no neuskutočňuje sa, ak druhým kontrahendom (samohláskou vstupujúcou do kontrakcie) je *-u*, napr. *znáu* < *znáju*, *byváu* < *byváju*, kde je koncovým *-u* najpravdepodobnejšie zaznamenané bieloruské polovokálne *-u* (Bernštejn, 1968, s. 21). Novák teda ustanovuje pomernú chronológiu pre strednú slovenčinu:

- a) 1. denazalizácia
2. kontrakcia

Druhú dôležitú pomernú chronológiu pre strednú slovenčinu (a slovenčinu vôbec) ustanovuje E. Pauliny. Na základe skutočnosti, že v maďarčine existuje veľmi veľa slovanských prevzatí so zjavnou stopou po nosovke, zatiaľ čo prevzatia so zachovanou stopou po jery sú ojedinelé (napr. *tiszt* < **čbstb*, stmaď. *igríc* < **jbgrbcb*), Pauliny (1963, s. 100 – 101) usudzuje, že v starej slovenčine museli jery zaniknúť skôr ako nosovky, na základe čoho určuje pomernú chronológiu:

- b) 1. zánik a vokalizácia jerov
2. denazalizácia

Tieto dve pomerné chronológie Pauliny (1963, s. 100) spája do jednotnej pomernej chronológie pre strednú slovenčinu:

- c) 1. zánik a vokalizácia jerov
2. denazalizácia
3. kontrakcia

Táto pomerná chronológia zahŕňa v sebe kľúčovú pomernú chronológiu, nevyhnutnú na objasnenie vzniku rytmického zákona v podaní E. Paulinyho:

- d) 1. zánik a vokalizácia jerov
2. kontrakcia

Pritom denazalizácia je akýmsi „väzivom“, ktoré spája dve fonologické zmeny relevantné pre výklad vzniku rytmického zákona. Paulinymu je potrebná ako dodatočný, nepriamy argument pre kľúčovú pomernú chronológiu *d*), ktorá je oporným bodom celej koncepcie. Samotná pomerná chronológia *d*) má totiž aj nezávislé argumenty, ktoré podal Ľ. Novák.

Ide o známu Novákovu teóriu, ktorú rozvíja na základe jedinečného vývinu jerov v strednej slovenčine v rámci západoslovanských jazykov. Ľ. Novák sa totiž domnieva, že v čase zániku a vokalizácie jerov v strednej slovenčine kontrakcia ešte nebola vykonaná, takže jej vokalický systém nepoznal * \bar{a} (tzv. nemäkčiace \bar{e}), ktoré sa v ostatnej západnej slovančine vyvinulo kontrakciou skupiny **oje*. Novák pritom vychádza zo známej Jakobsonovej tézy, že v slovanských jazykoch sa jery vokalizujú ako tie samohlásky, ktoré už sú súčasťou vokalického systému (Jakobson, 1929, s. 52). Keďže * \bar{a} vo fonologickom systéme strednej slovenčiny nebolo, * \bar{b} sa nemohlo vokalizovať ako * \bar{a} (tzv. nemäkčiace *e*), preto sa vokalizovalo ako *o*. Podobný vývin jerov badať vo východoslovanských jazykoch, ktoré kontrakciu nepodstúpili, ako aj v macedónčine, v ktorej kontrakcia takisto nie je uskutočnená.

Takto vyložená teória pôsobí ako skalopevná, dobre zdôvodnená logická celistvosť, ktorá odzbrojuje svojou presvedčivosťou. Pri podrobnejšej analýze jednotlivých argumentov a východiskových predpokladov, na ktorých je uvedená teória vybudovaná, sa dostávajú na povrch viaceré nepresnosti i nedostatočne preukázané východiskové body, na ktoré chceme v štúdiu sústrediť pozornosť.

Ako základný metodologický problém tejto teórie vnímame skutočnosť, že prvé písomné záznamy pôsobenia rytmického zákona pochádzajú až z konca 16. stor. a zo začiatku 17. stor. J. Stanislav uvádza tieto záznamy: *se domov navrata* [= *navráta* za *navrátia*] (1590, Bojnice), *se naklonia... a uczinitj racža* [= *ráča* za *ráčia*] (1689, Mošovce), *trhowy richtara* [= *richtára* za *richtária*, súč. *rychtári*] (1610, Štatúty mesta Štítника), (Stanislav, 1967, s. 706). Môžeme k nim pridať preukazný záznam *gedne bieie, druhie swetlie* (1621, Horná Mičina) (Krajčovič – Žigo, 2004, s. 97). Je možné, že rytmický zákon pôsobil aj skôr, no absencia relevantných jazykových pamiatok nás núti za jediný do istej miery spoľahlivý terminus ad quem považovať koniec, nanajvýš polovicu 16. storočia. Pritom sa tento jav vysvetľuje fonologickými zmenami, ktoré sa uskutočnili prinajmenšom päť storočí pred najstaršími jazykovými záznamami.

Ako ďalší metodologický problém vystupuje skutočnosť, že rytmický zákon je priestorovo veľmi obmedzený jazykový jav, ktorý sa vyskytuje výlučne v slovenčine, a to len v strednej slovenčine, pričom jeho vznik sa vysvetľuje takými závažnými a ďalekosiahlymi fonologickými zmenami, ako sú zánik a vokalizácia jerov a kontrakcia. Ako je všeobecne známe, zánik slabých jerov sa považuje za poslednú spoločnú praslovanskú zmenu, zatiaľ čo vokalizáciou silných jerov sa už vyčleňujú jednotlivé praslovanské jazykové makroareály. Kontrakcia zasiahla všetky západoslovanské jazyky a južnoslovanské jazyky s výnimkou bulharčiny a macedónčiny. Skutočnosť, že oblasť pôsobenia kontrakcie je obmedzená diskretnou izoglosou, svedčí o tom, že ide o jednotný fonologický proces, ktorého ohnisko treba hľadať

v oblasti starej češtiny a príľahlých západoslovenských (najmä záhorských) nárečí, ako sa dá usudzovať na základe vysokého stupňa uskutočnenia kontrakcie v jednotlivých kombináciách samohlások, vstupujúcich do kontrakcie (Marvan, 2000, s. 49 – 50). Preto je oveľa väčšia pravdepodobnosť, že ide o jednotné praslovanské procesy, ktoré sa šírili jednotnou izoglosnou vlnou, alebo, ak vychádzame z Marvanovho výkladu kontrakcie (Marvan, 2000), viacerými, no simultánnymi izoglosnými vlnami.

Najzávažnejšie námietky sa však týkajú jednotlivých pomerných chronológií, na ktorých je teória vybudovaná.

Novákova pomerná chronológia *a*) sa zakladá na jedinej gramatickej koncovke. Pritom sa neberie do úvahy morfológická podmienenosť priebehu kontrakcie, o ktorej výskum sa najviac zaslúžil český slavista J. Marvan. Ak je neuskutočnenie kontrakcie v koncovke inštrumentálu singuláru feminín *-ou* výsledkom skutočnosti, že v strednej slovenčine sa denazalizácia vraj uskutočnila pred kontrakciou, a kontrakcia pračeskej skupiny **ojǫ > *ō > ū* je výsledok kontrakcie uskutočnenej pred denazalizáciou, Marvan oprávnenne kladie otázku, prečo sa v starej češtine nekontrahujú i slovesné tvary **stojǫ*, **pojǫ*, ako aj častica *mezi toju* (<**tojo*, v súčasnej češtine *mezitím*), ktoré fonologické predpoklady na kontrakciu mali (Marvan, 2000, s. 139 – 140). Pre absenciu kontrakcie v tejto gramatickej koncovke môžeme teda hľadať aj morfológickú motiváciu. Možno napr. uvažovať aj o tom, že kontrakciu koncovky **-ojǫ* jazykový systém zabránil, aby sa vyhol príliš veľkej podobnosti s koncovkou *-u* pre akuzatív singuláru, s ktorou je vo vzťahu komplementárnej distribúcie, napr. v súčasnej slovenčine *očistiť kefku ~ očistiť kefkou*. V prípade kontrakcie koncovky **-ojǫ* by akuzatív a inštrumentál boli jediné dva pády v slovenskej skloňovacej sústave, ktoré by sa v jednotnom čísle odlišovali výlučne kvantitatívnou opozíciou. K podobným záverom prichádza Novák (1980, s. 139).

V širšom slovanskom kontexte nachádzame ďalšie príklady uvádzajúce do pochybnosti podmienenosť priebehu kontrakcie uskutočnenou či neuskutočnenou denazalizáciou. Keby výsledok kontrakcie koncovky **-ojǫ* závisel len od poradia kontrakcie a denazalizácie, vynára sa otázka, prečo sa kontrakcia tejto koncovky uskutočnila v slovinčine (*ženo*) s príľahlými chorvátskymi kajkavskými nárečiami (*ženunum* analogickým pridaním *-m* z *o*-kmeňov, porov. chorv. kajk. *človekom*, *telom*), ale nie v susedných štokavských nárečiach, na ktorých sú založené dnešná spisovná chorvátčina a spisovná srbčina, porov. chorv. a srb. *ženōm* (analogicky podľa *brātom* a *sēlom*) zo staršieho **ženōv*, ktoré je doložené v starej srbčine ako *ženovъ* (Nah-tigal, 1952, s. 43 – 44), na základe čoho by sme aj pre štokavčinu mali predpokladať denazalizáciu pred kontrakciou. Ukazuje sa teda, že absencia kontrakcie v tvare inštrumentálu singuláru feminín nemusí mať výlučne fonologické príčiny, ale že sa pravdepodobne riadi inými, zložitejšími zákonitosťami.

Ešte menej je preukázaná pomerná chronológia *b*), lebo sa zakladá na slovan-
ských prevzatiach v maďarčine, ktoré môžu byť veľmi klamnú. Tu sa usúvzťažňuje
chronológia dvoch zmien, ktoré medzi sebou nijako nesúvisia. Pritom sa neberie do
úvahy vnútorný maďarský fonologický vývin, pre ktorý je pôvodný tvar prevzatého
slovanského slova zastretý, v dôsledku čoho je ťažké usudzovať o chronológii jeho
prevzatia. Počet prevzatí obsahujúcich nosovku je zdanlivo vyšší, lebo tie prevzatia
sú dnes ľahko identifikovateľné vďaka konštantnému nazálnemu prvku. V maďar-
ských slovách *munka*, *bolond*, *lanka*, *pisztráng*, *galamb*, *tompa* má jazykovedec ten-
denciu vidieť tú istú striednicu za praslovanské **o*, aj keď na synchronnej úrovni ide
o šesť odlišných reflexov. Pri reflexe jerov takéto jednoznačné ukazovatele nemáme,
takže nie je jednoduché v súčasnej maďarčine jednoznačne identifikovať striednicu
za praslovanský jer. Ako príklad môžeme uviesť maďarské slovo *moha* „mach“. ⁴
Keďže prvý záznam tohto slova pochádza až z r. 1430 (MNYTESz, 1995, s. 942),
nemôžeme vedieť, či bolo prevzaté priamo od panónskych Slovanov v podobe
**mъxъ* alebo neskôr z južných stredoslovenských nárečí v podobe *moch*, lebo staro-
maďarské krátke *u* (ako striednica za **ъ*) by sa v súčasnej maďarčine aj tak odrazilo
ako *o*, porov. maď. *csoda* < slovan. *čudo* (Stanislav, 1967, s. 382; Chelimskij, 2000,
s. 422). Podobne je to pri slove *len* „ľan“, ktorého najstarší záznam pochádza
z r. 1395 (MNYTESz, 1995, s. 749), takže nevedno, či bolo prevzaté priamo z pa-
nónskej praslovančiny v podobe **lъnъ* alebo z južnostredoslovenských nárečí v po-
dobe *len*, keďže staromaďarské krátke *i* dáva v súčasnej maďarčine *e*.

Stopy po jeroch v maďarských prevzatiach sú zastreté aj inými vnútornými ja-
zykovými procesmi maďarčiny. J. Chelimskij uvádza, že nezachovanie stôp po kon-
cových jeroch v maďarských prevzatiach automaticky nesvedčí o zániku koncových
jerov v panónskej slovančine, lebo koncové krátke samohlásky sa redukujú aj v ma-
ďarských prevzatiach z iných jazykov, napr. *bér* „mzda; nájom“ < turk. **berü*/**beri*
(Chelimskij, 2000, s. 423), porov. kirgiz. *ber-* „dávať“. Môžeme teda oprávnene
konštatovať, že na základe fonologického zloženia dnešných maďarských slov pre-
vzatých z neskoršej praslovančiny alebo zo starej slovenčiny možno len veľmi ťažko
uvažovať o pomernej chronológii zániku a vokalizácie jerov a denazalizácie.

Pomerná chronológia *d*) nemá priame jazykové ukazovatele v podobe jazyko-
vých pamiatok. Vychádza zo skutočnosti, že priebeh zániku a vokalizácie jerov
v strednej slovenčine a vo východoslovenských jazykoch je rovnaký, pričom môže
ísť o paralelný vývoj, nesúvisiaci s kontrakciou. Jakobsonovo pravidlo o vokaliza-
cii jerov, ktoré považujeme za opodstatnené, nesvedčí totiž o neskoršej kontrakcii
v strednej slovenčine. Aj samotný Novák uznáva: „Okrem toho ani neskoršie kon-

⁴ Maďarský historicko-etymologický slovník uvádza aj staršie záznamy z toponomastického ma-
teriálu (napr. r. 1243, „in villa Moha“), ktoré sú však nespoľahlivé zo sémantického hľadiska (MNY-
TESz, 1995, s. 942).

trakcia neviesla do strednej slovenčiny \bar{a} , keďže tu najmä v skupine *oje* výsledok kontrakcie bol iný: \bar{o} a nie \bar{a} “ (Novák, 1980, s. 132). Keby sa teda kontrakcia bola uskutočnila aj v strednej slovenčine pred vokalizáciou jerov v podobe $*oje > \bar{o}$, výsledok by bol opäť $*b > o$, lebo a (z \bar{a}) by nebolo v systéme. Takže vývin $*b > o$ nie je presvedčujúci argument pre pomernú chronológiu kontrakcie a zániku a vokalizácie jerov v strednej slovenčine, keďže stredoslovenská kontrakcia $*oje > \bar{o}$, ak sa vôbec uskutočnila, mohla prebehnúť nezávisle aj pred vokalizáciou jerov. Tu je dôležité, že stredoslovenský vývin ($*b > o$, $*b > e$) Jakobsonovo pravidlo nijako neporušuje, lebo nech sa $*oje$ kontrahovalo ako \bar{a} alebo ako \bar{o} , o (či \bar{a}) po celý čas rozhodne bolo súčasťou stredoslovenského vokalizického systému, takže vývin $*b > o$ nie je v nesúlade ani s jedným z možných priebehov stredoslovenskej kontrakcie.

Dodatočným problémom sa javí skutočnosť, že tvar nominatívu singuláru neutier adjektív je jediným zachovaným tvarom, v ktorom badať predpokladanú kontrakciu $*oje > \bar{o}$, a že iných príkladov na takýto priebeh kontrakcie niet (Pauliny, 1990, s. 122). Stopy po analogickom vývoji v nepriamych pádoch ($*dobr\bar{o}go$, $*dobr\bar{o}mu$)⁵ nie sú zachované ani v nárečiach, ani v jazykových pamiatkach, navyše v pamiatkach stredoslovenskej proveniencie sú stopy po koncokách $*-ēgo$, $*-ēmu$ (Stanislav, 1958, s. 286). Ľ. Novák to vysvetľuje analógiou podľa mäkkých vzorov typu *božieho*, *božiemu* (Novák, 1932, s. 24), avšak toto vysvetlenie stráca na presvedčivosti, ak zoberieme do úvahy, že predpokladané pôvodné tvary mohli byť podopreté nielen tvarmi ukazovacieho záměna *toho*, *tomu*, ale aj tvarmi číslovky *jeden*: *jednoho*, *jednomu*, ktoré sa dnes vyskytujú iba v Gemeri, no údaje z jazykových pamiatok ukazujú, že v minulosti boli na strednom Slovensku oveľa rozšírenejšie (Pauliny, 1990, s. 197). Kontrakcia $*oje > *ō$ sa neuskutočňuje ani v slove *vojvoda* ($< *vojevoda$) a s veľkou pravdepodobnosťou nebola uskutočnená ani v tvaroch privlastňovacieho záměna *môjho*, *môjmu* ($< *mojeho$, $*mojemu$), v neposlednom rade ani v tvare stredného rodu *moje*. To nás podnecuje k úvahám o inej príčine vzniku stredoslovenských tvarov typu *dobrō*. Najčastejšie sa spomína sekundárna tvorba, vychádzajúca z menného tvaru *dobro*, neexistujúceho v súčasnom jazyku, analógiou podľa ženského rodu, teda *dobra* : *dobrā* \Rightarrow *dobro* : *dobrā* $>$ *dobro* : *dobrō*.

⁵ Tieto predpokladané tvary možno len ťažko odvodiť z $*dobrajego$, $*dbrujemu$, predsa len sa vyskytujú v chorváčtine a srbčine: *dōbrī*, *dōbrōg(a)*, *dōbrōm(e/u)*. Výsledky kontrakcie v koncokách ohybných slov sú výrazne poznačené vnútroparadigmatickou analógiou. Takto môžeme vysvetliť odlišné výsledky kontrakcie skupiny $*aje$ v č. $*dělajety > dělā$ a $*dobrajego > dobrēho$. Existencia uvedených nepriamych adjektívnych tvarov by v každom prípade bola silným argumentom pre pôvodný vývin $*oje > \bar{o}$ v tvare nominatívu singuláru neutier adjektív, aj keď nepriamo, skrz analogické vyrovnanie. Pravdaže, v slovinčine spoluexistujú tvary *mlado*, *mladega*, *mlademu*, ale tam na vývin rozhodne vplývalo skraccovanie neprízvučných dĺžok, čím sa zastrel rozdiel medzi záměnnými a mennými tvarmi prídavných mien.

Je zaujímavé sledovať evolúciu Paulinyho názoru o priebehu kontrakcie skupiny **oje* v strednej slovenčine. Kým v raných prácach v úplnosti preberá Novákov výklad **oje > ō* (Pauliny, 1951, s. 143), vo svojom fundamentálnom diele k tomuto výkladu vyjadruje vážne námietky, ale nakoniec sa predsa len prikláňa k Novákovej koncepcii (Pauliny, 1963, s. 86 – 88), zatiaľ čo na sklonku vedeckej činnosti prichádza k záveru, že kontrakcia v strednej slovenčine mala priebeh **oje > ē* (Pauliny, 1990, s. 124), aj keď Novákovmu výkladu neupiera „eleganciu a sugestivnosť“ (Pauliny, 1990, s. 122). Vyjadrené výhrady voči Novákovmu výkladu (Pauliny, 1963, s. 87 – 88) nasvedčujú, že si už pri koncipovaní *Fonologického vývinu* všimol jeho závažné nedostatky a považoval ho za nedostatočne preukázaný.⁶ Popretie stredoslovenskej kontrakcie **oje > ō* na prvý pohľad odoberá vietor z plachôt téze o prvenstve zániku a vokalizácie jero v pred kontrakciou v strednej slovenčine, založenou na osobitej vokalizácii **ɔ > o*. Práve v tom pravdepodobne treba hľadať príčiny Paulinyho úsilia o dokazovanie pomernej chronológie *d)* prostredníctvom chronológie *a)* a *b)*. Denazalizáciou ako nezávislým spojovacím členom sa chcel totiž „zaistiť“ pri dokazovaní kľúčovej pomernej chronológie *d)*. Neskoršie si Pauliny možno všimol aj to, že vývin **oje > *ā* je v podstate ešte silnejším argumentom v prospech prvenstva zániku a vokalizácie jero v pred kontrakciou v strednej slovenčine, lebo práve vtedy vývin **ɔ > o* možno vysvetľovať absenciou **ə* vo fonologickom systéme v období pred kontrakciou. Predstava o spätosti osobitej stredoslovenskej vokalizácie **ɔ > o* a osobitého stredoslovenského priebehu kontrakcie **oje > ō* zrejme bola natoľko silná, že popretie jedného z členov dvojice viedlo k rozkolísaniu celej koncepcie.

Máme oveľa opodstatnenejšie dôvody predpokladať pre všetky kontrakčné slovanské jazyky prvenstvo kontrakcie pred zánikom a vokalizáciou jero v:

1. Ako sme ukázali, ide o ďalekosiahle praslovanské štrukturálne procesy, ktoré nevznikli nezávisle v menších jazykových areáloch, ale pravdepodobne sa šírili po sebe idúcimi izoglosnými vlnami.
2. V prospech takejto chronológie svedčia zachované jazykové pamiatky. Takýmto vzácnym a jedinečným svedectvom sú staroslovinské Frizinské pamiatky, zaznamenávajúce slová, v ktorých sa kontrakcia väčšinou už uskutočnila, zatiaľ čo vnútorné jery ešte nezanikli, napr. *bozzledine* (< **poslědъneje*), *na zudinem dine* (< **na sŏdъnějemъ dъne*), *pocazen* (< **pokajaznъ*), *zemirt* (< **zъmьrtъ*), *vecsne* (< **věčnoje*), *doztalo* (< **dosto-*

⁶ Dokonca ho výlučne prijíma zo štrukturálnych dôvodov: „Pri všetkých ťažkostiach, ktoré má Novákov výklad, treba mu dať prednosť pred výkladom Pastrnka a Nohu, pretože sa ním vysvetľuje pravidelnosť, s ktorou sa tvar typu *dobrō > dobro* v strednej slovenčine na rozdiel od ostatných nárečí vyskytuje“ (Pauliny, 1963, s. 88). Štrukturálny argument Pauliny použije, ako ukážeme v ďalšom texte, aj pri objasnení vzniku rytmického zákona.

jalo) a pod. (Marvan, 2000, s. 247 – 251). Jazykové pamiatky, v ktorých by bol zachytený opačný vývoj jerov a kontrakcie, zatiaľ nie sú známe.

3. V prospech tejto chronológie hovorí nakoniec aj logickosť jazykového vývinu. Pred kontrakciou sa vokalický systém praslovančiny skladal z inherentne dlhých a inherentne krátkych vokálov, ku ktorým patrili iba *o*, *e*, *ъ*, *ь*. Kontrakcia nastolila nové dlhé vokály *ā*, *ē*, *ī*..., čím vznikol systém troch stupňov kvantity (aký pozná dnešná estónčina), napr. *ī* – *ĩ* – *ь*. Ten bol štrukturálne neudržateľný, takže vokály najnižšieho stupňa kvantity (ultra-krátke vokály), čiže jery, zanikli alebo sa vokalizovali (v podstate predĺžili). O priamej podmienenosti zániku a vokalizácie jerov kontrakciou svedčí aj skutočnosť, že vo východoslovenských jazykoch, v ktorých nedošlo ku kontrakcii, jery zanikli alebo sa vokalizovali oveľa neskôr ako v západoslovenských jazykoch, v ruských novgorodských nárečiach dokonca až v polovici 13. storočia (Carlton, 1991, s. 172).

Kľúčová pomerná chronológia *d)* nie je teda dostatočne prijateľne preukázaná ani na základe jazykových faktov, ani nepriamo prostredníctvom východiskových chronológií *a)* a *b)*, pre ktoré tiež chýbajú presvedčivejšie argumenty. Ako dodatočný jazykový dôkaz ostáva rytmický zákon v strednej slovenčine, ktorého vznik podľa Paulinyho priamo súvisí s osobitou pomernou chronológiou kontrakcie a zániku a vokalizácie jerov v strednej slovenčine:

„Táto teória [pomernej chronológie kontrakcie a zániku a vokalizácie jerov v strednej slovenčine – S. H.] sa všeobecne síce ešte neprijíma, no jej pravdepodobnosť sa posilňuje aj našim výkladom vzniku rytmického zákona v strednej slovenčine“ (Pauliny, 1957, s. 320).

Alebo na inom mieste:

„Za takú chronológiu kontrakcie, ktorú obhajujeme, svedčí aj vznik rytmického zákona o dvoch dĺžkach v strednej slovenčine“ (Pauliny, 1963, s. 100).

Pauliny však vznik rytmického zákona zároveň *vysvetľuje* (!) odlišnou chronológiou kontrakcie a zániku a vokalizácie jerov:

„Samotný rytmický zákon sa však utvoril v strednej slovenčine až pri vzniku kontrakcie a len preto, že v strednej slovenčine kontrakcia nasledovala po zániku a vokalizácii jerov. *Len preto a len vtedy* [zdôraznil S. H.] sa totiž model rytmického zákona mohol uplatniť na krátenie dlhej slabiky“ (Pauliny, 1963, s. 143).

Tým vzniká klasická kruhová definícia, pretože vzájomne zo seba vychádzajú dve predpokladané fonologické zmeny, pričom niet žiadnych iných jazykových ukazovateľov, priamych či nepriamych, ktoré by takúto koncepciu urobili prijateľnejšou. Osobitá pomerná chronológia zániku a vokalizácie jerov a kontrakcie v strednej slovenčine umožnila vznik rytmického zákona, zatiaľ čo jediným dôkazom pre takúto pomernú chronológiu je samotný rytmický zákon. Paulinyho koncepcia takto funguje ako uzatvorená teoretická konštrukcia, ktorej chýbajú konkrétne a spoľahlivé jazykové ukazovatele.

Ako sme naznačili, teóriu o vzniku rytmického zákona nemôžeme považovať za dostatočne preukázanú, keďže viaceré slabiny jednotlivých bodov, na ktorých je založená, výrazne znižujú jej pravdepodobnosť a akceptovateľnosť. Paulinyho koncepcia genézy rytmického zákona bola v čase svojho vzniku prejavom hlbokého a prenikavého štrukturalistického myslenia, dovedty takmer neznámeho v slovenskej jazykovede. Možno niektoré budúce výskumy, najmä objavy starobylých jazykových pamiatok, ukážu, že koncepcia E. Paulinyho je opodstatnená, je to však málo pravdepodobné. Vo svetle nových poznatkov je jej logická štruktúra neudržateľná, takže bude treba hľadať nové cesty na vysvetlenie tohto špecificky slovenského a zároveň záhadného fonologického javu.

Paulinyho teória o vzniku rytmického zákona je dnes takmer všeobecne prijatá a vďaka vysokej reputácii jeho významnej monografie ju prevzali aj západní bádatelia. Novšie sa na ňu odvoláva napr. Ch. Bethinová v recentnej monografii (Bethin, 1998, s. 149 – 150). Na Slovensku sme pochybnosti zaznamenali u R. Krajčoviča, ktorý v staršej monografii podáva celý Paulinyho výklad, ale z úcty k svojmu učiteľovi nezaujíma k nemu kritický postoj, hoci na začiatku predsa len trochu skepticky konštatuje, že príčiny vzniku rytmického krátenia druhej dlhej slabiky v poradí nie sú dostatočne objasnené („The causes of the rise of this rhythmical shortening of the second long syllable in sequence have not been sufficiently clarified“ – Krajčovič, 1975, s. 63). V novšej monografii Krajčovič už konštatuje, že Paulinyho výklad „nemôžno považovať za presvedčivý“ (Krajčovič, 2003, s. 119).

Nikoho, kto aspoň zbežne pozná novšie dejiny slovenskej jazykovedy, neprekvapí fakt, že Paulinyho teória narazila na prudký odpor J. Stanislava, pretože priamo protirečila jeho výkladu a najmä jeho absolútnej chronológii vzniku rytmického zákona. Stanislav sa zdržal ďalšej diskusie, pričom iba sucho konštatoval: „Nesprávne ho pokladá za starý jav E. Pauliny“ (Stanislav, 1967, s. 706). Tým nás pravdepodobne pripravil o ďalšiu zaujímavú a ostrú diskusiu, aké v slovenskej historickej jazykovede nikdy nechýbali.

Nekritické preberanie teórie vzniku rytmického zákona E. Paulinyho a jej hodnotenie ako absolútnej, priam nepochybniteľnej vedeckej pravdy, s čím sa občas

stretávame v akademických kruhoch, odrádza bádateľov od ďalších výskumov, ktorých možnosti ani zďaleka nie sú vyčerpané. Dúfame, že táto štúdia prispeje k tomu, aby sa podobný postoj zmenil. Neviedol nás pritom zámer spochybniť vedecké dedičstvo E. Paulinyho; sme totiž presvedčení, že jeho prínos k výskumu a poznaniu slovenčiny je nemerateľný a nesporný. Práve naopak, v predloženej štúdii sa snažíme ukázať, že vedecký odkaz E. Paulinyho je aj dnes, takmer tri desaťročia po jeho úmrtí, stále aktuálny a inšpirujúci k ďalším výskumom.

Literatúra

- BETHIN, Christina Y.: *Slavic Prosody. Language Change and Phonological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press 1998. 350 s.
- BERNŠTEJN, Samuil B.: Kontrakcija i struktura sloga v slavianskich jazykach. In: *Slavianskoje jazykoznanije. Doklady sovsťkoj delegacii na VI meždunarodnom sjezde slavistov* (Praga, avgust 1968). Red. V. V. Vinogradov et al. Moskva: Izdatel'stvo "Nauka" 1968, s. 19 – 31.
- CARLTON, Terence R.: *Introduction to the Phonological History of the Slavic Languages*. Columbus: Slavica Publishers 1991. 464 s.
- DVONČ, Ladislav: Rytmičský zákon v spisovnej slovenčine. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1955. 256 s.
- FELDSTEIN, Ronald F.: Praslovanské pozadie vzniku rytmického zákona v slovenčine. In: *Slavica Slovaca*, 1990, roč. 25, č. 1, s. 41 – 49.
- CHELMISKIJ, Jevgenij A.: *Komparativistika, uralistika. Lekcii i stat'ji*. Moskva: Jazyki ruskoj kul'tury. 640 s.
- JAKOBSON, Roman: *Remarques sur l'évolution phonologique du russe, comparée à celle des autres langues slaves*. In: *Travaux du Cercle linguistique de Prague*. 1929, roč. 2.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *A Historical Phonology of the Slovak Language*. Heidelberg: Carl Winter – Universitätsverlag 1975. 176 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Slovenčina a slovanské jazyky II. Fonologický vývin*. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 168 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského 2004. 188 s.
- LIŠKA, Jozef: *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí. S mapou izoglos*. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1944. 83 s.
- MARVAN, Jiří: *Jazykové milénium. Slovanská kontrakce a její český zdroj*. Praha: Academia 2000. 412 s.
- MNYTESZ = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Második kötet. H – Ó. Első, változatlan lenyomat*. Budapest: Akadémiai kiadó 1995. 1111 s.
- NAHTIGAL, Rajko: *Slovanski jeziki*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani – Filozofska fakulteta 1952. 336 s.
- NOVÁK, Ľudovít: *K otázke jerových striednic a kontrakcie v strednej slovenštině*. Praha: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě 1932. 55 s.
- NOVÁK, Ľudovít: *Kontrakcia v strednej slovenčine*. In: *Sborník Matice slovenskej*, 1935, roč. XIII, s. 15 – 34.
- NOVÁK, Ľudovít: *K najstarším dejinám slovenského jazyka*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1980. 352 s.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: *Eugen Pauliny ako sociolingvista*. In: *Slovenská reč*, 1999, roč. 64, č. 2, s. 65 – 83.

- PAULINY, Eugen: Vývin skupín *d', t', ň, l' + e, i* v slovenčine. In: Jazykovedný sborník Slovenskej akadémie vied a umení. V. Hl. red. Š. Peciar. Bratislava: Nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied a umení 1951, s. 140 – 151.
- PAULINY, Eugen: Vznik rytmického zákona v spisovnej slovenčine. In: Ezikovedski izsledvanija v čest na akademik Stefan Mladenov. Red. V. Georgiev et al. Sofija: Izdanie na Bălgarskata akademija na naukite 1957, s. 316 – 320.
- PAULINY, Eugen: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963. 358 s.
- PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1990. 270 s.
- PECIAR, Štefan: Slovenská kvantita a rytmický zákon. In: Slovenská reč, 1946, roč. 12, s. 137 – 152.
- STANISLAV, Ján: Dejiny slovenského jazyka. II. Tvaroslovie. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1958. 744 s.
- STANISLAV, Ján: Dejiny slovenského jazyka. I. Úvod a hláskoslovie. Tretie, doplnené vydanie. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967. 712 s.

Poznámka hlavného redaktora

Recenzent, ktorého redakcia poverila vypracovaním posudku na príspevok Jána Kačalu *Rytmický zákon a „vedecké“ skresľovanie skutočnosti*, neodporučil jeho uverejnenie v Slovenskej reči v predloženej podobe. Čitateľ iste pochopí, prečo v zhode s týmto posudkom redakcia pôvodne nezaradila článok do časopisu. Dnes tento text publikujeme napriek jeho „štýlu“, a to najmä (či skôr jedine) z toho dôvodu, že je reakciou na článok, v ktorom možno nájsť kritickú analýzu Kačalovho výkladu jedného z komplikovaných javov slovenskej fonológie. Zároveň však redakcia prijala rozhodnutie v budúcnosti uverejňovať len diskusné príspevky vedené vo vecnom tóne.

Slavomír Ondrejovič

Ján Kačala

RYTMICKÝ ZÁKON A „VEDECKÉ“ SKRESĽOVANIE SKUTOČNOSTI

Lubomír Ďurovič v texte K diskusiám o vlastnostiach „rytmického zákona“ (Slovenská reč, 2006, č. 4, s. 224 – 239) na štrnástich stranách najmenej dvadsaťpäť ráz spomína moje meno a do desať ráz Krátky slovník slovenského jazyka a Pravidlá slovenského pravopisu ako kodifikačné príručky, ktoré v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 20. storočia vznikli pod mojím vedením. Z tohto stereotypu vidno, na koho sústreďuje svoju kritickú energiu vyúsťujúcu do znevažovania oponenta a jeho pracovných výsledkov, ale aj práce celých kolektívov slovenských jazykovedcov.

V tomto texte otvára široké pole otázok spojených s rytmickým zákonom v spisovnej slovenčine, akoby bolo treba rozriešiť všetko naraz a definitívne a najmä ne-tradične, a to, prirodzene, podľa jeho návrhu. Vo svojej odpovedi najmä z priestorových dôvodov nemôžem reagovať na všetky nahodené otázky, vyberiem iba niektoré, a to také, na ktorých možno Ďurovičovu metódu hľadania vedeckej pravdy a vyrovnávania sa s oponentom ukázať najpresvedčivejšie. Podrobnejšie si všimnem najmä otázku uplatňovania či neuplatňovania sa rytmického zákona v oblasti tvorenia slov a v tej súvislosti niektorých slovotvorných typov, ďalej Ďurovičovu veľmi mierne povedané účelovú prácu s odbornou literatúrou a napokon jeho postoj k platným kodifikačným príručkám súčasnej spisovnej slovenčiny.

Tak sa ukazuje, že kodifikačné príručky spisovnej slovenčiny a kodifikácia vo vzťahu k spisovnej slovenčine vo všeobecnosti tomuto autorovi ležia v žalúdku už dávno, veď už pred vyše štyridsiatimi rokmi na vedeckej konferencii o slovníku spisovnej slovenčiny (roku 1965 v Smoleniciach) pokladal za potrebné slovenských slovakistov vystríhať pred „čierno-bielym nazeraním“ a „robením pohonu na slová“ (Ďurovič, 1966, s. 94), ako aj varovať pred „ťažaním proti klasikom“ (ibid.), ktorého sa vraj pri kodifikácii dopúšťajú Nóri. Na to mu vtedy Eugen Pauliny (1966, s. 110) povedal: „A keď už chodíme za chotár našej dediny, neodporúčal by som dávať lekcie druhým, čo majú, smú alebo nesmú robiť so svojím spisovným jazykom. Odporúčal by som, aby sa Nórom ponechala voľnosť upravovať si svoj, t. j. nórsky jazyk podľa toho, ako to im vyhovuje.“ Mentorský a bohorovný postoj, ktorý veľmi pripomína duch nedávnej minulosti, si Ľubomír Ďurovič ponechal aj v nových podmienkach a uplatňuje ho tak dôsledne, že vo vzťahu k objektu kritiky vyznieva priam likvidačne. Len som si nie istý v tom, že práve tento postoj patrí do vedeckej diskusie a že môže posúvať vedecké poznanie dopredu.

1. Obmedzenie platnosti rytmického zákona iba na tvaroslovie sa bez príkreho skresľovania jazykovej skutočnosti nedá dokázať. Keď postavíme vedľa seba slovo tvorné typy: a) substantívne *slobod-ník* a *desiat-ník*, *hub-ár* a *hríb-ar* (formu *hríbar-ka* s významom „predavačka húb, hubárka“ uvádza ako doloženú v Kottovom Česko-nemeckom slovníku už Miroslav Kálal vo svojom Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí z roku 1924), *hračk-areň* a *viaz-areň*, *verš-ik* a *prút-ik*, *prv-ák* a *piat-ak*, *rapk-áč* a *rozvádz-ač*, *výstavn-íc-tvo* a *súdn-ic-tvo*, *sed-ie-lko* a *kríd-e-lko*, b) adjektívne *širokoplec-í* a *ružovolíc-i*, *hromad-n-ý* a *kríž-n-y*, *materin-sk-ý* a *hračkár-sk-y* a c) slovesné *splas-n-ú-t'* a *splách-n-u-t'*, niet pochýb o tom, že skrátené slovo tvorné prípony sú vo vzťahu k paralelným neskráteným príponám výsledkom neutralizácie kvantity podľa rytmického zákona a nespochybniteľne dosvedčujú uplatňovanie sa rytmického zákona popri hlavnej – tvaroslovej – oblasti aj v druhej závažnej oblasti, ktorá je s tvaroslovnou úzko zviazaná, t. j. v oblasti tvorenia slov.

A práve tento dlhodobo stabilizovaný stav v súčasnom slovenskom spisovnom jazyku – rozrušovaný iba nevhodnou a nežičlivou kodifikáciou najmä pri podstatných menách s príponou *-ár*, *-areň* – a jeho vedecké poznanie zovšeobecné vo veľkom množstve čiastkových aj syntetických štúdií boli východiskom najnovšej kodifikácie spisovnej slovenčiny v Krátkom slovníku slovenského jazyka a v najnovších Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1991 a v ich ďalších vydaniach. Aj preto musím kritikovu výčitku zo s. 230, že skracovanie sufixu *-ár* je „založené na tradičnej predstave rytmického zákona, nepodrobenej teoretickej verifikácii“, veľmi dôrazne odmietnuť. Akú-takú zhodu azda obidvaja môžeme dosiahnuť v tom, že teoretické koncepcie sú rozmanité a že koncepcia uplatnená v nových kodifikačných príručkách

spisovnej slovenčiny je istotne iná ako Ďurovičova. Teórii vybudovanej na vedeckých metódach je nevyhnutné priznať vedeckú oprávnenosť, aj keď protirečí inej teórii; iná stránka veci je to, ako sa ktorá teória približuje k praxi, prípadne ako vystihuje prax. Keď sa ako protiklad „tradičnej predstavy“ predkladá vedomé obídienie celej jednej oblasti uplatňovania rytmického zákona, akou je tvorenie slov, nech „teoretické verifikovanie“ príslušnej predstavy jazykovou skutočnosťou ostane vecou zdravého rozumu a slobodného posúdenia každého pripraveného súdneho čitateľa.

Protestujem aj proti takému skresľovaniu skutočnosti, aké kritik predvádza pri výklade môjho pomocného termínu flektívno-slovotvorná zóna. Ľubomír Ďurovič až priveľmi suverénne vyhlasuje (s. 232 citovaného textu): „Kačalov termín či pojem ‚flektívno-slovotvorná zóna‘ je nonsens. Neexistuje žiadna ‚flektívno-slovotvorná zóna‘ – čo má zrejme byť tá jedna nula v slovách typu východ.“ Termínom flektívno-slovotvorná zóna som vonkoncom nemyslel ani jednu, ani Ďurovičom postulované dve nuly v slovách typu východ, ako mi to neoprávnene pripisuje kritik; mal som na mysli tie javy, ktoré sú spoločné tvoreniu tvarov a tvoreniu slov, a to asi v takom zmysle, ako sa o tom píše v reprezentatívnej Morfológii slovenského jazyka z roku 1966 na s. 24 a inde. Šlo mi tu o celú širokú oblasť jazyka, v ktorej sa tvorenie slov stretá s tvorením tvarov, o to, že napríklad morféma *-a* v slove *záruk-a* ako deverbatíve, substantívnom deriváte slovesa *zaručiť*, prípadne *zaručiť sa*, vystupuje ako derivačná, lebo aj s jej pomocou sa v slovenčine tvorí podstatné meno *záruka*, a zároveň ako gramatická, lebo ako nositeľ gramatickej informácie (signalizuje gramatické kategórie rodu, čísla a pádu) dané meno zaraďuje do substantívnej paradigmy patriacej skloňovaciemu typu *žena*. To, že takáto morféma je „dvojdómá“, som nevymyslel ja, to je štandardná súčasť súčasných poznatkov slovenskej slovakistiky a pracuje sa s ňou aj vo vysokoškolských učebniciach, prípadne iných podobných príručkách používaných v Slovenskej republike. Nerozumiem, prečo sa kritik správa, akoby o tejto veci v mojom príspevku o podstate rytmického zákona v slovenčine z roku 2003 bol čítal po prvý raz. Na takéto chápanie veci možno v slovenskej jazykovednej literatúre nájsť početné presvedčivé dôkazy. Vysvetlenie kritikovho postupu zjavne treba hľadať v tom, že keď chce niekoho osočiť, v prostriedkoch nevyberá.

Kritikove siahodlhé výklady o tom, že treba rozlišovať medzi slovotvornou morférou a tvarotvornou morférou, sú úplne zbytočné, veď presvedčajú presvedčeného. A pokiaľ ide o spomenuté dve nuly v deverbatívach typu *východ*, stojím pevne na stanovisku Morfológie slovenského jazyka (1966, s. 43), v ktorej sa píše, že na rozdiel od prázdnych morfém „nulové morfémy sú možné len na morfologickej rovine“, a to s presvedčivým odôvodnením, že „nulová morféma je súčasťou uzavretého súboru morfém vyjadrujúcich protiklady v rámci istej kategórie alebo v rámci súboru istých kategórií“. Ďurovičov názor o dvoch nulách je v slovenskej slovakistike ojedinelý.

Na ostatné Ďurovičove invektívy typu „jednoúrovňové myslenie autorov týchto zmien v Pravidlách slovenského pravopisu“ (s. 231), „rozhodol sa tvarotvorné a slovotvorné prostriedky stotožniť“ (ibid.), „generálna konfúzia v celej Kačalovej argumentácii“ (s. 232), „sufix -A:R, predmet všetkých možných kodifikačných kotrmelcov“ (s. 233; kodifikačné kotrmelce zjavne sú jeho obľúbená téma, lebo ich spomína aj v závere na s. 237), „druhé a tretie vydanie KSSJ a posledné vydania Pravidiel – tieto poľutovaniahodné kodifikačné nepodarky“ (s. 237) tu nemienim reagovať; ich povýšenecká a zlobná motivácia sa odhaľuje sama.

Termínom flektívno-slovotvorná zóna som v citovanom texte okrem iného označil aj spoločné tvaroslovno-slovotvorné uplatňovanie rytmického zákona v spisovnej slovenčine. Neuznávanie uplatňovania rytmického zákona v oblasti tvorenia slov v spisovnej slovenčine hodnotím ako nevedecké a ignorantské, a to bez ohľadu na to, aké silné slová toto neuznávanie sprevádzajú; napokon silné slová nastupujú všade tam, kde kritikovi chýbajú fakty a argumenty. Ľubomír Ďurovič však potrebuje umelo, no zato „teoreticky verifikovane“ vylúčiť tvorenie slov z uplatňovania rytmického zákona, aby mohol presadzovať svoju fixnú ideu, že prípona *-ár* je „odolná“ voči neutralizácii kvantity podľa rytmického zákona. Táto idea sa však nedá vedecky obhájiť, lebo jej protirečí jazyková prax v spisovnom jazyku aj v rozhodujúcej časti stredoslovenských nárečí (stav v slovenských nárečiach zhrnula Adriana Ferenčíková v práci *Výskumy kvantity v slovenských nárečiach z roku 2005*).

2. Na slobodné posúdenie oprávnenosti kritikovho postupu čitateľom a z druhej strany závažnosti a presvedčivosti mojich argumentov nechávam aj ďalšiu otázku, ktorej sa chcem venovať. Ľubomír Ďurovič v odseku 2.3. svojho textu uvádza citáty z Cambelovej práce *Slovenský pravopis*. Historicko-kritický náčrt z roku 1890. Tie sa týkajú Cambelovho postoja k rytmickému zákonu v spisovnej slovenčine, ako aj k jeho slovám *článkár* a *stávkár*, v ktorých sa vyskytujú dve dĺžky za sebou. V tejto svojej prvej kodifikačnej príručke na s. 131 o rytmickom zákone vraví, že „v strednej slovenčine na takom zákone spočíva dĺžka a krátkosť slabík, to deje sa však v j a z y k u Ľ u d u /Cambelovo riedenie/, obmedzenom na malú zásobu slov a na obkaličenú kostru slovenskej grammatiky. Rečený zákon treba považovať za prežitie stanovisko v terajšom spisovnom jazyku, ktorý túžiac po dokonalosti, musí prijať podmienky svojho rozvicia i na úkor stredoslovenskému hláskoslovniu“.

No vo svojom hlavnom a z hľadiska dejín spisovnej slovenčiny najuznávanejšom kodifikačnom diele *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, ktorá vyšla o dvanásť rokov neskoršie (t. j. roku 1902), Samuel Cambel vo veci rytmického zákona zaujal úplne opačné stanovisko. Na s. 15 (máme k dispozícii druhé vydanie *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* z roku 1915, ktoré vyšlo v úprave Jozefa Škultétyho) má kapitolku s názvom *O dlhých a krátkych slabikách* a jej prvý odsek znie takto: „Stred-

ná slovenčina, na ktorej zakladá sa spisovný jazyk, v jednom a tom istom slove nerada má po sebe dve dlhé slabiky. Kde by sa mal vyskytnúť podobný prípad pri tvorení (ohýbaní) slov, tam prípona ztratí svoju dĺžku. To deje sa i v spisovnom jazyku.“ Kritik nie že by nepoznal Rukoväť spisovnej reči slovenskej a jej citovanú dikciu, veď v tom istom odseku svojho článku (2.3.) cituje Cambelov príklad *lísta* zo s. 66 tohto diela; citované Cambelovo chápanie rytmického zákona v autoritatívnej Rukoväti spisovnej reči slovenskej mu však vonkoncom nevyhovuje, a tak ho vo svojom polemickom texte jednoducho pred čitateľom zamlčí, len aby mohol sledovať svoju „netradičnú“, ale zato „teoreticky verifikovanú“ predstavu o rytmickom zákone. Na skresľovanie skutočnosti je teda niekomu dobré všetko.

Poznámka: Takýto výklad, zakrývajúci pravý stav vecí, musíme, žiaľ, u tohto kritika konštatovať už druhý raz v krátkom časovom úseku: ten istý postup Ľubomír Ďurovič uplatnil v rozsiahlom texte pod názvom *K histórii kodifikácie rytmického zákona v spisovnej slovenčine*, publikovanom v zborníku *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach roku 2005*. Na vecnú neodôvodnenosť takého postupu som poukázal na vedeckom seminári konanom 3. októbra 2006 v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV (seminár bol venovaný životu a dielu Samuela Cambela a konal sa pri príležitosti 150. výročia od jeho narodenia). Na nepravdivej interpretácii Cambelovho postoja sa ani v najnovšom citovanom texte, uverejnenom vo štvrtom čísle *Slovenskej reči 2006*, nič nezmenilo.

V spomínanom Cambelovom koncepte, uplatnenom v Rukoväti spisovnej reči slovenskej, upozorňujeme aspoň na tri hľadiská: 1. Výrazná stredoslovenskosť v exponovaní spisovného jazyka ako celku a uplatňovania rytmického zákona v ňom osobitne. 2. To, že Samuel Cambel nezopakoval svoj názor, podľa ktorého dodržiavanie rytmického zákona „deje sa... v jazyku ľudu“ a že „rečený zákon treba považovať za prežitú stanovisko v terajšom spisovnom jazyku“, svedčí o tom, že v čase medzi vyjdením Slovenského pravopisu a Rukoväti spisovnej reči slovenskej prekonal závažný vedecký vývin a ten sa okrem iného týkal práve chápania kvantity a rytmického zákona v slovenčine a osobitne v spisovnej slovenčine, ako aj pevnej zviazanosti spisovnej slovenčiny s jej stredoslovenským základom. 3. Poukázanie na podstatu rytmického zákona: na to, že ako hláskoslovné pravidlo sa tento zákon uplatňuje pri tvorení slov a pri tvorení tvarov, preto sa po predchádzajúcej dlhej slabike kráti príponová slabika.

Kritik si veľmi zakladá na tom, že Samuel Cambel vo svojej staršej kodifikačnej práci v súvisi so slovami *článkár* a *stávkár*, ktoré „videl v časopisoch“ (z nich však iba jedno prežilo svojho autora a zachytáva sa ešte aj v súčasných výkladových slovníkoch spisovnej slovenčiny), kladie rečnícku otázku: „je-li tu možno skrátiť jednu slabiku bez toho, aby slovo nezдалo sa byť cudzím v našom spisovnom jazyku?“ (Cambel, 1890, s. 133) Prípady s neskrátenou príponou -ár po predchádzajúcej

dlhej slabike Samuel Cambel uvádza ako ostatný, 4. bod medzi výnimkami sformulovanými v Slovenskom pravopise.

V Rukoväti spisovnej reči slovenskej (Cambel, 1915, s. 16) uvádza päť „prípádov, kde spisovný jazyk, v duchu západného nárečia, strpí po sebe i viac dlhých slabík v jednom a tom istom slove“, no slová s neskrátenou príponou *-ár* medzi nimi nie sú. Je to istotne výsledok naznačeného Cambelovho prehĺbeného poznania spisovného, ako aj celého národného slovenského jazyka, no tento výsledok nie je pre Ľubomíra Ďuroviča zaujímavý, naopak, protirečí jeho fixnej predstave, a tak ho jednoducho pred čitateľom zatají a aj ďalej sa pohybuje v starej pavučine: „V každom prípade, v najnovších časoch neboli vyvedené konzekvencie z Czambelovej otázky o slovách *stávkár*, *článkár*, ani z jeho tvrdých slov proti rytmickému zákonu ako „prežitému stanovisku“ (...).“ (Ďurovič, 2006, s. 227) Žiaľ, kritik vo v e d e c k e j polemike nechce vidieť, že z citovanej otázky týkajúcej sa slov *článkár*, *stávkár* / také je poradie slov u Samuela Cambela/ o dvanásť rokov neskôr vo svojom vrcholnom kodifikačnom diele „vyvodil konzekvencie“ sám autor, keďže tieto slová zjavne pre ich okrajovosť vypustil spomedzi tzv. výnimiek spod rytmického zákona. Je priam zahanbujúce, že kritik ešte roku 2006 spomína Cambelove „tvrdé slová proti rytmickému zákonu ako „prežitému stanovisku““ z jeho prvej kodifikačnej práce z roku 1890, hoci už dvanásť rokov po vydaní Slovenského pravopisu Samuel Cambel svoje stanovisko radikálne zmenil, a ako to vychodí z uvedeného citátu z Rukoväti spisovnej reči slovenskej (s. 15), priamo na rytmickom zákone postavil svoj výklad o kvantite v spisovnej slovenčine, pričom kvantitu v spisovnom jazyku odvodzuje priamo zo stredoslovenských nárečí.

Uvedené skreslené interpretovanie jazykovedných prameňov ešte Ľubomírovi Ďurovičovi nestačí, preto ho v nasledujúcom odseku priklincúva: „Štúrov komentár k slovu *lekár* a Czambelov intuitívny odpor voči skrakovaniu ktorejkoľvek z dlhých slabík v slovách *stávkár* a *článkár* sú prvé náznaky poznania, že kvantita sa v slovo tvorbe správa inak, než kvantita v gramatických morfédoch.“ (Ďurovič, 2006, s. 227) Štúrovho „komentára“ sa tu nebudem dotýkať, ale opovážlivosť, s ktorou kritik Samuelovi Cambelovi pripisuje „prvé náznaky poznania, že kvantita sa v slovo tvorbe správa inak, než v gramatických morfédoch“, a to napriek tomu, že tento autor vo svojom základnom diele – Rukoväti spisovnej reči slovenskej – na citovanej 15. strane spomína tvorenie slov ako hlavnú oblasť uplatňovania rytmického zákona (ohýbanie čiže tvorenie tvarov uvádza až po ňom v zátvorke), ukazuje, na čo všetko sa vo svojom skresľovaní skutočnosti zmôže.

Charakteristické pre spôsob Ďurovičovej argumentácie je aj to, čo píše o slove *piatak* (s. 236): vraj „krátke sufix *-ak* je umelý tvar, utvorený pravdepodobne Ferdinandom Gabajom pre jeho knihu *Moji piatáci*“. Keby to hneď aj bolo tak, že slovo *piatak* s pravidelnou krátkou príponou *-ak* si na plnenie estetických cieľov vytvoril

sám autor, nepochybne sa možno spýtať: nepatrí azda Ferdinand Gabaj medzi vzdelaných, kultivovaných a aj kompetentných používateľov spisovnej slovenčiny? Alebo by ho kritik zaradil iba medzi menejcenných používateľov, keďže sa pri utvorení slova v roku 1952, keď vydal svoju knihu o piatakoch, nesprával podľa „teoreticky verifikovaných“ predstáv? Keď nazrieme do kodifikačných prác spred roka 1953, zistíme, že slovo *piatak* sa v nich nenájde. Nezachytáva ho ani Samuel Cambel v slovníkovej časti svojej Rukoväti spisovnej reči slovenskej. Nájdem ho však v citovanom Kálalovom Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí: pod heslovým slovom *piatačka*, doloženým z Banskej Bystrice, s výkladom „žiačka 5. triedy“ autor uvádza podobu *piaták*, rovnako doloženú z Banskej Bystrice a s analogickým výkladom. Ako vidno, kvantita v týchto súvzťažných slovách sa tu uvádza rozporne. Napokon pripomenieme, že v Kálalovom slovníku sa tento typ pomenovaní spracúva pomerne systematicky, tento jeho prístup však nenašiel ohlas v neskorších kodifikačných prácach.

Neviem, koho na Slovensku chce Ľubomír Ďurovič ohúriť svojím všeobecným vyhlásením, podávaným ako jeden zo „sociolingvistických faktov“, že totiž „kodifikácia od začiatku (Štúr) až do r. 1991 bez akejkoľvek pochybnosti poznala len sufix *-ár, -árka* (G. pl. *-árok*), *-áreň, -ársky*“ (s. 234). Ako to mohla „kodifikácia od začiatku“ a dokonca „bez akejkoľvek pochybnosti poznať“, keď napríklad u Ľudovíta Štúra alebo u Martina Hattalu o tomto sufixe niet ani zmienky? Možno kodifikovať aj nejestvujúce?

Veľmi poučný je aj príklad s alternačným predlžovaním; autor na s. 229 píše: „Vo fascinácii z pro- i regresívneho len a len krátenia, zdá sa, nikto nezbadal a najmä neopísal (pripúšťam, že som nejakú zmienku o tom mohol nezbadat’) princíp alternačného predlžovania...“ Na tento objav len krátko pripomíname, že už Ľudovít Štúr vo svojej Nauke reči slovenskej hovorí nielen o všeobecnom zákone, podľa ktorého sa v slovenčine skrakuje v slove nasledujúca slabika, lež aj o „všeobecnom zákone slovenčiny o predĺžení“ (c. d., s. 186), ilustrovanom napríklad na slovesách typu *hukotať – hukotám, kutať – kutám, vracat’ – vraciam* a podobných. A veľmi podrobne a na širokom dokladovom materiáli spracoval kvantitatívne alternácie dĺžka/krátkosť aj krátkosť/dĺžka už Ján Damborský vo svojej Slovenskej mluvnici z roku 1930, len v nej treba zalistovať. Ani v jednom, ani v druhom prípade to nie sú „nejaké zmienky“, ktoré sa dajú „nezbadat’“. Je to u kritika zámer alebo skôr nepoznanie veci, o ktorej píše?

3. Kritický ošial autorovi rozoberaného príspevku zahmlieva oči natoľko, že vidí výsledok kodifikácie istého javu v Krátkom slovníku slovenského jazyka a v najnovšej edícii Pravidiel slovenského pravopisu, ale nepozrie sa do predchádzajúcich kodifikačných príručiek, či daný jav nekodifikujú rovnako a či teda najnovšie kodifikačné prí-

ručky len nepokračujú v dlhšie trvajúcej pevnej kodifikačnej tradícii. Opísaný vedecký prešľap sa kritikovi prihodil pri rozbere kvantity v opakovacích slovesách typu *písa-vať – písavam*. Na začiatku odseku 3.2.4. (s. 231) píše: „To isté sa týka aj novej kodifikácie iteratív typu *písavam...* predchádzajúca slabika je tu dlhé -A:V-, to isté ako vo *vol-áv-am* a – tak ako v *píšući – i písávam* sa s dlhým /a:/ bežne aj vyslovuje.“ A podobne odsek aj uzatvára: vraj „násilné (porovn. Dvonč, 1997, s 222) krátenie iteratívneho sufixu, zavedené v nových PSP, ani po zmenách deväťdesiatych rokov neplatí“.

Chvalabohu, nijaká *n o v á* kodifikácia kvantity pri slovesách typu *písa-vať – písavam* sa nekonala a ani by nebola bývala možná, lebo jestvujúca kodifikácia s dvoma krátkymi koncovými slabikami pri slovesách tohto typu platí už vyše pol druhého storočia (v roku 2006 platí už presne 160 rokov, t. j. od samého Ľudovíta Štúra) bez hocikakej zmeny – iba Ľubomír Ďurovič to nestačil zaregistrovať. Pripomenieme si krátko situáciu v našich kodifikačných príručkách.

Najprv však poznamka k „násilnému kráteniu iteratívneho sufixu“ s odkazom (pri adjektíve *násilný*) na Ladislava Dvonča. Citát z Dvončovho príspevku z roku 1997, s. 222 znie takto: „To znamená, že rytmické krátenie sa tu nedá násilne presadiť, že jednoducho musíme uznávať výskyt dvojhĺskových prípon *-iar* a *-iareň* po predchádzajúcej dĺžke.“ Ako vidno, Ladislav Dvonč tu vôbec nevraví o krátení sufixu v iteratívach, reč je tu o niečom celkom inom, ale v rámci prekrúcania cudzích textov je kritikovi všetko dovolené. A ešte maličkosť: v Dvončovom texte nejde o prídavné meno *násilný*, ale o príslovku *násilne* (v spojení so slovesom *presadiť*).

Ľudovít Štúr vo svojej *Nauke reči slovenskej* z roku 1846 na s. 186 pri opise sloviess „pjateho skloňeňa“ píše: „I tje /slovesá/ sa muožu zo šjestej formi sem pri-rátať, ktorje pre zveličeňja častotlivostŕi dvojakuo „a“ spoluhláskou „v“ spojenuo medzi priveski a koreňe vkladajú, ktorje teda vichádzajú v prítomnom na avam, v menosloví na avau, v ňeurčitom na avat’ na pr. vídavam, sedávam, zmetávam atď.“ Forma *vídavam* je nepochybne pre každého presvedčivá.

Samuel Cambel, ktorý podľa Ľubomíra Ďuroviča mal „intuitívny odpor voči skrakovaniu ktorejkoľvek z dlhých slabík v slovách *stávkár* a *článkár*“, na s. 175 svojej *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* o opakovacích slovesách píše: „V infinitíve mávajú zväčša *-vať* alebo zdôraznene *-vavať*: *behávať*, *skákavať*, *chodievať* – *chodievavať*, *robievať* – *robievavať*, *písať* – *písavavať* atď.“ Ako vidno z ostatného príkladu, v *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* Samuelovi Cambelovi neprekážali ani tri krátke príponové slabiky po sebe.

Ján Damborský vo svojej *Slovenskej mluvnici* pre stredné školy a učiteľské ústavy (5. vydanie z roku 1930) na s. 74 medzi výnimkami z rytmického zákona uvádza opakovacie slovesá: „*súdiť* – *súdievam*, *údiť* – *údievam*, *pálievam*, *chválievam*“, no v zátvorke upozorňuje, že dlhé „á“ sa však skrakuje: *kúpavam* sa, *čítavam* – *čítaváš*, *pískava* atď“.

Prvé oficiálne Pravidlá slovenského pravopisu, ktoré vyšli roku 1931 ako výsledok práce matičnej pravopisnej komisie pod vedením Václava Vážneho a okrem iného sa vyznačujú cieľavedomým rozkývavaním jestvujúcej matičnej normy spisovnej slovenčiny, ktorú kodifikoval práve Samuel Cambel, ani v tomto bode neklamali: zavádzajú do kodifikácie ako variantné už aj podoby s porušením rytmického zákona typu *spievávať*, *pýtávať*. V danej veci však Pravidlá slovenského pravopisu nezaujímajú jednoznačné stanovisko, lebo na s. 36 medzi prípadmi, v ktorých ani po dlhých slabikách nenastáva krátenie, pri niektorých slovesách uvádzajú variantné podoby (napríklad „*kúpať* – *kúpávam*, *pískať* – *pískávam* ap. i *kúpavam*, *pískavam* ap.“), pri iných (zjavne v postavení po mäkkej spoluhláske) iba so skrátenou predposlednou slabikou: „ale *kráčať* – *kráčavam*, *sháňať* – *sháňavam* ap.“ V slovníkovej časti sa na prvom mieste uvádza podoba s dvoma skrátenými slabikami a po nej ako variantná i podoba s neskrátenou predposlednou slabikou, napríklad v rámci hesla *spievať* sú podoby *spievavať* i *spievávať*; v hesle *spočítať* sú formy *spočítovať*, *spočítavať* i *spočítávať*. V hesle *kráčať* je pripojená iba citovaná podoba *kráčavať*.

Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1940 v rámci kapitoly Dlhosť a krátkosť samohlások medzi prípadmi, keď „bezprostredne za dlhou slabikou nasledujúca slabika sa kráti“ (s. 47), uvádzajú, že sa tak deje „v opakovacích slovesách typu *čítavať*, *čítavam*, *čítavaš*, *čítavame*, *čítavate*, *čítavajú*, *kúpavať*, *drúzgavať* a pod.“ (s. 48).

V Pravidlách slovenského pravopisu vydaných roku 1953 (opierame sa o ich ôsme, zrevidované vydanie z roku 1967) v kapitole s názvom Rytmicke krátenie sa píše, že „dlhé odvodzovacie prípony alebo ohýbacie koncovky (pri skloňovaní a časovaní) sa obyčajne skracujú, ak sa kmeň končí na dlhú slabiku“ (c. d., s. 22), a medzi prípadmi, v ktorých to platí, uvádzajú sa aj „opakovacie slovesá na *-avať*, napr. *čítavať*, *čítavam*, *čítavaš* atď., *spievavať*, *spievavam*, *spievavaš* atď., *kúpavať* (*sa*), *kúpavaš* (*sa*) atď. (proti *volávať*, *volávam* atď.)“ (s. 23).

Z ďalších autoritatívnych kodifikačných diel môžeme uviesť akademickú Morfológiu slovenského jazyka z roku 1966, ktorá v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV vznikla pod vedením Jozefa Ružičku, a Slovník slovenského jazyka, ktorý sa v tomto ústave pripravoval pod vedením Štefana Peciara. V Morfológii slovenského jazyka sa na s. 420 uvádzajú príklady *písavať*, *lietavať* a na s. 436 – 437 príklady *fúkavať* – *fúkava*, *dúchavať* – *dúchava*.

V Slovníku slovenského jazyka III z roku 1963 v hesle *písať* ako opakovacia forma sa udáva *písavať* s tvarmi *písava*, *písavajú*, v hesle *pískať* sa ako opakovacie sloveso zachytáva *pískavať* s obligatónnymi tvarmi *pískava*, *pískavajú*; vo IV. zväzku tohto slovníka sa v hesle *spievať* zaznačuje ako opakovacie sloveso *spievavať* s tvarmi *spievava*, *spievavajú*, v hesle *spomínať sa* ako opakovacia forma uvádza *spomínavať* s tvarmi *spomínava*, *spomínavajú*.

Ako vidno, okrem jedného vybočenia (v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1931) v kodifikácii opakovacích slovies typu *spomínať* – *spomína* v kodifikačných príručkách o spisovnej slovenčine od začiatku panuje vzácny súlad a kodifikačná kontinuita, na ktorú mohli nadviazať aj najnovšie kodifikačné práce Krátky slovník slovenského jazyka z roku 1987 a Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1991 a ich ďalšie vydania, takže „novú kodifikáciu iteratív typu *písavam*“ si musel vymyslieť kritik, aby mohol osočiť a znevážiť najnovšie kodifikačné príručky spisovnej slovenčiny a ich autorov.

4. O túto a takúto zahanbujúcu metódu práce tento autor v závere polemického textu opiera návrh, „aby sa čím najskôr v tomto bode kodifikácia oficiálne zmenila a aby sa celkom oficiálne pripustili pravopisné – a teda i výslovnostné – dvojtvary: *bábkár* i *bábkár*, *zemiakár* i *zemiakar* (ak by sa náhodou našiel niekto, kto by spontánne takéto slovo napísal či vyslovil s krátkym *a*), *sviečkár* i *sviečkar* a teda aj od nich odvodené *bábkárka*, od *bábkárok* i *bábkársky* ale aj *bábkarka*, od *bábkariiek*, *bábkarský*; *čítávať* i *čitavav*, *píšući* i *píšuci*“ (s. 237) a tento výsledok označuje za „jediné realistické východisko z dnešného chaosu“ (ibid.).

Priznám sa, že väčší kodifikačný chaos, ako vychodí z Ďurovičovho stanoviska citovaného v predchádzajúcom odseku, si neviem ani predstaviť. Takáto záplava kvantitatívnych dvojtvarov v kodifikačných príručkách, v slovníkoch a v praktických prácach vysvetľujúcich kodifikáciu by bola taká dokonalá, že by sa v nej nik nevyznan; pripomínam tu iba uvádzanie gramatických tvarov pri navrhovaných dvojtvaroch substantív *bábkarka* a *bábkárka* alebo adjektív *bábkarský* a *bábkársky* v záhlaví slovníka. Pripustenie stavu, že by v otázke kvantity popri jestvujúcej kodifikácii platila aj kodifikácia pred roka 1953, by značilo vzdanie sa vážnej kodifikačnej práce, používateľovi by to prinieslo zneistenie v otázkach normy a kodifikácie spisovnej slovenčiny a obavu, že si kodifikátori zahrávajú s normou aj s kodifikáciou spisovnej slovenčiny, ale aj s používateľmi spisovnej slovenčiny. Takéto zrovnoprávenie dvoch časovo rozdielnych kodifikácií sa v kultúrnej spoločnosti jednoducho nerobí (najmä keď na to nie sú presvedčivé vecné dôvody). Aj preto niektorí zainteresovaní členovia kultúrnej obce pred takýmto neuváženým experimentom s kodifikáciou, ktorého dôsledky sa vonkoncom nedajú odhadnúť, varujú a jeho prípadné výsledky nemienia akceptovať.

Z čítania Ďurovičovho textu v súvisi so spomínaným chaosom možno vyvodit ešte jeden záver: prípady, keď vo svojom texte nerešpektuje platnú kodifikáciu napríklad o kladení čiarok (odkazujem iba na citovaný úsek zo s. 237, kde chýbajú čiarky pred spojkovým výrazom a teda i pred spojkou *ale*), ako aj o kvantite činného prítomného prídavného *píšući* (v podobe „*píšućich*“ na s. 235), ukazujú, kto v slovenskej jazykovede šíri chaos v praxi.

V záverečnom odseku Ľubomír Ďurovič píše o „škode, ktorú tieto kodifikačné kotrmelce v očiach širokej verejnosti vážnosti Pravidiel, vážnosti kodifikácie a predovšetkým nám jazykovedcom a možno i jazykovede spôsobili“ (ibid.). O ktorej „širokej verejnosti“ to kritik vraví? Azda o tej, ktorá kodifikačné zmeny v nových kodifikačných príručkách prijala bez akéhokoľvek odporu a rozpornej diskusie? Ja inú širokú verejnosť v Slovenskej republike nepoznám. A o ktorých jazykovedcoch to kritik píše? Azda o tých, čo v recenziách prvého vydania Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1991 upozorňovali na to, že pri kodifikácii prípadov typu *zemiakár*; *zemiakársky* v tomto vydaní sa nerešpektovalo poznanie o tom, že dvojhlásky v spisovnej slovenčine platia ako dlhé nositele slabičnosti? (A preto sa v druhom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu pristúpilo ku kodifikovaniu podôb *zemiakar*; *zemiakarský* so skrátenou príponou *-ar*.) Alebo má azda na mysli tých, čo programovo hlásajú potrebu „zmäkčiť“ jestvujúcu normu spisovnej slovenčiny, ba dokonca popierajú potrebu kodifikácie a jazykovej výchovy s odôvodnením, že „jazyk si pomôže sám“? Od tých druhých sa rozhodne dištancujem a verím, že sa im ich nekultúrne dielo nepodarí uskutočniť.

Pán profesor Ďurovič, veľmi nerád a aj ťažko som písal túto odpoveď. V diskusii s Vami je to prvý aj posledný príspevok. Z Vášho textu som si odniesol ponaučenie, ako sa nemá vedecky diskutovať. V húštine poloprávd, prekrútených skutočností, otvorených klamstiev a neoprávnených obvinení i priamych osočení kodifikačných príručiek sa stráca aj to kladné, na čo sa Vám v príspevku podarilo poukázať.

Záverečná poznámka: Uverejňovanie takých textov v Slovenskej reči, ako je citovaný Ďurovičov, ukazuje aj na zacielenie a spôsob práce vedenia redakcie tohto hlavného orgánu slovenskej jazykovednej slovakistiky. Svoje nepravdy a osočenia dotýkajúce sa celých kolektívov slovenských jazykovedcov, ktorí chystali nové kodifikačné práce, Ľubomír Ďurovič šíri s priamou podporou istých domácich jazykovedných kruhov. Takýto prístup vedenia redakcie sa naplno prejavil aj v reakcii na môj príspevok Eugen Pauliny a smolenická konferencia r. 1965 alebo o strate jazykovednej pamäti (Slovenská reč, 2006, roč. 71, č. 2, s. 83 – 89), v ktorom som predstavil nevedecké zákruty hlavného redaktora Slovenskej reči. Vedenie redakcie uverejnenie môjho kritického textu pohotovo (t. j. v tom istom čísle časopisu) vyzdobilo š t y r m i reakciami: stanoviskami troch členov redakčnej rady vrátane hlavného redaktora a, akože ináč, Ľubomíra Ďuroviča. Na takúto nátlakovú hru štyroch proti jednému som nepristúpil; nemienim strácať čas koncipovaním odpovede uvedeným štyrom oponentom. Tu len pripomeniem, že hlavný redaktor priznal, že recenzenti ako hlavný problém riešili to, ako zabrániť uverejneniu kritického textu, ktorého autorom je jeden z najvyššie kvalifikovaných jazykovedcov slovakistov na Slovensku, keďže text bol namierený proti metódam práce hlavného redaktora. A Ľubomír Ďurovič okrem vybavovania si účtov so živými aj s mŕtvymi (napríklad s Jánom

Ferenčíkom) vynašiel aj problém, prečo vydanie zborníka O marxistickú jazykovedu v ČSSR „bolo za odmenu tentoraz zverené ‚nezakolísavšej‘ či ‚menej zakolísavšej‘ Bratislave, hoci patričný seminár sa konal v Prahe“ (Ďurovič, 2006 a, s. 97). Nechápem, prečo sa zaoberá vecami, pri ktorých nebol a ktoré nepozná; všetko to bolo vtedy celkom ináč.

Literatúra

- CAMBEL, Samuel: Slovenský pravopis. Historicko-kritický nákras. V Budapešti 1890. 272 s.
- CAMBEL, Samuel: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 2. vyd. Turčiansky Svätý Martin, nákladom Knižtlačiarkeho účasť. spolku 1915. 376 s.
- Diskusia o Slovníku slovenského jazyka /príspevok E. Ďuroviča/. Slovenská reč, 1966, roč. 31, s. 93 – 96.
- Diskusia o Slovníku slovenského jazyka /príspevok E. Paulinyho/. Slovenská reč, 1966, roč. 31, s. 109 – 110.
- DAMBORSKÝ, Ján: Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy. Podľa Gebauera – Ertla a Czambela. 5. vyd. Nitra: nákladom a tlačou Štefana Huszára 1930. 350 + 226 s. /I. a II. diel/.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: K histórii kodifikácie rytmického zákona v spisovnej slovenčine. In: Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2005, s. 77 – 94.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: K diskusiám o vlastnostiach „rytmického zákona“. Slovenská reč, 2006, roč. 71, č. 4, s. 224 – 239.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: O „zápase o spoločenský vplyv“, smolenickej konferencii a iných smutných veciach. Slovenská reč, 2006 a, roč. 71, č. 2, s. 95 – 98.
- DVONČ, Ladislav: Najnovšie zmeny v oblasti kodifikácie rytmického krátenia v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 1997, roč. 62, č. 4, s. 218 – 226.
- FERENČÍKOVÁ, Adriana: Výskumy kvantity v slovenských nárečiach. In: Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2005, s. 130 – 144.
- KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. V Banskej Bystrici 1924. 1112 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Vydala Matica slovenská. Praha: Štátne nakladateľstvo 1931. 364 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská 1940. 482 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 8., zrevidované vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967. 420 s.
- Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963 (III. zv. 912 s.) a 1964 (IV. zv. 760 s.).
- ŠTÚR, Ľudovít: Nauka reči slovenskej. V Prešporke 1846. Nákladom Tatrína číslo 1. 216 s.

Šimon Ondruš

PONIKY – PONIKLEC – OPONICE

ONDRUŠ, Š.: Poniky – poniklec – Oponice. Slovenská reč, 2008, vol. 73, No. 2, pp. 101 – 103. (Bratislava)

The author etymologizes origin of two Slovak geographic names *Poniky* and *Oponice* and the name of a plant (flower) *poniklec*. Already in the cultural language of saint Cyril and Method existed the word *poniknŕti* with the meaning „bend, line, incline”. The origin of word *poniknúť, ponikať* („incline, descend, fall down”) with the root *nik-* dates back to the Indo-European protolanguage from the 4-th – 3-th millennium before Christ.

Poniky som poznal v mladosti iba zo zľudoveného textu

Jajže, Bože, strach veľiký

padli Turci na Poniky

Nevedel som, kde taká dedina je. Z toho, že *Poniky* sužovali Turci, sa dalo usúdiť, že nemôžu byť na severnom ani na východnom Slovensku. Ale vtedy som ani to nevedel, kde všade trápili Slovákov Turci.

Poniky sú v starej Zvolenskej župe. Keď dnes čítam alebo počúvam o samosprávnom kraji, je mi z toho smutno. Prečo sa bojíme starého, domáceho slovanského slova *župa*? Česi sa nehanbia za *hejtmana, hejtmanství*, hoci to majú od Nemcov. Poliaci spokojne používajú staré *wojewoda, województwo*. Len my bočíme od našich starých slov *župan, župa*. Prečo?

Dnes sú *Poniky* v okrese Banská Bystrica. Majú tieto časti: *Ponická Huta, Ponická Lehôtka*. Najstaršie záznamy sú z 13. – 14. storočia: *Ponik, Ponyk, Panyk*. Tá riekanka *Jajže, Bože...* má historické odôvodnenie. V januári 1678 Turci *Poniky* vyplienili, do zajatia odvliekli vyše tristo Poničanov.

Starí Maďari menu *Poniky* nerozumeli. Preto ho neprekladali do maďarčiny, ale iba mechanicky prevzali. Píšu ho ako *Pónik*. Treba uviesť, že boli aj také prípady, keď sa starí Maďari po príchode do krajiny Slovákov v 10. storočí naučili po slovensky. Ak slovenskému menu rozumeli, dali mu aj maďarské meno rovnakého významu. Slovenskému menu *Vrakuň* pri Dunajskej Strede určite rozumeli. To meno označovalo ohradu (pri Dunaji). Má hláskovo zodpovedajúce mená u východných Slovanov so základom *Vorok-*: *Vorok pri Černigove, Vorokušino pri Jaroslavli, Vorokšino pri Kostrome*. Aj tieto dediny sú pri riekach. Ruština zachovala apelatívne slovo *vorok*, kým v slovenčine zodpovedajúce slovo *vrak* v tomto význame zaniklo, ale zachovalo sa v osadových menách *Vrakuň, Vrakuňa*. Starí Slováci dali takéto mená aj osadám pri Satrej (po maďarsky *Sajóvárkony*) a pri Tise (*Tiszavárkony*). Teraz maďarskí etymológovia hľadajú pôvod mena *Várkony* až na Urale u Avarov. Keby si všimli slovenské *Vrakuň, Vrakuňa* a ruské *Vorok*, nechodili by tak ďaleko.

Meno *Várkony* prevzali zo slovenského *Vrakúň* (*Vrakuňa*). Starí Maďari boli múdrejší ako ich dnešní etymologickí vykladači. Vedeli, že *Vrakúň pri Dunaji* označuje ohradu, preto meno našej *Vrakune* rozšírili o ich maďarské slovo *nyék* „ohrada, oploenie“. Utvorili maďarsko-slovenské meno *Nyékvárkony*. Taký je maďarský názov *Vrakune* pri Dunajskej Strede. Ale poďme k našim *Ponikám*, ktoré starí Maďari „nepreložili“, lebo nevedeli, aký mali význam. Myslím, že ani starí Slováci v 13. – 14. storočí už nevedeli, podľa čoho boli *Poniky* pomenované. Pôvodnú motiváciu naznačujú chotárne názvy v *Ponikách: Stráňa, Malá Stráňa, Veľká Stráňa, Vršok. Poniky* totiž ležia na východných svahoch Zvolenskej vrchoviny.

V Slovníku slovenského jazyka III. 1963, str. 254, nájdeme z Vajanského textov slovo *poniknúť* vo význame nakloniť, nachýliť: *sedel s poniknutou hlavou, smutný, zdrvený*.

Aj laik možno príde na to, že v slovese *poniknúť* je predpona *po-* a základný tvar *niknúť, nikat'*. My ho doložené nemáme, ale majú ho iní Slovania. V staroslovenčine, v kultúrnom jazyku sv. Cyrila a Metoda, bolo sloveso *poniknŏti* vo význame „nakloniť sa, nachýliť sa“. V ruštine *poniknuť golovoj* znamená „skloniť hlavu“. V češtine *poniknouti* značí „zohnúť sa“. U Slovincov *ponikati, nikati* značí „skloniť hlavu“.

Slovo *poniknúť, ponikat'* „nakláňať sa, padať“ svojím základom *nik-* siaha až do indoeurópskeho prajazyka zo 4. – 3. tisícročia pred Kristom. J. Pokorný v etymologickom slovníku indoeurópciny, resp. indogermánčiny (1959) ho uvádza na str. 761.

Nielen mnohé slovenské slová, ale aj od nich odvodené vlastné mená (riek, vrchov, dedín) svojím východiskom siahajú až do 5- či 6-tisícročnej minulosti. Preto im treba venovať vedeckú pozornosť.

Rastlinu pomenovanú *ponikleč* sám nepoznám. Nielen preto, že toto slovo na východnom Slovensku, na mojom rodnom Spiši, nežije. Aj preto, že nie som dobrý botanik. Doteraz uvedená významová analýza mi však jednoznačne hovorí, že *ponikleč* má stebielko, kvet, naklonený, ohnutý.

Kým *ponikleč* a *Poniky* (aj *Hana Ponická* a *Ján Rob Poničan*) majú iba jednu predponu – *po-*, *Oponice* sú bohatšie o začiatočné *o-*. *Oponice* majú maďarské meno *Appony*. Pozrel som sa, ako ho vykladajú maďarskí autori. Starí Maďari od slova *apa* „otec“ odvodili slovo *apony, appony* „otecko“. Pravda je, že v 12. – 13. storočí je doložené meno človeka *Apa/Appa*. Ale že by podľa neho boli pomenované *Oponice – Appony*, to je už bohapustá fantázia. A to len preto, aby meno bolo maďarské. Slováci ho vraj adaptovali na *Oponice*! Kto takto vyfantaziroval meno *Appony*? Na počiatku bol turkológ Gombocz, známy tým, že na univerzitných skúškach z maďarčiny rád vyhadzoval básnikov. (Aj náš profesor Eugen Paulíny povedal na skúške Vojtechovi Mihálikovi, že aj básnici a dobrí kresťania sa musia učiť gramatiku, ale neposlal ho preč.) Gombocz spolu s Jánom Melichom vydávali maďarský etymologický slovník. Po smrti Gombocza sa Melich neodvážil na slovníku pracovať sám.

Keď som prednášal ako lektor na univerzite v Debrecíne (1959 – 1961) prof. B. Sulán, vtedajší rektor a vedúci Katedry slovenskej filológie, mi všetky vydané zošity slovníka venoval. Infantilný výklad pôvodu názvu *Oponice* prevzal slavista a hungarista J. Melich, po rodičoch Slovák zo Sarvaša. Po ňom aj Štefan Knieža, Kniezsa István, rodák z Oravy. Melich aj Knieža prevzali výklad z úcty ku Gomboczovi, ale neviem pochopiť, že ho mechanicky opakuje aj L. Kiss v ináč hodnotnom diele *Földrajzi nevek etimológiái szótára I.* 1988, s. 107. Píše, že szlk. *Oponice* „Appony“ je „magyarral párhuzamos szlovák névadás eredménye“, čiže slovenské pomenovanie je výsledkom párového (párhuzamos) prevzatia. Ale nevysvetlil, ako sa *Appony* mohlo transformovať na *Oponice*. To je v maďarskom etymologizovaní stará známa finta. Aby nemuseli priznať slovenský (slovanský) pôvod, hovorili o paralelnom (párovom) maďarsko-slovenskom pomenovaní. Ako keby pri vzniku pomenovania stáli vedľa seba starý Maďar aj starý Slovák, starý Maďar osadu nazval a starý Slovák to poslovenčil. Ej, ej, ale boli tí starí Maďari a starí Slováci veľkí pajtáši! Boli, ale iba vo fantázii maďarských etymológov.

Oponice ležia vo východnej časti Nitrianskej pahorkatiny. Podľa archeológov tu bolo osídlenie už v eneolite. Určite aj v čase príchodu Slovanov. *Oponice* určite vznikli už pred 8. – 9. storočím, pred vznikom feudalizmu. Vtedy zemepánov feudálov nebolo, preto nemohli osady dostať meno podľa osoby, zemepána. Teda nijaký *Appa*, *Appony* „otecko“ osadu nezaložil. Bude treba ešte veľa toponým na Slovensku odpersonalizovať. Napr. aj historik V. Sedlák tvrdí, že *Rača* bola pomenovaná podľa osoby s menom *Rača*. Opak je pravda. Človek z *Rače* dostal meno podľa osady. Ale o tom ešte inokedy.

Škoda, že Matúš Čák si neudržal moc nad *Oponicami* dlhšie, iba do roku 1329. Koncom 14. storočia ich prevzal Mikuláš Ewers, zakladateľ rodu *Apponyiovcov*. Tí neubránili *Oponice* pred husitmi, ani neskôr pred Turkami. Z tohto kolena pochádzal aj neslávne známy minister *Apponyi*, ktorý na konci 19. a začiatku 20. storočia tvrdo pomadžarčoval slovenských žiakov na školách.

Názvy osád *Poniky* a *Oponice* majú prírodnú motiváciu ako veľa osád a dedín na Slovensku aj u iných Slovanov. Slovania žili (aj žijú) vo vysokých, vyšších polohách, ale aj v nížinách, dolinách. To bola najčastejšia opozícia pri zakladaní a pomenovaní starých slovanských osád. Vo vyšších polohách vznikali v historickom vývine feudalizmu hrady. Nemecké *Burg* „hrad“ má rovnaký pôvod ako *Berg* „vrch“. Z takýchto vrchov bol dobrý rozhľad do dolín. Preto hrady na vrchoch boli rozhľadňami, pozorovateľňami v bojoch proti nepriateľovi, ktorý prichádzal z doliny. Takú motiváciu má aj náš *Devín*, v ablautovej obmene *Divín*. Aj nemecký *Wartburg* má motiváciu nie podľa čakania, ale podľa pozorovania. Nemecké sloveso *warten* má až druhotný význam „čakať“, starší význam bol „hľadieť, pozerat“. K vrchom majú blízko úbočia, stránne, svahy. Tie boli základom pomenovania *Ponik* aj *Oponic*.

Vedecký seminár História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania

V rade jubileí, ktoré si slovenská lingvistická obec pripomína v roku 2008, významné miesto patrí poprednému slovenskému dialektológovi, univerzitnému profesorovi PhDr. Jozefovi Štolcovi, DrSc. Pri príležitosti nedožitej storočnice J. Štolca sa 22. mája 2008 konal seminár *História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania*.

V mene vedenia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra v Bratislave a Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV podujatie oficiálne otvoril zástupca riaditeľa JÚLŠ SAV, prof. Pavol Žigo. V konferenčnom zariadení SAV v Bratislave okrem aktívnych účastníkov vedeckého seminára a prítomných hostí osobitne privítal i dcéru Jozefa Štolca Elenu Marečkovú. Vo svojom úvodnom príhovore spomenul niekoľko dôležitých biografických a bibliografických údajov spájajúcich sa so všestrannou tvorivou činnosťou Jozefa Štolca. Okrem Štolcovej vedeckej orientácie spomenul aj editorské a redaktorské aktivity, upozornil na jeho pôsobenie v rôznych popredných (nielen) lingvisticky orientovaných spoločnostiach.

Organizátori vedeckého rokovania sa podujali sprítomniť osobnosť J. Štolca prostredníctvom programu, predovšetkým prvou časťou dopoludňajšieho bloku. So svojimi príspevkami i reminiscenciami v prvej sekcii vystúpili jeho žiaci, aspiranti a kolegovia z vtedajšieho Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení v Bratislave.

Príspevok Ivora Ripku, prvého aspiranta J. Štolca, sa niesol v duchu mnohostrannej a inšpiratívnej Štolcovej *Slovenskej dialektológie* (1994). Prvú projekciu textu Slovenskej dialektológie, ktorá mala tvoriť pendant state J. Bělíča *Nářečí českého jazyka*, pripravil J. Štolc už do plánovanej *Československej vlastivedy IV*. Rukopis Štolcovej dialektológie sa podarilo vydať až posmrtné pod redakciou I. Ripku. Editor vo svojom príspevku uviedol, že sa snažil eliminovať diskrepancie, ktoré vyplynuli z časového odstupu vzniku a vydania monografie. Snažil sa vytvoriť text v súlade aktuálnymi výsledkami dialektologických výskumov a pritom zostať verný štýlu rukopisu.

Názory prof. J. Štolca na jazyk a štýl priblížil Ján Findra. V úvodnej časti svojej prezentácie referujúci spomenul niektoré názory na kategóriu štýlu v slovenskej i českej jazykovede v druhej polovici 20. stor. Upozornil na funkčné využitie dialektizmov v umeleckom štýle, ktoré treba slovami J. Štolca hodnotiť „z hľadiska ich náležitosti a nie správnosti“. J. Findra neobišiel Štolcov nesúhlas s tvrdením, že „územné nárečia

zaniknú a nahradí ich funkčne hovorená podoba spis. slovenčiny“. Okrem pertraktovania jednotlivých lingvistických otázok týkajúcich sa predovšetkým (ne)jasnosti hraníc jednotlivých štylistických útvarov národného jazyka, J. Findra vyzdvihol aktuálnosť Štolcovej pozitívnej metódy v školskej pedagogickej praxi v slohovej výchove spočívajúcej v prepojení jazykovej teórie s jazykovou praxou.

Prvú sekciu príspevkov uzavreli *Sondy do slovenskej nárečovej frazeológie*. Jozef Mlacek sa sústredil na sémantickú zložku nárečovej frazeológie, ktorá môže obohatiť celonárodný jazyk o originálne motivické obrazné typy a ktorá ponúka množstvo príležitostí na ďalšie bádanie v oblasti nárečovej frazeológie.

Jednotlivé príspevky poskytli priestor na následnú diskusiu, do ktorej sa okrem referujúcich zapojil aj Vincent Blanár. Pôvodne zamýšľal reagovať na príspevok L. Bartka, ktorý sa nemohol zúčastniť na spomienkovom stretnutí (príspevok *Účasť Jozefa Štolca na výskumoch nárečí Slovákov v zahraničí* sa objaví až v plánovanom zborníku). I napriek neúčasti Ladislava Bartka sa rozvíjala veľmi živá diskusia o terénnych výskumoch vlastných mien v Maďarsku. V. Blanár oživil diskusiu osobnými skúsenosťami zo zahraničných terénnych výskumov. Spomenul i kuriozity súvisiace so získavaním potrebného materiálu na výskum proprií vďaka sondám vlastných mien na náhrobných pomníkoch. Diskusné úvahy neobišli ani frazeologickú tematiku. I. Ripka i A. Ferenčíková upozornili na zdroj veľkého množstva frazém v nárečových fondoch dialektologického oddelenia JÚLŠ a na niekdajšie úvahy o zaradení či miere výskytu frazeologických jednotiek, ktoré sa objavili pri koncipovaní hesiel do I. a II. zv. *Slovníka slovenských nárečí*.

Po krátkej prestávke rokovanie pokračovalo vystúpením Adriany Ferenčíkovej, ktorej bol Jozef Štolc školiteľom. V príspevku *Výskum nárečovej syntaxe a možnosti jej kartografického spracovania* autorka zdôraznila význam zmeny metódy získavania terénneho materiálu i jeho kartografického spracovania vzhľadom na väčšiu rovnosť výrazových prostriedkov pre výskum nárečovej syntaxe v porovnaní s I. – IV. zv. *Atlasu slovenského jazyka*. Poukazujúc na typy konštrukcií relevantných pri analýze tejto roviny nárečia v konečnom dôsledku uvádza potrebu redukcie siete bodov z 335 v I. – IV. zv. *Atlasu slovenského jazyka* na 50 – 60 bodov.

Mimoriadny význam pre jazykový zemepis v slovanskom svete má nepopierateľne výskum morfolologickej roviny nárečí. P. Žigo v príspevku *Perspektíva kartografovania morfolologických štruktúr pre Slovanský jazykový atlas* poukázal na perspektívu využitia kombinovanej metódy z II. zväzku *Atlasu slovenského jazyka* pri interpretácii paralelných javov v nárečiach v jednotlivých slovanských jazykoch. Autor sa odvoláva na potrebu rešpektovať pri kartografovaní synchronnej podoby konkrétneho zobrazovaného javu rôzne historické vývinové tendencie. Z toho vyplýva nevyhnutnosť rešpektovať rozdielny historický vývin spejúci k rovnakému výsledku.

Na textové nárečové bohatstvo z rodného kraja J. Štolca nadviazal Miloslav Smatana v *Sonde do raných nárečových výskumov Jozefa Štolca*. Upozornil na historickú a dokumentárnu hodnotu Štolcových nárečových zberov, ktoré sa našli pri výbere nárečového materiálu do pripravovanej Antológie nárečových textov. Okrem iného M. Smatana predstavil J. Štolca ako človeka citovo zainteresovaného na výskumoch nárečí rodného Spiša, ba dokonca ako človeka dostatočne kritického k vlastnej práci. Rovnako spomenul aj niekdajšiu potrebu J. Štolca monograficky spracovať spišskú nárečovú oblasť.

Gabriela Músková načrela vo svojom príspevku takisto do dialektologických prameňov slovenského Spiša. Pri spracovaní príspevku *Nárečová diferenciacia a nárečové členenie* boli pre autorku smerodajné hláskoslovné zmeny po 10. stor. a vývin niektorých morfológických tvarov v severnej a južnej časti Spiša. Pri nárečovom výskume tejto oblasti sa ukazuje extrémna miera nárečovej diferenciacie (aj v rámci jednej lokality, obce) a veľká prepletenosť izoglos, izomorfov či izolex, ktorú jednoznačne potvrdzoval aj ilustratívny materiál.

Dopoludňajšiu sekciu siedmich vedeckých príspevkov uzavrela Elena Marečková, dcéra Jozefa Štolca. Z perspektívy člena rodiny predstavila prof. Jozefa Štolca ako otca, človeka a vedeckého pracovníka.

Po príjemnom obedňajšom osviežení, v rámci ktorého sa účastníci seminára nevyhli vedeckým dišputám, popoludňajšiu sekciu rokovania otvoril príspevok Kataríny Ballekovej *Nárečové výskumy na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku (Minulé a súčasné podmienky výskumu)*, ktorý istotne pripomenul niekdajším spolupracovníkom J. Štolca jeho nárečové výskumy v Maďarsku. Tí mladší si oprášili vedomosti o výskumoch nárečí zo slovenských minorít v tejto oblasti. Autorka referátu pripomenula skutočnosť, že E. Pauliny a J. Štolc museli improvizovať a použiť osobitné metódy výskumov a spracovania nárečového materiálu. Výskum K. Ballekovej v komparácii s počiatočným bádáním nárečí slovenských menšín v Maďarsku (J. Štolc, P. Ondrus, V. Blanár, K. Palkovič) ukazuje veľké možnosti spracovania lexikálnej časti jazykového systému slovenskej minority a veľmi priaznivú organizačnú základňu výskumov aj vďaka zainteresovaným menšinovým inštitúciám na území Maďarska.

K výskumom nárečia zahraničných Slovákov prispela aj Mária Žiláková prezentáciou *Súčasný stav slovenských dialektov v Maďarsku*. Poukázala na uplatnenie štandardizovanej podoby slovenčiny v menšinovom prostredí a na jej vplyv na používanie nárečia v slovenskej enkláve v Maďarsku.

Dynamiku slovenského nárečia mimo Slovenska ilustrujú výskumy Anny Maričovej. Analýza synchronného stavu nárečia Starej Pazovy v porovnaní so Štolcovými a Dudkovými výskumami smeruje k zatiaľ nezaznamenaným javom, ktoré nesignalizujú nedostatky doterajších výskumov uvedenej lokality, ale potvrdzujú

výrazný posun a dynamiku v slovenských dialektoch mimo slovenského územia. Autorka upozornila na monografiu *Nárečie Starej Pazovy a Pivnice* a na existenciu nespracovaného a zatiaľ nepublikovaného materiálu v súkromnom archíve Daniela Dudka.

Do studnice slovenských menšinových nárečí načrel aj Miroslav Hovančík. Analýza *Nárečia Slovákov z Bihoru v Rumunsku* naznačuje, že nárečie zahraničných Slovákov v Bihore nepodlieha nivelizácii, ale že v tejto lokalite vzniká istý „nový typ“ nárečia, resp. jazyka.

Inšpiratívnym prínosom podujatia bol aj interdisciplinárny exkurz, ktorý ponúkol Štefan Švagrovský. V príspevku *Od nárečia k spisovnému jazyku (História sporov o podstate jazyka bačvansko-sriemskych Rusnákov/Rusínov)* spomenul dve presídľovacie vlny Slovákov z východného Slovenska. Neobišiel ani často pertraktovanú otázku obsahu/rozsahu pojmu Rusnák vs. Rusín. Rovnako zdôraznil historické skutočnosti doložené konkrétnymi citáciami v historických materiáloch, ako aj fenomén, ktorý hýbal ľuďmi i dejinami – konfesionálny dualizmus.

Posledná sekcia rokovacieho programu priniesla množstvo podnetov zo sociolingvistickej oblasti. Z pedagogickej praxe Marianny Sedlákovej vyplynuli zaujímavé postrehy, ktoré zúčastneným predostrela vo svojom referáte *Možnosti dialektologického bádania na vysokej škole*. Na špecifickej vzorke študentov prostredníctvom grafického znázornenia a tabuľkovej evidencie ponúkla prehľad o aktívnej či pasívnej znalosti nárečia prešovských vysokoškolských študentov. Počas vedeckého seminára rozdala dotazníky medzi účastníkov podujatia, ktorí mali možnosť v odpovediach na otázky špecifikovať svoj vzťah k materinskému či inému nárečiu.

Vplyv aristokracie na nárečový vývin skúmal Martin Pukanec prostredníctvom existencie praslovanských izoglos pretínajúcich mesto Nitrú.

K poznaniu jazykovej situácie v okrese Brezno prispel Tomáš Bánik, ktorého výskumy v breznianskom okrese hovoria o zjavnom ústupe špecifických čít analyzovaného nárečia.

Slovensko-nemecký bilingvizmus ako dôsledok migrácie za edukáciou do Rakúska je doménou Jozefa Pallaya. Autor vo svojej prezentácii upriamil pozornosť na výrazné edukačné diaspóry v školách pre slovenské deti v Rakúsku po r. 1989. Výskumy potvrdili existenciu troch základných typov slovensko-nemeckého bilingvizmu, prirodzene, zohľadňujúc sociologické a psychologické aspekty. Rovnako neobišiel veľmi dôležitú otázku národnej identity, integrácie a adaptácie slovenských detí v rakúskych školách.

V priebehu vedeckého podujatia odznelo spolu 16 referátov. Rôznorodosť prezentácií ponúkla exkurz jednotlivými jazykovými rovinami. Na spomienkovom stretnutí malo svoje zastúpenie stredné, západné i východné Slovensko. Zo zahraničných účastníkov sa na podujatí zúčastnili zástupcovia brnianskeho nárečového

pracoviska, ako aj dialektologickí pracovníci z Maďarska, Rumunska či z bývalej Juhoslávie. Rozsiahly geografický i lingvistický diapazón seminárneho vedeckého rokovania zdokumentuje plánovaný zborník, v ktorom sa objavia aj tie príspevky, ktoré pre neúčast' referentov na seminári neodzneli.

Na záver ostáva už len poďakovať organizátorom seminára: Jazykovednému ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave, Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, predovšetkým jej tajomníčke G. Múcskovej, Gabrielovi Gažimu za technické zabezpečenie a vedeniu vydavateľstva VEDA za poskytnutie konferenčného priestoru. Vďaka patrí aj všetkým účastníkom vedeckého podujatia, ktorí prispeli k dôstojnému pripomenutiu si vedeckého i ľudského rozmeru univerzitného profesora Jozefa Štolca.

Anna Ramšáková

Trojväzkové súborné dielo Vladimíra Skaličku (Vladimír Skalička: Souborné dílo. I. díl (1931 – 1950), II. díl (1951 – 1963), III. díl (1964 – 1994. Dodatky. Bibliografia). Editoři František Čermák, Jan Čermák, Petr Čermák, Cladio Poeta. Praha: Univerzita Karlova – Karolinum 2004 – 2006. 1402 s.

Na budúci rok pripadne 100. výročie od narodenia jedného z najznámejších a vo svetovej lingvistike najcitovanejších českých (vo svojom čase aj československých) jazykovedcov – Vladimíra Skaličku, vynikajúceho typológa, všeobecného jazykovedca, bohemistu a ugrofinistu. Na toto výročie sa česká lingvistika pripravila mimoriadne dôstojne a dôkladne. Vydala jeho súborné dielo.

Editoři uvedeného vydania (sú nimi František Čermák, Jan Čermák, Petr Čermák a Cladio Poeta) vykonali množstvo tvorivej editorskej i vyhľadávateľskej práce pri zhromažďovaní textov Vladimíra Skaličku, ktoré boli publikované v najrozmanitejších časopisoch, zborníkoch a samostatných vydaniach v rokoch 1931 až 1994 v rozličných (aj málo prístupných) kútoch a jazykoch Európy a sveta. Pravda, nielen zhromaždili, ale v prípade, že príslušné Skaličkove práce vyšli v cudzích jazykoch, aj preložili do češtiny. Vznikol takto skutočne reprezentatívny celok, veľmi užitočný pre odborníkov i študentov, ktorý je svojím spracovaním inšpiratívny aj pre nás. Na rok 2008 pripadá totiž aj storočnica Ľudovíta Nováka, mimochodom, nášho najväčšieho typológa, ktorý by si podobné súborné vydanie takisto zaslúžil.

Edícia vychádza v troch zväzkoch, v ktorých sú jednotlivé práce a štúdie V. Skaličku zoradené podľa toho, ako pôvodne vyšli. Prvý zväzok zachytáva roky 1931 – 1950, druhý 1951 – 1963 a tretí roky 1964 – 1994, ku ktorým sa pridáva aj úplná bibliografia a podrobný register. Editori sa rozhodli zachovať pôvodnosť prác vo forme, akú im vtisol kedysi ich autor. Ich zásahy sú minimálne, pričom ponechali aj pravopis podľa pôvodných vydaní a nevynechávali nijaké „sporné“ miesta.

Hlavnú zásluhu na vydaní má F. Čermák, ktorý napísal aj úvodnú veľmi informatívnu, ale zároveň osobne ladenú stať pod názvom Hľadač podstaty jazyka Vladimír Skalička. V nej veľmi podrobne líči život a hodnotí dielo V. Skaličku, ktorý študoval na Karlovej univerzite v Prahe (latinčinu, ugrofínske jazyky a turečtinu), ale aj v Budapešti a v Helsinkách, habilitoval sa mladý (už v 26. roku svojho života), v čom takisto pripomína Ľudovíta Nováka. Podobnosť nachádzame aj v ďalších osudoch týchto dvoch osobností: aj V. Skalička sa stal profesorom všeobecnej jazykovedy na najprestížnejšej univerzite, bol dokonca istý čas dekanom na jej Filozofickej fakulte a neskôr bol vystavený – podobne ako Ľ. Novák – útokom zo strany komunistických „súdruhov“.

Vladimír Skalička sa nevenoval, ako je známe, iba indoeurópskym jazykom a o stavbe a funkciách európskych jazykov, ako aj o vlastnostiach charakteristických pre jazyk vo všeobecnosti mohol vypovedať na základe konfrontácie mnohých jazykov sveta. Hoci bol predovšetkým ugrofinistom (venoval sa maďarčine, fínčine i ďalším ugrofínskym jazykom), podal výklady štruktúry turečtiny, svahilčiny, čínštiny, vietnamčiny a mnohých ďalších a ďalších jazykov vrátane záhadnej baskičtiny. Všetko to využil predovšetkým na vybudovanie svetoznámej jazykovej typológie, ktorá rozlišuje päť základných typov jazyka – flexívny, introflexívny, aglutinačný, izolačný a polysyntetický. Podobne ako Wilhelm von Humboldt však tieto typy nestotožňoval so štruktúrou konkrétnych jazykov, ale vnímal ich len ako „extrémy“, ako súbory vlastností, ktoré sa v čistej podobe v nijakom prirodzenom jazyku nerealizujú. Samozrejme, že vo svojich výkladoch priniesol aj mnoho dôležitého na pochopenie štruktúry jednotlivých konkrétnych jazykov, osobitne češtiny, no aj iných jazykov vrátane slovenčiny.

Keďže neštudoval len jeden jazyk, nemohol prepadnúť nešváru niektorých autorov zovšeobecňujúcich vlastnosti a fungovanie opisovaného jazyka unáhle – bez akejkoľvek znalosti iných jazykov. Bol to obdivuhodný polyglot, ktorý si dopĺňoval vedomosti o jazykoch aj v neskoršom veku. Pritom napísal také diela, ako je *Zur ungarischen Grammatik* (1935), popularizujúci *Typ češtiny* (1951), diachronický *Vývoj české deklinace* (1941) a *Vývoj jazyka* (1960), *Úvod do jazykovedy* (1953, 1963). Nemenej dôležité sú však aj jeho početné štúdie a recenzie, v ktorých sa dotkol fonológie, tvorenia slov, morfológie, lexikológie, syntaxe, ale aj štylistiky, sociolingvistiky, psycholingvistiky. Venoval sa teórii výučby jazyka a teórii prekladu (sám prekladal aj ro-

mány napr. z maďarčiny), medzinárodným jazykom a pod. a osobitne významný je jeho metodologický prínos. F. Čermák pripomína Skaličkovu opakované zdôrazňovanie úlohy náhody v jazyku, nedokonalosti či dokonca zradnosti definícií.

Zdôraznime však ešte ďalšiu kvalitu v diele Vladimíra Skaličku, čo nám potvrdzuje aj tento výber: bol to majster lingvistickej eseje. Ako dokladajú texty v recenzovaných troch zväzkoch, jeho podanie nebolo nikdy suchopárne, banálne, ani nezrozumiteľne zložené. Aj v písanej forme si zachoval istú hovorenosť, čo sa určite podpísalo na popularite jeho textov. Spomínajú sa jeho učiteľské schopnosti, ústne neformálne diskusie, na ktorých vyrástli viacerí moderní českí lingvisti. Píše o tom aj F. Čermák v úvode, z ktorého sa hodí odcitovať aspoň jeho vyjadrenie zo s. 24 – 25: „Asi každý človek, s výjimkou samolibých pitomců, musí občas o leccems pochybovať a moc potrebuje si s niekým zkušenejším o tom popovídat a nechat si tak či onak poradiť. ... Vždycky se vyplatilo zajít za ním pro názor a zrelativizovat si, zpochybnit – zprvu k vlastní nelibosti – to málo, co vím, ale nakonec z toho jedinečně získat. A naučit se i umírněnosti a skromnosti v úsudku u vědomí toho, kolik je toho možné a nutné se ještě dovědět“ (s. 24 – 25).

Veľmi významnou časťou zobrazených spisov je *Skaličkiana*, ktorá obsahuje Skaličkovy výroky, myšlienky a citácie pozbierané zo spoločných seminárov v priebehu 15 rokov jeho najbližším žiakom Františkom Čermákom. Aj ony dokresľujú, kam až siahali Skaličkovy obzory, dokumentujú jeho bravúru i schopnosť názorného a aforistického výkladu. Niektoré z nich sú doslova obrazoborecké či heretické, napr. o preceňovaní syntaxe, o spochybňovaní univerzálií, o hodnotení obrodencov, ktorí sa podľa neho nie vždy oprávnene vynášajú na piedestál. V. Skalička pritom apeluje na kritický pohľad: na to, aby sme aj ich predstavovali komplexne a neskrývali ani ich občasnú diletantskú biedu a nezmysly.

F. Čermák aforistické citáty rozčlenil na päť oblastí: a) metodológia a opis jazyka, b) synchronný systém jazyka (jazyk všeobecne, fonológia, morfológia, lexika, syntax a text), c) diachronia, vznik a vývoj, d) jazyk, literatúra a štýl e) jazyky v širšom rámci (typológia, univerzália, jazyky a ich skupiny). Zopakujme aspoň niektoré z nich, lebo mnohé sú vysoko aktuálne aj u nás, a to práve dnes:

„Vše, co lingvista prohlásí, platí vlastně jen do určité míry. Při výkladu jazyka jde vlastně o určité násilí, jeho stylizaci. Každému pravidlu něco odporuje, a to platí na všech rovinách“.

„Filologická práce musí umět nejen pracovat s pojmy, ale i vystihnout jejich nepřesnosti a nepřesnosti jejich hranic“.

„Centrum-periférie: je tu nesmírná oscilace, můžeme popisovat jen pohyb, a ne pozice“.

„Přirozený jazyk funguje zcela dobře i při té nepřesnosti, již se jeho pojmy vyznačují“.

„Největší potíž je v tom, že jazyk nezná svého tvůrce, není řízen úvahou, plánován, definován a podle toho tvořen. Jazyk prostě nějakou vznikl, je dán sám sebou. Přitom souvislosti v něm jsou v nějakém pořádku, jsou to modely, vzory, ale žádat přesné definice nelze“.

„Většina z gramatického systému je „nadbytečná“, určité partie jsou absurdní, ale gramatika usnadňuje vyjadřování ... Gramatika není úplně zbytečná“.

„Věta je svým způsobem pojmenování“.

„Není správné chápaní, že k podmětu se přiřkne, ale že existuje predikace, z níž se něco jako subjekt vyčlenilo. Predikát je vždy nepochybný, subjekt je někdy pochybný. Dvočlennost věty je spíš pověra“.

„Jazyk se vyvíjí podle svých vlastních zákonitostí. Ale my o těchto zákonitostech, jsou-li, dosud nic nevíme“ (na adresu Téz).

„Jazyk se někdy projevuje jako subjekt, sám sebe mění a opravuje. To, co bylo zredukováno ve prospěch jiného vybudovaného systému, metody, najednou začne narůstat, a pak nemůže jít o analogii. Jazyk je nejsamostatnější tam, kde v sobě překonává převládající, existující sílu a podporuje jinou, slabší tendenci“.

„Nelze tvrdit, že vývoj jde k lepšímu, ani že se to děje podle společného principu vývoje. Situace tu nejspíš připomíná hru: něco se zkouší, jazyk si s něčím hraje a uplatňuje to, a pak to zahodí“.

K otázce jazykové kultury (1963) uvádí V. Skalička toto: „Kdybychom se postavili na stanovisko neustálého zdokonalování jazyka, popřeli bychom potřebu uvědomělé péče o jazyk – jazyk by si ji obstaral sám. Proto musíme jazyk a jeho vývoj posuzovat jinak. Třeba si uvědomit, že jazyk má ve svém vývoji více možností a může se rozhodnout pro jednu z nich. Z hlediska jazyka jako celku jsou jednotlivé možnosti náhodné. Při zasahování do jazyka vybíráme jednu, druhou, třetí možnost. Jazykovědec pak může udělat chybu nebo – při správném odhadu – napomoci vývoji“ (s. 917).

K čomu všetkému sa V. Skalička vo svojich textoch vyjadruje? Je toho skutočne veľa a môžeme to len tematicky naznačiť. Je to fonológia spisovnej fínčiny, eurázijský jazykový zväz, maďarská gramatika, problém vety, asymetrický dualizmus jazykových jednotiek, stredoeurópska fonológia, funkcia poriadku jazykových jednotiek, fonologické protiklady, reduplikácia, prehovor ako lingvistický pojem, maďarské onomatopoické výrazy, kongruencia, vznik fonológie, pojem morfémy, negácia, ohlas Pražskej školy v zahraničí, osobitosti reči epileptikov, typológia bantuských jazykov a typológia hovorenej čínštiny, jazyková rôznosť, vnútorná flexia, potreba parolovej lingvistiky, analógia i anomália, teória pádov.

V spisoch nájdeme aj dva články o Stalinovi, ktoré však nie sú oslavné, ale skôr vecné. Víta v nich predovšetkým odmietnutie marrizmu. Ďalej tu nájdeme články o jazykoch Sovietskeho zväzu, o polysyntetických jazykoch, o vzťahu morfológie a syntaxe, o komplexnosti jazykových jednotiek, o infinitíve, o tom, čo priniesla

štruktúrna jazykoveda do porovnávacieho štúdia slovanských jazykov, o transpozícií, o Komenskom ako lingvistovi, o tzv. primitívnych jazykoch, o zmenách a náhode v jazyku, o ich príčinách, o fonologickej redukcii, typológii slovanských jazykov, o texte, kontexte a subtexte, o vzťahu vývoja jazyka k vývoju spoločnosti, o obecnej češtine, o evokácii ako probléme jazyka a literatúry, o typológii a totožnosti jazykov, o zjednocovaní slovanskej lingvistickej terminológie a pod.

Tretí zväzok obsahuje už zväčša len typologické témy, ako sú napr. kombinácia konsonantov a lingvistická typológia, typológia a konfrontačná lingvistika, situácia a jej rola v jazyku, kontinuita slov. Osobitne je pre nás zaujímavé spracovanie problému tzv. dunajského jazykového zväzu, ďalej sa tu analyzujú „absurdné jednotky jazykov“, ugrofínčina a indoeurópcina, hyposyntax, gramatika afrického jazyka hausa, výpožičky, psychika v jazyku, esperanto, energie. Zaujímavý je polemický článok *Postavení jazykovědy v dnešní společnosti*, kde sa polemizuje s vyhlásením vtedajších mocipánov o českej lingvistike, a takisto *Hranice sociolingvistiky* z r. 1975. Z recenzií vyzdvihneme posúdenie iného veľkého esejistu Pavla Eisnera. Vladimír Skalička mu nedaruje ako lingvista nič, kriticky vníma aj jeho epopoj Chrám i tvrz (1947). Inou recenziou, hodnou osobitného povšimnutia, je posudok knihy Jozefa Ružičku *Z problematiky slabiky a prozodických vlastností. K vývinu hornonemeckého slova* (1947), ktorú hodnotí ako záslužnú a odvážnu. Víta časopis *Slovo a tvar* (1948), inde sa zasa pripája k mienke Eugena Paulinyho o vlastnostiach spisovného jazyka. Z našich autorov sa tu najviac cituje – celkom pochopiteľne – Ľudovít Novák.

V závere sa dopĺňajú aj texty, ktoré doteraz nefigurovali v Skaličkových súpisoch (najmä z Ottovho slovníka náučného), ale aj kompletne bibliografické súpisy a podrobné registre (menný a vecný). Aj tieto texty nám potvrdzujú, že Vladimír Skalička je predovšetkým vykladač jazyka cez jazyky. Oplatí sa k nemu vrátiť a oboznámiť s jeho výkladmi aj našich študentov. Tri zväzky súborného diela Vladimíra Skaličku ponúkajú na to vynikajúcu príležitosť.

Slavomír Ondrejovič

KLÉGR, Aleš: Tezaurus jazyka českého. Slovník českých slov a frází souznačných, blízkých a příbuzných. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2007. 1190 s.

Slovo **tezaurus** (pochádzajúce z gréčtiny a majúce význam „poklad“) má podľa akademického Slovníka cudzích slov (2. vyd., 2005) tieto významy: 1. slovná zásoba jazyka; veľký slovník zachytávajúci celú slovnú zásobu všetkých útvarov národného jazyka (aj nárečí a pod.) všetkých čias; 2. pojmový, sémantický slovník zaraďujúci jazykové jednotky podľa ich významových vzťahov; 3. (v informatike) riadený a meniteľný slovník lexikálnych jednotiek z istej tematickej oblasti založený na slovnej zásobe jedného jazyka. Charakter recenzovaného *Tezaura jazyka českého* (ďalej TJČ) zodpovedá druhému významu, čiže ide o pojmový, sémantický, resp. vecný, tematický slovník. V tomto type slovníka sa aplikuje onomaziologický prístup ku skúmaniu lexiky (založený na postupe od obsahu k forme). V onomaziologických slovníkoch (najbežnejším typom je synonymický slovník) je východiskom istý pojem/význam, ktorý sa dokladá príslušnými slovami alebo slovnými spojeniami. Klasické výkladové slovníky sú koncipované na základe semaziologického prístupu (postup od formy k obsahu).

TJČ predstavuje prvý dokončený slovník svojho druhu v českej jazykovede a priamo nadväzuje na tradíciu tezaurov v anglo-americkej jazykovede. Prvý tezaurus s názvom *Thesaurus of English Words and Phrases* bol vydaný v roku 1852. Jeho autorom je Peter Mark Roget, vo svojej dobe významný anglický lekár a prírodovedec, ktorý sa jazykovede profesionálne nevenoval (dnes je paradoxne preslávnený práve svojím tezaustom). Ako sa možno dozvedieť v úvode TJČ (s. 7 a n.), počas Rogetovho života vyšlo 28 vydaní a po smrti vo vydávaní pokračovali jeho potomkovia. Po storočí v roku 1952 autorské práva kúpilo vydavateľstvo Longman, v ktorom tezaurus pôvodne vyšiel. Nateraz posledné vydanie Rogetovho tezaura vyšlo v roku 2002. Aj keď dielo prešlo viacerými inováciami a rozsah sa z pôvodných 15 000 slov „rozrástol“ na dnešných viac než 300 000 jednotiek, pôvodná koncepcia sa prakticky nezmenila.

TJČ je rozdelený na päť častí. V úvode (s. 7 – 13) sa nachádzajú informácie všeobecného rázu: výklad o tezaure ako špecifickom druhu slovníka, o histórii a vývine „tezaurovskej“ lexikografie, o typoch a funkciách tezaurov. Nájde tu aj užitočné odkazy na internetové stránky, ktoré sa venujú tejto problematike, napr. na vyhľadávací on-line tezaurus (<http://www.thesaurus.com/>) alebo na názorný tezaurus, v ktorom sa zobrazujú vzťahy medzi lexikálnymi jednotkami (<http://visualthesaurus.com/index.jsp>).

V úvode sa takisto možno dočítať, ako vlastne recenzovaná práca vznikala. Pracovníci zainteresovaní do projektu Komputerizovaný tezaurus českého jazyka (1999 – 2001), ktorý stál na začiatku cesty smerujúcej k TJČ, zvolili veľmi trizvy a pragmatický variant (s ohľadom na obmedzené technické a personálne možnosti). Český projekt vychádza z osvedčenej rogetovskej koncepcie a v prvej etape bol budovaný na báze prekladu. Za východiskový zdroj sa vybral jeden z početných tezaurov rogetovskej línie, konkrétne tezaurus stredného typu *The Penguin Pocket English Thesaurus* (1985), a to najmä preto, že na rozdiel od plnej verzie, obsahujúcej pôvodných 1000 kategórií, poskytuje viac priestoru pri adaptácii na český jazykový materiál a netreba riešiť toľko prekladateľských problémov súvisiacich aj so sociokultúrnymi špecifikami jazykov. Táto metóda však z opačnej strany potvrdila, že pojmové polia a ich štruktúra nie sú primárne viazané na lexiku konkrétneho jazyka, ale majú univerzálnejšiu platnosť. Druhá fáza, príprava tlačenej verzie, zostala na pleciach jedného človeka, profesora Aleša Klégra, popredného českého anglistu a lexikológa. V nej sa postúpilo od prekladu k adaptácii na základe českých prameňov (moderné české výkladové slovníky, encyklopédie a v neposlednom rade aj korpusové dáta), čo v mnohých prípadoch znamenalo radikálnu úpravu pôvodného prekladu. Výsledná verzia má 885 hesiel, pričom v jednom hesle sa nachádza priemerne tristo jednotiek (jednoslovných a viacslovných lexém, ale aj slovných spojení, ktoré nie sú úplne lexikalizované).

Stručná druhá časť (s. 14 – 15) obsahuje inštrukcie k práci s tezaurom. Najrýchlejším a najjednoduchším spôsobom, ako zistiť zapojenosť lexikálnej jednotky do pojmových vzťahov, je začať vyhľadávanie v registri. Tu sa nachádza odkaz na heslá, v ktorých sa hľadaná lexéma nachádza. Napríklad *móda* (s. 741):

móda

móda 204, 772

poslední móda 772

přízeň 776

styl 503

tendance 140

trend 249

výstřelek 545

Tretia časť (s. 16 – 21) ozrejmuje plán klasifikácie pojmov a uvádza zoznam 885 hesiel, ktoré sa v tezaure nachádzajú. Plán klasifikácie vychádza zo šiestich tried (I. Abstraktné vzťahy, II. Priestor, III. Hmota, IV. Intelekt (mysleň), V. Vôľa, VI. Emócie, náboženstvo a morálka) s 39 sekciami, ktoré sa ďalej členia na podsekcie zložené z konkrétnych hesiel. Napríklad prvá trieda Abstraktné vzťahy obsahuje osem sekcií (Existencia, Vzťah, Kvantita, Poradie, Číslo, Čas, Zmena, Príčinné vzťahy); prvá sekcia Existencia zahrnuje napr. heslá Existencia, Neexistencia, Skutočnosť, Neskutočnosť a i.

Vlastný tezaurus tvorí štvrtá časť (s. 23 – 523). K tomu, čo sme o klasifikácii v TJČ uviedli v predchádzajúcom odseku, možno doplniť, že v jednotlivých heslách sa jednotky ďalej vnútorne členia v poradí: podstatné mená (**sb.**), prídavné mená (**adj.**), slovesá (**vb.**), príslovky (**adv.**) – v tejto skupine sa okrem prísloviak a príslovkových určení nachádzajú aj jednotky iného typu – predložky, spojky, prirovnania, citácie a i. Obmedzené členenie do štyroch skupín, aj napriek značne heterogénnej poslednej skupine, sleduje pragmatický cieľ – poskytnúť čitateľovi čo najprehľadnejšiu štruktúru hesla. V rámci každého slovného druhu sa nachádzajú odseky s východiskovými dominantami, napr. pri hesle č. **730 Pociť** sú uvedené odseky s dominantnými lexémami: substantíva *pociť, kategorie citů, cítění, soucít, citovost, emoční vzrušení, emocionální zaujetí*, adjektíva *pocitový, cituplný, citlivý, soucitný, citově rozechvělý, rozrušený, zaujatý*, verbá *cítit, soucíť, dojmout, reagovat*. V odseku s východiskovým podstatným menom **soucít** nájdeme tieto jednotky: *soucítění, soustrast, účast, účastenství, spoluúčast, útrpnost, sympatie, solidarnost, schopnost vcítit se, vcítění, vcítování, empatie, pocit sounáležitosti, pocit vzájemného porozumění, porozumění, pochopení, vnímavost, přátelstko, kolegiálna, pozitivní vibrace, ocenění, uznání, docenění, citlivost, senzitivita, něha, něžnost, vlídnost, srdečnost, laskavost, láskyplnost, vřelost, vroucnost*. (Aj z tohto príkladu je evidentné, že v tezauroch sa spracúva nielen synonymia, ale zachytávajú sa široko chápané pojmové vzťahy.) Na konci väčšiny hesiel nájdeme odkazy na ďalšie obsahovo súvisiace heslá, napr. pri spomínanom hesle **Pociť** sú to <334 Tělesný pocit, 731 Citlivost, 733 Silná emoce, 797 Láska, 798 Nenávisť, 811 Soucít>.

Ako sme už spomenuli, neoddeliteľnou súčasťou tezaura je posledná, najrozsiahljšia, piata časť – register (s. 525 – 1189), ktorý slúži na rýchle vyhľadávanie jednotiek v slovníku.

Na záver sa aspoň v stručnosti zmienime o využití tezaurov (porov. aj TJČ, s. 13). Sféra ich využitia je široká – môžu poslúžiť každému používateľovi jazyka, ktorý, najmä pri tvorbe písaných textov, hľadá čo najvýstižnejší výraz pre daný pojem, čo v konečnom dôsledku vedie k rozširovaniu individuálnej slovnej zásoby. Tezaurové výstupy sa môžu stať aj východiskom či inšpiráciou na ďalší lingvistický, ale aj interdisciplinárny, napr. psycholingvistický výskum. V neposlednom rade tezaurus je svedectvom významovej i výrazovej pestrosti lexiky národného jazyka, ktorá je „vsadená“ do konkrétnej doby a determinovaná geopolitickými či sociokultúrnymi faktormi.

Dielo *Tezaurus jazyka českého* je ojedinelým a veľkolepým jazykovedným projektom. Práce na ňom sa začali v roku 1999. O to obdivuhodnejšie je, že knižný výstup v podobe 1190 strán textu uzrel svetlo sveta už v roku 2007, teda po ôsmich rokoch. V tejto súvislosti je hodné osobitného zreteľa, ba priam fenomenálne, že jeho autorom je jediný človek (toto konštatovanie sa nedevaluje ani poznámkou, že v úvodných fázach sa na projekte podieľal kolektív spolupracovníkov).

Tezaurová lingvistika má vo svete vybudovanú solídnu, viac než 150-ročnú tradíciu. O tom, že tejto problematike sa venuje nemalá pozornosť, svedčí aj bibliografický zoznam na webovej stránke <http://www.site.uottawa.ca/~mjarmasz/rt-biblio.html>. Okrem angličtiny sa však existenciou tezaurového slovníka môže pochváliť napr. nemčina, španielčina, francúzština či holandčina. Niektoré národné jazykovedy sa aspoň čiastočnej emancipácie „tezauristiky“ dočkali až na začiatku nového tisícročia (napr. bohemistika v podobe TJČ). Slovenský tezaurus v knižnej podobe zatiaľ nemáme, aj keď sa možno domnievať, že s nástupom korpusovej lingvistiky a celkovo so stále vehementnejším využívaním výpočtovej techniky v jazykovednom výskume sa takéto spracovanie slovenskej lexiky bude hlásiť o slovo čoraz častejšie a naliehavejšie.

Martin Ološtiak

Na sedemdesiate narodeniny docenta Emila Horáka

Keď náš jubilant (narodený 14. 4. 1938) začal v roku 1955 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave študovať slovenský a ruský jazyk, iste netušil, že jeho ďalšie smerovanie bude mať onedlho iné ako slovakisticko-rusistické dimenzie. Počas prvých rokov jeho vysokoškolských štúdií začala nadobúdať reálne kontúry myšlienka vytvoriť na univerzitnej pôde vedecko-pedagogické pracovisko, ktoré by ponúkalo budúcim poslucháčom možnosť výberu zo širšieho spektra slavistických odborov. Zo slovanských filológií sa totiž v tomto období prednášali ako samostatné špecializácie iba slovakistika, rusistika a polonistika. Ešte pred vznikom katedry slavistiky a indoeuropeistiky (1964) sa jej zakladateľ profesor Šimon Ondruš usiloval v širšom rámci slavistiky získať erudovaných pedagogických a odborných pracovníkov a vytvoriť tak personálne podmienky na konštituovanie ďalších slavistických odborov. Preto vo viacročnom predstihu navrhol na štúdium bulharistiky na Univerzitu Klimenta Ochridského v Sofii dvoch poslucháčov slovakistiky, Emila Horáka a Jána Košku. Neúprosný, ale spravodlivý čas potvrdil, že to bola správna voľba.

Emil Horák po dvojročnom študijnom pobyte v Sofii absolvoval slovenskú, bulharskú a ruskú filológiu na bratislavskej univerzite, kde obhájil diplomovú prácu *Systém minulých časov v bulharčine v porovnaní so slovenčinou* (1961), ktorá výberom témy a hĺbkou jej rozpracovania ostáva v slovenskej jazykovede doposiaľ neprekonaná. Po základnej vojenskej službe sa vracia na alma mater, kde najprv rok pracoval ako asistent na katedre slovenského jazyka a po vzniku slavistickej katedry ako jej odborný asistent. Južnoslovanskú vedecko-pedagogickú orientáciu E. Horáka predznamenal roky 1966 – 1969, počas ktorých pôsobil ako hosťujúci profesor slovenského jazyka na Filozofickej fakulte Univerzity v Novom Sade. Rodákovi z Nových Sadov pri Nitre bola iste sympatická analógia medzi jeho rodiskom a novým pôsobiskom, ale to nebol dôvod, prečo sa do Nového Sadu v rokoch 1972 – 1974 a 1976 – 1978 vrátil ako lektor slovenského jazyka. Keď v roku 1968 odišiel na univerzitu do kanadského Vancouveru srbochorvatista Ján Frýdecký, Emil Horák si v záujme zachovania odboru počas novosadských lektorských pobytov rozšíril špecializáciu o srbskú a chorvátsku filológiu. Po návrate obhájil kandidátsku dizertáciu *Kontrastívny opis predložkového systému spisovnej slovenčiny a spisovnej srbochorvátčiny* (1976) a habilitačnú prácu *Z konfrontácie spisovnej slovenčiny a spisovnej srbochorvátčiny* (1980). Výskumne sa systematicky venoval konfrontácii gramatickej stavby slovenčiny a južnoslovanských jazykov, s osobitným akcentom na ich predložkové systémy. Z tejto oblasti publikoval viaceré porovnávacie štúdie, ktoré svojim moderným metodologickým prístupom pri-

niesli do slovensko-slovanskej gramatickej teórie nové prvky. Keď na bratislavskej univerzite od roku 1970 prednášal jazykovednú zložku srbskej a chorvátskej filológie, prijal ako osobnú výzvu pre potreby pedagogickej aj širšej spoločenskej praxe vyplniť medzery v chýbajúcich prekladových slovníkoch a začal sa orientovať na srbsko-chorvátsko-slovenskú lexikografiu.

Docent Horák ako vysokoškolský učiteľ nevychoval iba niekoľko generácií slovenských srbistov či chorvatistov, ale aj bulharistov, keďže po odchode Milana Odrana od roku 1979 prednášal aj jazykovedné disciplíny bulharskej filológie. Keď v roku 1986 prevzal po profesorovi Ondrušovi vedenie katedry, inicioval zmenu jej názvu na katedru slovanských filológií. V tom čase sa stal autorom a koordinátorom vedecko-výskumného projektu v širšom kontexte všeobecnej porovnávacej jazykovedy *Konfrontácia lexiky a gramatickej stavby slovenčiny a slovanských jazykov*, do tlače pripravoval *Srbochorvátsko-slovenský a slovensko-srbochorvátsky slovník* (1991), prednášal jazykovednú zložku dvoch slovanských filológií (bulharskú a srbsko-chorvátsku), viedol a oponoval diplomové práce, bol školiteľom a oponentom domácich aj zahraničných rigorózných prác, kandidátskych dizertácií a pod. Ako vedúci katedry vynaložil nemalé úsilie na personálne zabezpečenie jednotlivých slovanských filológií. Vlastné skúsenosti s touto sifyfovskou prácou ho podnietili uverejniť na stránkach časopisu *Slavica Slovaca* otvorený, kritický a, žiaľ, aj dnes aktuálny príspevok *Súčasný stav slovenskej jazykovednej slavistiky* (1990). Faktami podložil a presne formuloval argumenty, prečo sa existencia tzv. malých slovanských filológií na fakultách odvíja od vytvorenia minimálne troch systemizovaných miest pre každý odbor. V búrlivých spoločensko-politických zmenách jeho výzva nenašla na akademickej pôde potrebnú odozvu. Azda skepsa z ďalšieho smerovania slovenskej slavistiky, resp. poznanie súvislosti a tušenie tieňov, ktoré sa nad ňou dnes vznášajú ešte intenzívnejšie, viedli docenta Horáka k rozhodnutiu venovať sa slovensko-južnoslovanským jazykovým vzťahom samostatne, nezávisle, mimo svojho bratislavského materského pracoviska. V rokoch 1994 – 1998 pôsobil ako historicky prvý lektor slovenského jazyka a kultúry na Univerzite v Záhrebe, dva roky prednášal na Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, potom opäť odchádza na štvorročný lektorský pobyt, tentoraz do srbského Belehradu. Nadalej sa venuje porovnávacej slovensko-južnoslovanskej jazykovede, pričom svoj vedecký záujem rozšíril o ďalšie oblasti výskumu, napríklad v prácach *Slovakizmy Bohuslava Šuleka v chorvátskom spisovnom jazyku* (1997), *Povaha a genéza slovenského a chorvátskeho jazykového purizmu* (1999), *Slovanské spisované jazyky na konci 20. storočia* (1999), *Kodifikácia spisovnej slovenčiny z aspektu kodifikačných procesov v južnoslovanských jazykoch* (2001), *Chorvátsko-slovinsko-slovenské lexikálne paralely* (2002), *Slovensko-macedónske jazykové paralely* (2004), *Slovensko-české filologické paralely z (južno)slavistického aspektu* (2007) a pod.

Na záver jubilejných medailónov sa patrí oslávencom zablahoželať. V mene bývalých kolegov a žiakov Vám, vážený pán docent, zo srdca želim dobré zdravie, ostré pero, bystrú myseľ a pevný krok. V rámci tohto úprimne mieneného vinšu mi nedá nedodať, že ste nám na bratislavskej slavistike nie raz veľmi chýbali.

Mnogaja ljeta!

Mária Dobříková

In memoriam Ivan Masár (26. 3. 1930 – 16. 3. 2008)

16. marca 2008 opustil rady slovenských jazykovedcov a svojich najbližších PhDr. Ivan Masár. Odišiel šľachetný človek, milý, dobrý kolega, svedomitý, vzdelaný jazykovedec s hlbokými vedomosťami zo svojej užšej špecializácie, osobnosť so vzácnou širokým kultúrnym rozhľadom. Kolegovia aj širšia jazykovedná komunita poznali Ivana Masára ako možno až veľmi skromného človeka a odborníka – táto vlastnosť, ako vieme, zdobí často práve tých, ktorí dobre vedú, že ani hlboké vedomosti problematiku daného vedného odboru či aplikačného úseku nevyčerpávajú, vždy možno ísť v poznávaní a reflektovaní poznaného ďalej.

Ivan Masár sa narodil 26. marca 1930 v Horných Lefantovciach pri Nitre. Vysokoškolské štúdium v odbore slovenčina – latinčina absolvoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (1949 – 1953). Niekoľko rokov pracoval ako redaktor v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve a od roku 1961 sa stal pracovníkom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied (v tom čase malo pracovisko názov Ústav slovenského jazyka). Venoval sa výskumu slovenskej terminológie, jej teoretickým otázkam aj praktickým riešeniam, ktoré stáli pred viacerými vednými a technickým odborními v čase, keď príslušní odborníci s prispáním jazykovedcov budovali či dobudúvali terminológiu jednotlivých odborov. V teórii aj v terminologickej praxi bol Ivanovi Masárovi učiteľom a starším spolupracovníkom zakladateľ a tvorca modernej slovenskej teórie terminológie uznávannej aj v zahraničí profesor Ján Horecký. I. Masár šírila ďalej dobré meno slovenskej teórie terminológie, a to aj za hranice Slovenska. Bol redaktorom *Československého terminologického časopisu* (1963 – 1966), po vzniku *Kultúry slova*, vedecko-popularizačného časopisu pre jazykovú kultúru a terminológiu, stal sa na desať rokov (1967 – 1976) jeho výkonným redaktorom. Členom redakčnej rady tohto časopisu bol až do svojho skonu. I. Masár pôsobil dlhé roky ako tajomník Medzinárodnej komisie pre lingvistickú terminológiu pri Medzinárodnom komitáte slavistov (prof. Ján Horecký bol vtedy jej predsedom).

Pri práci v terminologických komisiách I. Masár vlastne prevzal štafetový kolík po profesorovi J. Horeckom a niekoľkých kolegoch (F. Buffovi, V. Dujčíkovej, vydatej Slivkovej), ktorí vo vtedajšom terminologickom oddelení ústavu pracovali v 50. rokoch. Jazykovedci aj iní čitatelia časopisu *Slovenská reč* sa v 70. a 80. rokoch minulého storočia mohli v Správach o činnosti Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV za jednotlivé roky pravidelne stretávať aj s aktivitami ústavu v práci terminologických komisií. Hlavnú zásluhu a podiel na tejto výskumnej a aplikačnej zložke jazykovednej činnosti mal práve I. Masár (ako jazykový poradca každoročne pracoval v šiestich až dvanástich komisiách). Skúsenosti z tejto práce boli jedným zo zdrojov, ktoré zúročil v hodnotnej, úspešnej a dnes veľmi vyhľadávanej vedecko-popularizačnej knižke *Príručka slovenskej terminológie* (Veda 1991). Na necelých dvesto stranách tu koncízne podal prehľad o terminologickej práci na Slovensku, základné obsahové a formálne vlastnosti termínu, klasifikáciu pojmov a typy definícií termínov a neobišiel ani dnes toľko pertraktované témy o preberaní cudzojazyčných termínov a o vzťahu jazykovej a terminologickej kultúry. Výber najdôležitejších terminologických otázok a praktických riešení z danej problematiky z pera I. Masára vyšiel zásluhou Slovenskej jazykovednej spoločnosti aj v edícii Spisy Slovenskej jazykovednej spoločnosti pod názvom *Ako pomenúvame v slovenčine*, s podtitulom *Kapitoly z terminologickej teórie a praxe* (2000). Čitateľ sa presvedčí, že I. Masár nielen propagoval terminologickú teóriu, ktorú v základných črtách vytvoril J. Horecký, ale že sám túto teóriu vo viacerých položkách rozvíjal a precizoval. Pripomeňme aspoň výberovo jeho štúdie *Výpracúvanie definície termínu a názvu v Krátkom slovníku slovenského jazyka* (1984), *Inventár prostriedkov na tvorenie zoologických a botanických rodových mien* (1986), *Zapájanie termínu do odborného textu* (1987). I. Masár bol spoluautorom *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (1. vyd. 1987; 4. vyd. 2003). Do syntetického diela *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (1989) prispel zaujímavou kapitolou *Názvy zvierat a rastlín* (s. 61 – 76). Ukázal v nej, že aj v systémoch s relatívne ustáleným repertoárom slovtvorných prostriedkov, akými sú zoologická a botanická terminológia, prebieha istý pohyb, reflektujúci pohyb v poznaní, pričom presuny v systémoch sú sprevádzané zmenami vo výbere slovtvorných prostriedkov, aby lepšie vyhovovali nárokom na tvorbu nových rodových a druhových mien. Z aktivít I. Masára v oblasti terminológie nemožno nespomenúť vynikajúco sumarizujúci a do značnej miery aj programový článok *Stav a úlohy terminológie* (Kultúra slova, 1993, roč. 27, s. 129 – 139). I. Masár si v ňom kladie za cieľ prehľadne ukázať, aké dedičstvo zanechali generácie pracujúce v oblasti terminológie v posledných štyroch desaťročiach nasledujúcim generáciám, v čom sú základné položky slovenského terminologického inventára (v čase vzniku článku na začiatku existencie Slovenska ako samostatného štátu). Dávame tento článok najmä do pozornosti tvorcom dnešného úsilia o budovanie ter-

minologickej siete v podstatne odlišných informačných a technických podmienkach, aké boli začiatkom deväťdesiatych rokov. I. Masár je aj spoluautorom *Encyklopédie jazykovedy* (1993), ktorá vyšla ako kolektívne dielo pod vedením Jozefa Mistrika.

Popri práci v oblasti terminológie druhou veľkou oblasťou pôsobnosti I. Masára sú jeho žánrovo veľmi rozmanité príspevky zacielené primárne na jazykovú kultúru. Viedol rubriku *Poznámka o slovenčine* v denníku Práca, ako výkonný redaktor a člen redakčnej rady časopisu *Kultúra slova* sám napísal množstvo príspevkov s jazykovo-výchovným zacielením: recenzií knižných publikácií, recenzií posudzujúcich najmä jazykovú stránku terminologických príručiek, učebníc. Vypracoval viacero jazykových rozborov beletristických diel, ktoré ho niečím zaujali (najmä zasvätené sondy do próz Mila Urbana). I. Masár venoval pozornosť aj jazykovej kultúre v katolíckej liturgii a v modernej katechéze. Ani po odchode do dôchodku v r. 1993 sa neprerušil záujem I. Masára o slovenský jazyk, zostal aktívnym členom redakčnej rady Kultúry slova, prispieval do jazykovej rubriky Slovenského rozhlasu, spolupracoval s ústavom aj úpravou slovenských technických noriem a analýzami legislatívnych textov.

Oceniť treba aj úsilie, ktoré I. Masár, vzdelaním aj klasický filológ, vynaložil na zjednocovanie transkripcie a skloňovania antických mien (najmä v prekladoch z klasickej latinčiny a gréčtiny, ale aj v pôvodných dielach). Zasvätení odborníci dobre vedia, že je to oblasť, v ktorej sa zatiaľ nepodarilo dosiahnuť optimálny stav. I. Masár sa usiloval o zlepšenie v tejto oblasti. Do nových Pravidiel slovenského pravopisu (1991 a nasledujúce vydania) vypracoval podkladové texty do kapitoly *Hlavné zásady prispôsobovania starogréckych a latinských mien* (PSP 2000, s. 43 – 44). Do kapitoly *Prepis z iných grafických sústav* prispel časťou o prepise z gréckej abecedy. O záujme I. Masára o túto tematiku svedčí aj jeho štúdia *Vlastné mená v práci Bohovia a hrdinovia antických báji* (1982).

Skláňame sa s úctou nad mimoriadne bohatým jazykovedným a popularizačným dielom PhDr. Ivana Masára. Nie náhodou dnes už, žiaľ, takisto nebohý profesor Ján Horecký nadpísal jubilejný článok pri príležitosti 70. narodenín Ivana Masára *Život v službách terminológie* (Slovenská reč, 2000, roč. 85, s. 101 – 126). Veríme, že nezarastie pomník, ktorý si I. Masár svojim dielom vystavil, a že z jeho prác budú výdatne čerpať nasledujúce generácie jazykovedcov aj odborníkov z iných blízkych disciplín. Vážime si aj stovky menších popularizačných príspevkov. Kolegyne a kolegovia z Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV si cenia aj osobnostné vlastnosti I. Masára: jeho priateľský prístup k spolupracovníkom, ochotu pomôcť mladším kolegom. Nezabudneme na milé, humorne ladené príhovory I. Masára na stretnutiach pracovníkov ústavu pri rozličných nepracovných príležitostiach. Všetci budeme na Ivana Masára spomínať s láskou a s úctou.

Češť jeho pamiatke!

Klára Buzássyová

K nedožitej osemdesiatke Jozefa Muránskeho

Dva roky po sebe sa koncom osemdesiatych rokov objavili v Slovenskej reči príležitostné články venované doc. PhDr. Jozefovi Muránskemu, CSc. Prvý vyšiel na jar v roku 1988. Autor J. Jacko ho venoval oslave šesťdesiatin jubilujúceho jazykovedca, vysokoškolského učiteľa a funkcionára, rovesníka (nar. 2. 3. 1928) a kolegu. Druhý článok vyšiel o rok neskôr a hovoril už o pamiatke Jozefa Muránskeho. Bol z pera F. Ruščáka, ktorý J. Muránskeho po jeho náhlej smrti na dve desaťročia vystriedal vo funkcii vedúceho katedry bývalej prešovskej Pedagogickej fakulty UPJŠ v Košiciach.

Už sa schyľovalo k nežnej revolúcii, keď som po konkurze na uvoľnené miesto po docentovi Muránskom (zomrel v posledný májový deň roku 1989) nastupovala na post vysokoškolskej učiteľky. Zdedila som, samozrejme, disciplíny, ktoré vyučoval, a stôl plný pokladov. Prvá vec, ktorú som z osobnosti Jozefa Muránskeho objavila, bol jeho drobný, úhladný rukopis. Pamätám sa na podrobné konspekty viacerých kníh, ktoré sa mu pravdepodobne nepošťastilo mať vo vlastníctve – tak som si to vtedy sama pre seba interpretovala. Najrozsiahlejší konspekt na malých, v tom čase už zažltnutých excerpčných lístkoch bol venovaný slovenskej štrukturalistickej dialektologickej biblii, za ktorú možno smelo považovať Paulinyho Fonologický vývin slovenčiny. Aké však bolo moje prekvapenie, keď som popri podrobnom konspekte v pozostalosti objavila i rovnomennú knihu, podpísanú subtilným Muránskeho rukopisom...

Precíznosť jeho štúdia sa, samozrejme, odrazila i v precízności vedeckého bádania, aj pri výskume hovorenej podoby spisovnej slovenčiny na východnom Slovensku, ako o tom píše S. Ondrejovič v Slovenskej reči v r. 1999. Vysoká škola totiž praje takémuto druhu bádania (cyklostylom namnožené dotazníky patrili tiež k pokladom Muránskeho stola). Kontakt s jednotlivými výskumnými lokalitami prostredníctvom študentov je v tomto druhu výskumu naozaj nenahraditeľný. Pravdepodobne aj preto štatistika 62 posledných publikačných jednotiek J. Muránskeho hovorí jasne o jeho výskumnom vývoji od didakticky zameraných prác k sociolingvistike (16 štúdií).

Na výskum hovorenej podoby spisovnej slovenčiny na východnom Slovensku, najmä jej zvukovej roviny, mal podľa môjho názoru J. Muránsky špeciálne predpoklady hlavne svojim pôvodom. Ako Oravec dlhodobo žijúci v odlišnom nárečovom prostredí mal dostatočný odstup od domáceho (prešovského) jazyka, aby ho vedel objektívne posúdiť. Ba možno predpokladať, že ako rodák z Podbiela mal špeciálne fonologické ucho na rozdiely medzi stredoslovenským fonologickým systémom a štruktúrne podobnými – hornooravským a východoslovenskými nárečovými systémami. Jedným z dôvodov takéhoto môjho uvažovania je aj jeden drobný fakt, kto-

ry som pri čítaní Muránskeho štúdií objavila, a ten svedčí o tom, že pri interpretácii morfolologickej roviny sa už o svoju intuíciu nemohol tak smelo oprieť, ako to bolo v prípade zvukovej roviny. Alebo, inak povedané, morfologické osobitosti, ba až jedinečnosti východoslovenských dialektov v celoslovenskom rámci niekedy ako Stredoslovák nepostrehol, ako som o tom písala už inde.

V didakticky zameraných prácach, ktorých v období od roku 1976 do svojej smrti vytvoril už len 9 (vrátane učebníc pre základné školy), sa venuje napríklad problematike vyučovania spisovnej slovenčiny v prvých ročníkoch základnej školy, významu a funkcii jazykového prejavu učiteľa vysokej školy, komunikatívnej a kognitívnej hodnote materinského jazyka v príprave učiteľov. Z uvedených tém jasne vyplýva Muránskeho komplexný pohľad na jazyk, na jeho prirodzený vývin a spôsoby jeho vyučovania ako na neoddeliteľné spojené nádoby. Výsledky výskumov hovorenej podoby spisovnej slovenčiny totiž vedel, alebo skôr „musel“, preta-viť do didaktických pokynov pre svojich študentov – budúcich učiteľov.

Za zmienku iste stojí aj editorská činnosť J. Muránskeho. Za svojho života stál totiž pri zrode väčšiny zborníkov, ktoré pod titulom *Slavistika* (s časťami *Jazykoveda* a *Literárna veda*) vydávala od roku 1965 prešovská pedagogická fakulta. Práve na stránkach tohto fakultného zborníka vychádzali seriálovo jeho štúdie o mestskej reči v Prešove (1978), v Bardejove (1978), v Michalovciach (1979), v Humennom (1980), v Trebišove (1982), v Košiciach (1983), v Poprade (1984), v Levoči (1984), v Krompachoch (1986), v Lipanoch (1988) a v Stropkove (1990), ktoré tak vysoko oceňuje slovenská sociolingvistika. A práve to, že v prípade zborníkov vydaných mimobratislavskými pracoviskami ide (vlastne skôr išlo, lebo dnes v čase elektronických médií je situácia predsa len omnoho lepšia) o menej dostupné (a často len preto nedoceňované) informačné zdroje, je dôvodom, aby sme si uvedomili, že pri vedeckom bádaní apriórne netreba podceňovať žiadne z dostupných (aj keď menej) informačných zdrojov. Touto zásadou sa pri svojom výskume riadil i J. Muránsky.

Marianna Sedláková

Sto rokov od narodenia Jozefa Štolca

Dvadsiateho štvrtého marca si slovenská jazykoveda pripomenula sté výročie narodenia univerzitného profesora PhDr. Jozefa Štolca, DrSc., poprednej osobnosti slovenskej jazykovedy, najmä dialektológie, ktorá svojím dielom vyorala hlbokú brázdú v poznávaní nášho národného jazyka. V rodisku, spišskej dedine Hranovnica, v ktorej vychodil aj základnú školu, začala sa cesta za poznávaním. J. Štolc na-

vštevovav gymnázium v Levoči a v Spišskej Novej Vsi a po maturite v r. 1928 odišiel na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, kde vyštudoval odbor slovenský jazyk – nemecký jazyk. Ako gymnaziálny profesor pôsobil najprv v Liptovskom Mikuláši, resp. v rodnom Spiši na učiteľskom ústave v Spišskej Novej Vsi, neskôr na reálnom gymnázium v Bratislave (1939). Tu sa zintenzívnili jeho kontakty s vedeckým aj univerzitným prostredím a stal sa podľa vtedajšieho spôsobu pracovného zaradovania lektorom slovenského jazyka. Po druhej svetovej vojne v r. 1946 nastúpil do vtedajšieho Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení, ktorý v rokoch 1948 – 1949 viedol ako jeho riaditeľ, a súčasne bol aj súkromným docentom slovenskej dialektológie na svojej materskej Filozofickej fakulte UK. Nežičlivé spoločenské a politické pomery päťdesiatych rokov postihli aj J. Štolca. V r. 1951 musel opustiť bádateľské prostredie a vzdať sa aj vysokoškolskej katedry. Pracoval krátky čas ako robotník na pile, neskôr bol redaktorom vo vydavateľstvách Slovenský spisovateľ a Slovenské pedagogické nakladateľstvo. V roku 1953 sa vrátil na akademickú pôdu, do prostredia SAV, po roku sa stal univerzitným profesorom Vysokkej školy pedagogickej a jeho pracovnou náplňou boli prednášky a semináre zo slovenskej historickej gramatiky a dialektológie. Druhá vlna politických zásahov do života profesora J. Štolca ho prinútila odísť v r. 1959 z univerzitného aj akademického prostredia. Na tri roky ho v týchto ťažkých časoch prichýlilo dialektologické oddelenie Ústavu pro jazyk český v Brne. Odtiaľ sa univerzitný profesor J. Štolc v r. 1964 vrátil do Jazykovedného ústavu Štúra SAV, kde vo výskumnej práci zotrval až do odchodu na zaslúžený odpočinok v r. 1976.

Prirodzený vzťah k dialektologickému výskumu sa u J. Štolca prejavil krátko po nástupe na univerzitné štúdiá. Od ich začiatkov sa v seminári známeho etnológa F. Wollmanna zapojil do terénneho zberu ústnej ľudovej slovesnosti v rodnom spišskom regióne a od r. 1932 sa zúčastňoval na organizovanom dotazníkovom výskume slovenských nárečí vedenom profesorom V. Vážnym. Ťažiskom celoživotnej výskumnej práce, analýzy a syntetizácie poznatkov vo vedeckom a pedagogickom pôsobení univerzitného profesora J. Štolca bola dialektológia. Hlavným a neoceniteľným prínosom je v tejto oblasti – z pohľadu slovenského jazyka, ale najmä zo širšieho slavistického hľadiska – základné dielo slovenskej národnej kultúry a hlavný titul personálnej bibliografie J. Štolca – *Atlas slovenského jazyka*. Na jeho príprave sa J. Štolc zúčastňoval od základov – bol spoluzostavovateľom *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí* (1947), organizoval terénny výskum, vyhodnocoval ho a nakon pripravil na publikovanie dva základné zväzky *Atlasu slovenského jazyka* (1. zväzok – mapy aj komentáre – vyšli v r. 1968, druhý zväzok v rokoch 1978 a 1981). Okrem týchto fundamentálnych prác treba popri dvoch stovkách bibliografických jednotiek v súpise prác profesora J. Štolca pripomenúť, že mu na srdci ležal aj výskum slovenských nárečí mimo územia Slovenska. Z tejto oblasti sú nenahradi-

teľným Štolcovým prínosom monografie *Nárečia troch slovenských ostrovov v Maďarsku* (1949) a *Reč Slovákov v Juhoslávii* (1968). Nemenej dôležitý bol v bádateľskej práci J. Štolca aj vzťah nárečí a spisovného jazyka a jeho vývinu. Dokazujú to príspevky *Jazyková kultúra v škole vo vzťahu k nárečiam* (1956), *O súvislosti skladby spisovného jazyka a nárečí* (1962), *O vzťahu nárečí a spisovného jazyka* (1967), *O nárečí a o vyučovaní slovenského jazyka* (1968). Neodmysliteľná je účasť profesora J. Štolca na príprave *Slovenskej gramatiky* (v spoluautorstve s E. Paulinym a J. Ružičkom vyšlo päť vydání), ktorá je dodnes výdatnou oporou v jazykovej praxi. Široký vedecký záber s dosahom na vývin jazyka, pôvod nárečí a kontaktnú lingvistiku zastupujú štúdie *O pôvode názvu rieky Chornad – Hornád* (1951), *Slovensko-poľské jazykové pomedzie a jeho výskum* (1972), ale najmä účasť na príprave rozsiahleho slavistického dialektologického diela *Slovanský jazykový atlas* (po medzinárodnom slavistickom zjazde v Moskve v r. 1958). Schopnosť vystihnúť diferencačné a integračné znaky slovenského jazyka v jeho spisovnej aj nespisovnej forme, ako aj odkaz na súvislosti medzi jednotlivými slovanskými jazykmi predstavuje Štolcova štúdia *Lingvistická geografia a medzislovné jazykové vzťahy* (1973), ktorá vznikla ako referát na VII. medzinárodnom slavistickom kongrese vo Varšave. Krátko nato, v r. 1976, odišiel profesor Štolc s podlomeným zdravím do dôchodku a 15. júla 1981 sa jeho životný kruh uzavrel. Ostalo po ňom množstvo nepublikovaných zámerov a rukopisné dielo *Slovenská dialektológia*, ktoré vyšlo v r. 1994 (na vydanie pripravil I. Ripka).

Univerzitný profesor PhDr. Jozef Štolc, DrSc., okrem výskumu a pôsobeniu za vysokoškolskou katedrou venoval vo svojom neľahkom živote mnoho času aj organizátorskej práci. Bol podpredsedom *Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV* (neskôr *Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV*), školil vedeckých ašpirantov a mnohí jeho žiaci sa stali významnými jazykovedcami. Mal dar ducha, ktorým dokázal podnecovať, inšpirovať a vzbudzovať bádateľské záujmy. Jeho vedecké dielo, prínos aj odkaz zhodnotili jeho žiaci a následníci na medzinárodnom vedeckom seminári *História, súčasnosť a perspektívy dialektologického bádania*, ktorý sa konal 22. mája 2008 v Bratislave ako spomienkové podujatie na sté výročie narodenia J. Štolca. Jeho dielo sa stalo inšpiratívnym odkazom, otvárajúcim cestu k syntetizujúcim postupom v slovenskej aj slovanskej dialektológii.

Pavol Žigo

ROZLIČNOSTI

Zakladajúca alebo zakladacia konferencia? – 19. októbra 2007 sa v Bratislave konala *Zakladajúca konferencia Slovenskej terminologickej siete* s cieľom vytvoriť rámec spolupráce zameranej na zvyšovanie úrovne slovenského jazyka a terminologickej konzistentnosti, najmä pokiaľ ide o texty odborného a legislatívneho charakteru. Názov konferencie nás podnietil k úvahám o adekvátnosti použitia činného prídavia prítomného *zakladajúca* namiesto vzťahového adjektíva *zakladacia*. K takejto zámene dochádza z rôznych príčin, napr. pre blízku podobnosť týchto dvoch tvarov (činné prídavie prítomné má okrem vlastností slovesa aj vlastnosti adjektív – mäkké zakončenie ho zaraďuje do skloňovacieho vzoru cudzí) a pre nesprávne rozlíšenie toho, čo vyjadruje činné prídavie prítomné a adjektívum.

Vzťahové adjektíva sa v slovenčine odvodzujú príponami *-cí, -ací, -iaci* z infinitívneho kmeňa a označujú také vlastnosti predmetov, ktoré vyplývajú z ich vzťahu k inému predmetu, resp. zo vzťahu k istému deju alebo okolnosti. Tieto adjektíva majú zvyčajne cieľový význam a na predmety, ktoré bližšie určujú, sa môžeme pýtať aj otázkou *Na čo slúžia, na čo sú určené?* V Príručke slovenského pravopisu pre školy od autorov J. Oravca a V. Lacu (1973) na s. 33 sa uvádzajú aj takéto príklady: *visací, stojací, rokovací, vykonávací, ohýbací*. V spojení *visací zámok* ide o vlastnosť zámku, ktorý po uzamknutí visí. V prípade *stojacie hodiny* sa adjektívom *stojacie* vyjadruje poloha, v ktorej sa hodiny nachádzajú; sú v zvislej polohe, môžeme ich položiť, postaviť na stôl, nie však zavesiť na stenu. Adjektívum *rokovacia* v spojení *rokovacia sála* bližšie určuje účel tejto miestnosti; sála je určená na rokovanie. Prostredníctvom *vykonávacieho nariadenia* sa niečo vybavuje, vykonáva, realizuje. Z lingvistiky známa *ohýbacia prípona* nám umožňuje tvoriť rôzne tvary toho istého slova. Od týchto slovesných adjektív treba odlišovať činné prídavia prítomné *visiaci, stojaci, rokujúci, vykonávajúci, ohýbajúci sa*.

Činné prídavia prítomné sa tvoria od druhej podoby prítomníkového kmeňa nedokonavých osobných slovies príponami *-úci (-úca, -úce), -iaci (-iaca, -iace)/-áci (-aca, -ace)*, napr. *visiaca reťaz, stojace hodiny, rokujúci súd, vykonávajúci človek, ohýbajúci sa prút*. Prídavia v uvedených príkladoch vyjadrujú momentálny stav predmetu, príp. aktívnu účasť agensa na deji. V príklade *visiaca reťaz* prídavie *visiaca* vyjadruje momentálny stav predmetu, reťaz v tejto chvíli visí. Činné prídavie prítomné *stojace* v spojení *stojace hodiny* vyjadruje taktiež momentálny stav predmetu, hodiny pre poruchu alebo inú príčinu nejdú. V príkladoch *rokujúci súd, vykonávajúci človek, ohýbajúci sa prút* sa prídaviami *rokujúci, vykonávajúci, ohýbajúci sa* vyjadruje činnosť subjektov – súd, ktorý rokuje; človek, ktorý vykonáva nejakú činnosť; prút, ktorý sa pre silný vietor ohýba. Na ilustráciu rozdielu medzi činnými

príčasťami prítomnými a slovesnými adjektívami môžeme uviesť aj tieto príklady: *šijúci stroj – šijací stroj, perúca žena – prací prášok, spiace dieťa – spací vak, bijúce srdce – bicí nástroj* atď.

Vráťme sa však k nášmu prvému príkladu *zakladajúca*. Z významu slovesa *zkladať* vyplýva aktívna činnosť zameraná na vytvorenie, vybudovanie niečoho (diela, stavby atď.). Činné prídavné *zakladajúca* teda predpokladá agensa, ktorý sa na deji aktívne zúčastňuje, tak ako je to v príklade „*Po vojne sa zoznámil (Guttuso) s Picassom a v Taliansku sa stal zakladajúcim členom skupiny Fronte Nuovo delle Arti.*“ (NS, roč. XXIV, č. 4, 28. 1. 1982, s. 9). V prípade konferencie Slovenskej terminologickej siete preto nemôžeme predpokladať aktívnu účasť konferencie na deji tak, ako to vyplýva z tvaru činného prídavného *zakladajúca*, ale len jej vzťah k deju. Tento vzťah môžeme vyjadriť len adjektívom *zakladacia*. Správna podoba teda má byť *zakladacia konferencia*.

Na záver dodajme, že pri používaní vzťahových adjektív a činných prídavných treba rozlišovať to, čo tieto tvary vyjadrujú. Vzťahové adjektíva vyjadrujú také vlastnosti predmetov, ktoré vyplývajú z ich vzťahu k inému predmetu, resp. zo vzťahu k istému deju alebo okolnosti, napr. *visací zámok, stojacie hodiny, rokovacia sála*, kým činné prídavné vyjadruje momentálny stav predmetu, príp. aktívnu účasť agensa na deji, napr. *visiaca reťaz, stojace hodiny, rokujúci súd*.

Martina Kopecká